

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Соціально-економічна динаміка трансформації Української держави потребує випереджального розвитку національної системи освіти і науки. Гостро постала проблема формування особистості з високим рівнем економічної підготовки як умови утвердження загальнолюдських цінностей та інтелектуалізації суспільства.

Важливим напрямом роботи сучасної школи є виховання високої економічної компетенції дітей і молоді за етнологічним принципом, як зазначено в Державній національній програмі “Освіта”, формування “цивілізованого господаря”.

Актуальність означеної проблеми пояснюється низкою суперечностей між:

високими суспільними вимогами до якості економічної освіти фахівців і порівняно низьким її рівнем;

об’єктивною потребою у вихованні людини високої економічної компетенції та недостатньою розробленістю цієї проблеми в теоретико-методичному аспекті, істотними труднощами у використанні етнокультурної спадщини в педагогічній практиці української національної школи, загальною необхідністю подальшого вдосконалення змісту навчання, зокрема, раціонального перерозподілу навчально-пізнавальної інформації між державним, регіональним та шкільним компонентами;

різноплановими підходами до педагогічного цілепокладання, формулювання мети економічної освіти в абстрактних наукових поняттях та конкретним змістом етновиховної діяльності;

недостатньою популяризацією серед підростаючого покоління позитивного прикладу, вартого наслідування, та переважаючим впливом у системі соціальних чинників виховання негативізмів;

суспільними виховними ідеалами й суб'єктивним його образом, тобто індивідуальними уявленнями вихованців про особистісні ціннісні орієнтації в умовах економічної нестабільності, безробіття, комерціалізації культури, спорту, платних послуг освіти й медицини.

Звідси випливає об'єктивна потреба забезпечення якості економічної освіти в загальноосвітніх школах України, важливими завданнями виховання слугують інтенсифікація роботи підготовки учнівської молоді до активного професійного самовизначення, соціально-економічної адаптації в умовах конкурентного ринку, формування готовності самостійно вирішувати проблемні ситуації, здійснювати правильний економічний вибір, творчо підходити до розв'язання економічних завдань, розвиток економічного мислення й підприємництва.

Національна освіта виступає запорукою збереження й розвитку етнічної спільноти. Особливість школи полягає в передачі молодому поколінню етнокультурної спадщини в найширшому значенні цього слова. Навчально-виховний досвід українського народу широко представлений у традиціях господарювання, шанобливого ставлення до світу, звичаях, обрядах, ритуалах, етикеті, віруваннях, народній творчості, іграх, іграшках, їжі, архітектурі, символіці, ремеслах тощо. Елементи етнокультури більшою чи меншою мірою є складовими змісту сучасної шкільної освіти. Відповідно й систему економічних знань і вмінь, що підлягають засвоєнню учнями, адаптуємо до конкретних національних умов і традицій. Тому цілком право-

мірним вважаємо термін “етноекономічна компетенція”, що включає систему знань про особливості етнічного господарювання й бізнесу, вміння використовувати економічні ідеї в практичній діяльності, здатність до економічного мислення, підприємництва на засадах раціонального природокористування, поваги й шани до людини як творця матеріальних і духовних цінностей.

Чільне місце в монографії відводиться питанням оновлення змісту шкільної освіти, педагогічних засобів, методів, організаційних форм, використання інноваційних моделей навчання і виховання, спрямованих на розвиток етноекономічної компетенції дітей і молоді. Представлено етнопсихологічні особливості економічного становлення українського підприємця, етапи етнічної соціалізації особистості й досвід формування економічних знань і вмінь, профорієнтаційної роботи в традиційній українській родині та школі, а також питання конструювання творчих завдань економічного спрямування. В основі етнопедagogічних студій – орієнтація на традиційні напрями виховання, зумовлені особливостями етнографічної, демографічної, економічної ситуації в регіоні. Тому вважаємо доцільним урахування своєрідності вияву етноекономічного, приміром, у гуцулів, бойків, поліщуків, подолян, які, урізноманітнюючи картину українського буття на величезному геополітичному просторі, складають загальноукраїнський контекст.

Окремий розділ присвячений висвітленню пріоритетних засад економічного виховання учнів у школах української діаспори США й Канади. Ідеї формування національних цінностей в іноетнічному середовищі є надзвичайно вартісними в поліетнічному вихованні, інтеграції України у світове співтовариство. Педагогічний досвід навчання дітей зарубіжних українців віддзеркалює інноваційні методики, традиційні для американської школи і водночас вдало адаптовані до використання в українському освітньому просторі.

В етноекномічному словнику наведено найважливіші поняття, що використовуються в книзі.

Дане дослідження виконане на стику різних галузей наукових знань: загальної педагогіки, соціальної психології, філософії, етнології, культурології, мистецтвознавства, історіософії, етнографії, екології та основ економічної теорії.

Наукову базу книги склали Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття), Закон України про загальну середню освіту, Державні стандарти базової і повної середньої освіти, концепції національної школи, а також довідкові джерела та сучасні праці авторитетних учених з питань виховання.

У монографії частково використано матеріал із раніше видрукованих публікацій автора з даної проблеми.

Висловлюється щира подяка рецензентам за розумні поради в процесі підготовки книги, усім, хто надішле зауваження чи побажання щодо можливого вдосконалення пропонованої читачеві монографії на адресу: Науково-методичний центр “Українська етнопедагогіка і народознавство” АПН України та Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76025.

ЕТНОЕКОНОМІЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Важливою умовою підвищення якості сучасної освіти слугує запровадження в шкільну практику компетентісно зорієнтованого підходу до організації навчально-виховного процесу. Його сутність полягає в принципово нових поглядах на педагогічне цілепокладання: визначення результатів навчання не через формування відповідних знань, умінь і навичок учнів, а їх загальної компетентності.

У вітчизняній педагогіці проблема компетентності знайшла своє відображення в працях сучасних учених. Так, питання визначення сутності компетентісного підходу до організації педагогічного процесу вивчають С. Гончаренко, О. Пометун, О. Савченко, О. Сухомлинська, І. Тараненко; професійної підготовки на засадах стандартів компетентності – А. Михайличенко, В. Аніщенко; зарубіжного досвіду впровадження компетентісно зорієнтованої освіти – А. Василюк, О. Овчарук.

Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) передбачає цілісне оновлення змісту навчання й виховання з урахуванням низки пріоритетів, зокрема “формування життєвої, соціальної, комунікативної і комп’ютерної компетентностей учнів” [20, с. 115].

Чільне місце в психолого-педагогічній літературі відводиться аналізу базових компетентностей особистості: *інформаційної* (О. Барановська), *комунікативної* (В. Кононенко, Т. Вальфовська, Є. Мельник), *творчої* (Т. Волобуєва, Т. Гелбутівська), *життєвої* (Н. Бастун, П. Горностай, В. Красновський, О. Беленок, І. Єрмаков, Г. Ковганич, В. Ляшенко,

Л. Максименко, О. Поліщук), *соціально-психологічної* (М. Гончарова-Горянська, Н. Калініна, Л. Лепіхова, Л. Орбан-Лембрик, А. Ярулов), *валеологічної* (Т. Жданова, С. Литвин-Кіндратюк), *громадянської* (О. Пометун, Р. Гера), *моральної* (О. Подольський), *самоосвітньої* (І. Маслікова, Н. Бухлова, Т. Попова), *економічної* (І. Прокопенко, А. Нісімчук, І. Сасова, І. Смолюк), *етнокультурної, соціокультурної* (Н. Лисенко, Т. Поштарьова, В. Калінін, Т. Свірчук) та інші.

У контексті цивілізаційної (життєвої) компетентності українська школа “спрямовує зусилля на плекання, по-перше, вільної активної особистості, яка бере на себе відповідальність, є господарем власної долі й долі свого народу; по-друге, на основі ціннісно-нормативного базису проектує й формує активні моделі життя, моделі успішної людини; по-третє, сприяє переоцінці цінностей у новому ціннісно-нормативному просторі” [13, с. 23].

1.1. СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ “КОМПЕТЕНТНІСТЬ” І “КОМПЕТЕНЦІЯ”

Компетентнісний підхід у визначенні змісту освіти є порівняно новий. Орієнтація на засвоєння різного роду вмінь, засобів діяльності посіла чільне місце в наукових працях М. Скаткіна, І. Лернера, В. Краєвського, В. Давидова та інших учених. Утім ці ідеї не були повною мірою втілені в навчально-виховній практиці, тому нині ми вдаємось до вивчення та аналізу світового досвіду реалізації компетентнісного підходу до організації педагогічного процесу в різних закладах освіти, проектуючи його на українські традиції навчання й виховання молоді людини.

Поняття “компетенція” та “компетентність” походять із зарубіжних педагогічних джерел. У сучасній науці не існує однозначного тлумачення змісту цих дефініцій.

У світовій освітній практиці термін “компетентності” виступає як ключове поняття, оскільки “...компетентність, по-

перше, об'єднує в собі інтелектуальну і навичкову складову освіти; по-друге, в поняття компетентності закладена ідеологія інтерпретації змісту освіти, формованого "від результату"; по-третє, ключова компетентність має інтегративну природу, тому що вбирає в себе низку однорідних або близьких умінь і знань, що відносяться до широких сфер культури і діяльності (інформаційної, правової та ін.)" [49, с. 5].

Прихильник компетентнісно орієнтованої освіти в Англії Джон Равен під компетентністю розуміє різного роду вміння. Автор визначає компетентність як специфічну готовність до ефективного виконання конкретних дій у предметній сфері, включаючи вузькопредметні знання та навички, виокремлює "вищі компетентності", що передбачають здатність людини до ініціативної творчої діяльності, глибокого аналізу й оцінки результатів власних дій [Цит. за: 15].

Американські дослідники визначають три складові в структурі компетентнісної освіти: знання, уміння та цінності.

У світовому освітньому просторі значної популярності набула концепція компетентності американського вченого Едмунда Шорта, яка ґрунтується на низці фундаментальних праць педагога: "Переосмислення явища компетентності" (Competence Reexamined, 1984), "Компетентність: дослідження значення та використання в освіті" (Competence: Inquires into Its Meaning and Acquisition in Educational Settings, 1984) тощо [9, с. 23–24].

Е. Шорт, узагальнивши дослідження з даної проблеми, обґрунтовує чотири загальні концепції компетентності.

Згідно з першою, компетентність тлумачиться як поведінка або дія, тому розуміння цього феномена пов'язується з набуттям людиною умінь і навичок певної діяльності репродуктивного (нетворчого) характеру.

У другій концепції сутність компетентності, на думку вченого, полягає в тому, що людина, послуговуючись системою знань і навичок, самостійно визначає зміст діяльності та прогнозує її результати.

В іншому розумінні автор трактує зміст поняття "компетентність" відповідно до певних державних стандартів чи критеріїв якості.

І наступна концепція – це властивість чи спосіб буття людини, тобто на основі вивчення природи певних якостей особистості можна стверджувати про рівень її компетентності [Там само, с. 23–24].

Завдяки здійсненню міжнародного проекту в рамках Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США й Канади 1997 року започатковано програму "Визначення та відбір компетентностей: теоретичні та концептуальні засади" (скорочена назва – "DeSeCo"). У ній взяли участь експерти з різних наукових галузей – освіти, бізнесу, здоров'я, представники міжнародних, національних освітніх інституцій.

Експерти означеної програми, узагальнивши досвід багатьох країн, визначають поняття компетентності (competency) як здатність успішно відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації взаємовідповідних пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії [29, с. 55].

Поняття "компетентності" та "компетенції" часто вважають близькими за змістом: "компетенції (компетентності) зорієнтовані на розвиток суб'єктності й пов'язані з культурою мислення, аналітичною рефлексією, самостійністю й відповідальністю за прийняття рішень в органічній єдності з духовно-моральними, ціннісними установками особистості поза залежністю від сфери й галузі їхнього застосування" [49, с. 5]. В окремих випадках ці дефініції трактують як сформовану особистісну якість: "Освітня компетенція – рівень розвитку особистості учня, що характеризує якісне засвоєння змісту освіти. Освітня компетентність – здатність учня здійснювати складні культурологічні види діяльності" [18]. Російські дослідники В. Краєвський та А. Хуторський освітні компетенції поясню-

ють як складні узагальнені способи діяльності, які опановує учень у процесі навчання, і компетентність – як їх наявність, тобто результат набуття компетенцій. На думку вчених, освітні компетенції є інтегральними характеристиками якості підготовки школярів, що пов'язані з їхньою здатністю до цільового осмислення застосування комплексу знань, умінь і способів діяльності щодо визначеного міждисциплінарного кола питань [21].

Т. Попова розглядає *компетентність* як загальну здатність жити в суспільстві, що ґрунтується на певних знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих у процесі навчання [34, с. 42].

Компетентнісний підхід в освіті передбачає її спрямованість на формування та розвиток ключових (базових, життєвих) і предметних компетентностей особистості. Українська дослідниця О. Пометун аргументує цей поділ наступним чином: “Якщо сфера життя, в якій людина відчуває себе здатною до ефективного функціонування (тобто компетентною) є достатньо широкою, то йдеться про так звані “ключові” чи життєві компетентності. Якщо ж компетентність поширюється на вузьку сферу, наприклад, у рамках певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметні чи галузеву компетентність” [33, с. 66].

Експерти Організації економічного співробітництва та розвитку визначають три категорії ключових компетентностей як концептуальної бази – *автономна діяльність* (здатність захищати та піклуватися про відповідальність, права, інтереси та потреби інших, що передбачає вміння робити вибір з позицій громадянина, члена сім'ї, робітника, споживача та ін.; готовність до складання і здійснення планів та особистих проєктів); *інтерактивне використання засобів* (здатність ефективно використовувати мови та символи в різноманітних формах і ситуаціях для досягнення цілей, інформацію та знання, обізнаність у застосуванні нових форм взаємодії із застосуванням технології); *уміння функціонувати в соціально гетерогенних*

групах (здатність жити і взаємодіяти в умовах полікультурного суспільства) [29, с. 55–56].

Більш поширеною в українському освітньому просторі вважають іншу класифікацію компетентностей: *соціальні* – характеризують уміння людини адаптуватись у соціумі, брати участь у діяльності демократичних інститутів суспільства; *полікультурні* – визначають рівень оволодіння особистістю досягненнями національної та світової культури, толерантне ставлення до людей інших націй і народностей, повагу до їхніх мов, релігій, політичних уподобань та соціального становища; *комунікативні* – передбачають уміння учнів спілкуватись рідною та іноземними мовами, їхнє прагнення до підвищення рівня мовленнєвої культури; *інформаційні* – характеризують уміння школяра самостійно здобувати й критично опрацьовувати інформацію з різних джерел; *саморозвитку та самоосвіти* виявляється в здатності школяра до підвищення рівня загальної освіченості, реалізації програми самовиховання; *продуктивної творчої діяльності* – передбачає стимулювання школярів до творчості, посиленої пошуково-дослідницької діяльності, генерації ідей тощо.

Як зазначає В. Кремень, у розвитку освіти України відбувається поступовий перехід від "безнаціональної" унітарної підготовки школярів до етнічно диференційованої [23, с. 20]. Тому справедливим у контексті полікультурної компетенції, під якою розуміють істотні відмінності між людьми та "взаємоповагу до їхньої мови, релігії, культури" [8, с. 9], вважаємо виокремлення похідних компетенцій, що передбачають різновекторне вивчення особистості в етнографічному аспекті. За таким принципом визначаємо компетенції: *етновалеологічну*, тобто оволодіння етнічним досвідом збереження та зміцнення свого здоров'я (фізичного, соматичного, психічного, духовного), використовуючи народнопедагогічні засоби оздоровлення: ігри, забави, танці, а також ознайомлення з елементами народної медицини, зокрема фітотерапією; *етноестетичну*, що характеризує естетичне світобачення особистості, вміння сприймати відображення реальності в народному мистецтві, готов-

ність до самовдосконалення відповідно до рис національного характеру, опанування народних традицій художньо-естетичної культури; *етноекологічну*, яка ґрунтується на досвіді екологічного вивчення етносу, народного календаря, традиціях шанобливого ставлення до флори й фауни, посильній діяльності природоохоронного змісту; *громадянську*, детермінантами котрої слугують рівень національної гордості та самосвідомості людини, її патріотизм, повага до народних символів, любов до рідної землі, пам'ять про національних героїв, героїчні та трагічні сторінки історії тощо; *етнокомунікативну* – передбачає знання та вміння спілкуватися рідною та іноземними мовами; повагу до рідної говірки та популяризацію народної творчості (казок, притч, оповідей, пісень, прислів'їв тощо); *етноеконімічну* – система знань про народний досвід ведення господарства та вміння використовувати цінні ідеї в практичній діяльності, здатність до економічного мислення, підприємництва на засадах дбайливого ставлення до народних трудових звичаїв й обрядів, поваги і шани до людини як творця матеріальних і духовних цінностей; *етнопедагогічну* – етнічний досвід навчання і виховання молоді людини: система різновекторних знань про дитину та вміння використовувати їх у практиці виховання, а також культивування народнопедагогічних форм, методів, засобів, прийомів тощо; *етносоціальну*, тобто знання про народні традиції міжособистісних взаємин, етнічні уявлення про ідеальну модель особистості, якій притаманні моральні чесноти (толерантність, гуманність, відповідальність, принциповість тощо), уміння безконфліктно виходити з життєвих ситуацій і швидко адаптуватись у соціумі інших етнічних груп та інші.

1.2. СТРУКТУРА ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЛЮДИНИ

Зарубіжні вчені здебільшого схильні до думки, що компетентності та компетенції є багатокомпонентними, тобто включають не лише знання в певній сфері життя, але й здібності, мотиви, навички, цінності (К. Амброс, А. Зольні та ін.) [30, с. 4]. Виходячи з цього, у структурі етноекономічної компетенції умовно виокремлюємо психолого-педагогічні компоненти: *інтелектуальний, мотиваційний, поведінково-діяльнісний, орієнтаційно-ціннісний* та інші. Інтелектуальний та поведінково-діяльнісний компоненти – результат реалізації дидактичної, мотиваційний – його розвивальної, орієнтаційно-ціннісний – виховувальної функцій навчання.

Отже, зміст *етноекономічної компетенції* вміщує знання про народний досвід ведення господарства, уміння економічно мислити й використовувати цінні ідеї в практичній діяльності, здатність до підприємництва на засадах раціонального природокористування, дбайливого ставлення до народних трудових звичаїв та обрядів, поваги й шани до людини як творця матеріальних і духовних вартісностей.

Етноекономічна компетенція людини актуалізується у відповідній поведінці та діяльності. *Економічна діяльність* – це діяльність людини в галузі матеріального виробництва, а також сфері науки, культури, освіти, побуту тощо. *Економічна поведінка* – дії людини, через які проявляється її відповідна культура. Економічна діяльність та поведінка мають певне етнічне забарвлення.

Етнічне господарювання – поняття, що віддзеркалює залежність притаманних представникам етнічної спільноти нахилів і звичок до певних галузей господарювання від умов навколишнього середовища, в якому формувався етнос (особливо на початковому етапі) (С. Суглобін) [41].

Економічна сфера виховання – його специфічне сприймання світу, здібності, мислення, а також система уявлень, пе-

реконань, почуттів, що забезпечують та регулюють відповідну поведінку й діяльність.

Людина з високим рівнем етноекonomічної компетенції характеризується низкою притаманних їй цінностей: підприємливістю, працьовитістю, відповідальністю, цілеспрямованістю та ін. (Див. етноекonomічний словник).

Загальна компетентність розвивається як наслідок повсякчасної активності особистості в певних соціокультурних умовах через різноманітні ситуації взаємодії (навчальні, трудові, комунікативні, повсякденні тощо), яка здійснюється на основі пізнання картин світу (наукової, релігійної, естетичної, мовної) [27, с. 237]. Звідси *етноекonomічна компетенція людини* – це цілісний процес формування та розвитку економічних знань, умінь, здібностей, цінностей, досвіду ініціативної підприємницької діяльності в різних навчальних інституціях, а також у процесі повсякденного спілкування, пізнання реальності, самовдосконалення тощо.

1.3. ЕКОНОМІЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Сутнісна характеристика етноекonomічної компетенції особистості передбачає ретельне врахування психологічних особливостей українців. Етнічне забарвлення організації господарської діяльності виявляється в тому, що залежно від якостей національного характеру, природних умов та соціального устрою виробляється схильність представників певного етносу до тих чи інших професій. Так, українців традиційно вважають добрими хліборобами, корейців – овочеводами, гренландців – риболовами.

У психологічній структурі представників української нації домінує чуттєво-емоційний елемент. *Емоційність* українців, за О. Вишневським, виражається низкою специфічних рис, а саме: глибокою релігійністю, естетизмом, сентименталізмом та ліризмом, перебільшеною увагою до свого внутрішнього жит-

тя, запальністю та швидким заспокоєнням, дратівливістю через дрібниці, схильністю до гніву та образ, готовністю піддаватись впливу інших, байдужістю до великих речей, своєрідністю гумору, артистизмом і нахилом до патетики, добродушністю то-що” [3, с. 59].

Стосовно економічної діяльності, в якій актуалізується низка властивих людині психічних якостей: *інтелектуальних* (економічне мислення, здібності), *сенсорних* (господарське сприймання дійсності), *емоційних* (переживання, почуття), *вольових* (наполегливість, цілеспрямованість, здатність долати труднощі) і под., висока чуттєвість українця часто бере верх над волею, що, на думку О. Вишневського, робить його характер “непродуктивним” у господарському спрямуванні [Там само]. Так, йому властива схильність до стабільного, “спокійного” життя, недооцінювання інтелекту та власних можливостей, він не терпить “сухої” ділової ситуації, здебільшого не виявляє інтересу до технічної діяльності. З іншого боку, духовність вважають передумовою матеріального добробуту людини, оскільки душевний занепад, як правило, призводить до економічного “падіння”. Звідси жвавість, емоційна вдача мали б забезпечити повноцінне життя, добробут та економічний прогрес у певній діяльності.

Результативність реалізації програми економічного самовдосконалення людини залежить передусім від її *націленості на раціональне предметне перетворення об’єктів, процесів та явищ оточуючої дійсності*, тобто практичної спрямованості на предмет творчої праці. За таких умов економічна чи трудова діяльність вимагає не тільки максимальної активізації предметних (зовнішніх) дій особистості, але й розумових (внутрішніх). Аналізуючи характер взаємозв’язків між ними, Л. Виготський зауважує: “...Обидва види діяльності – мислення і реальна дія – не є віддаленими один від одного непрохідною прирвою; насправді в об’єктивній реальності ми на кожному кроці спостерігаємо перехід думки в дію і дії в думку. Отже, і обидві динамічні системи – більш рухома, пов’язана з мисленням, і

менш моторна, пов'язана з дією, – також не є ізольованими одна від одної” [4, с. 249].

Перш ніж приступити до будь-якої діяльності, людина обмірковує її мету, зміст, засоби, принципи організації тощо. У свідомості визрівають план, схема певних дій. І, навпаки, будь-яка мислительна операція була б нерезультативною без належного емпіричного досвіду. Як справедливо зазначає Л. Виготський, “прямий рух динаміки від актуальної ситуації до думки був би абсолютно марним і непотрібним, якби не існував і зворотний рух, зворотне перетворення поточної динаміки думки в жорстку й міцну динамічну систему реальної дії. Складність виконання низки домагань... пов'язана з тим, що динаміку думки з її плинністю та свободою, потрібно перетворити в динаміку реальної дії” [36, с. 250].

Схильність влаштовувати своє життя не за рахунок інших зумовила таку якість українців, як *працелюбність*. Своїми трудовими набутками вони прославились в усьому світі. Приміром, українські емігранти на американському континенті створили й популяризували чи не найдосконалішу систему сільського господарства, зокрема фермерства.

Численні етнографічні дослідження засвідчують віковічне прагнення нашого народу до приватної власності, землі, праці: ”До землі український народ, як народ передовсім землеробський, почуває глибоку повагу, яка подекуди межує з обожненням. Землю величають, звичайно, святою і матір'ю, бо з неї створено першу людину, і вона годує всіх людей і тварин. Нею клянуться, причому цілують її або з'їдають жменьку землі.. – і ця клятва вважається найстрашнішою” [2, с. 268]. Як зазначає відомий історик І. Крип'якевич, давні слов'яни, насамперед українці, на яку землю не ступали б, ”відразу ставили укріплені городи і біля них розводили господарство”, а хліборобські традиції ”йшли ще з часів неоліту” [24, с. 24].

Ставлення до землі як цінності – одна з найяскравіших рис українського менталітету. ”...Колективне несвідоме, сперте на віковому збірному досвіді і співжитті хліборобського народу із доброю Ненькою Землею, що співпрацює з людиною і

її діяльності сприяє”, О. Кульчицький вважає однією з рис світовідчуження українця [Цит. за: 11, с. 31].

Вивчаючи ціннісні орієнтації українців, варто зазначити, що міра притаманності їм тих чи інших якостей є цілком умовною. Приміром, працьовитість. Як зауважує А. Баронін, навіть постановка питання “Чи всі народи однаково працелюбні?” є ненауковою, оскільки не існує народу, який не працював би. Проте види трудової діяльності, роль і місце праці в системі соціальних цінностей різні. Зрозуміло, що твердження “українці – народ працьовитий” може викликати протиріччя, оскільки воно істинне залежно від того, з яким народом (нацією) порівнювати цю якість. Зазначимо, що якась одна риса народу, взята відокремлено від інших, не є унікальною. За автором, унікальною є структура психологічних особливостей нації. Тому, характеризуючи досвід українського народу, доцільно враховувати міру вираженості притаманних йому ціннісних орієнтацій [1, с. 77]. Так само різні нації прагнуть виховати своїх дітей працьовитими, утім відмінність полягає в способах вирішення цього завдання.

Система економічного становлення дітей в українській сім’ї передбачала плекання працьовитості, економності, раціоналізму, відповідальності, організованості, самостійності, підприємливості через залучення до посильної діяльності відповідного змісту (господарсько-побутової, природоохоронної, виробничо-трудова, техніко-технологічної, художньо-естетичної), оскільки саме в праці найбільшою мірою актуалізуються ті чи інші якості людини.

В умовах ринку швидко знаходять себе люди ділові, працьовиті, які вміють швидко адаптуватись до мінливих умов, здатні до самостійного вибору сфери діяльності, ризику, творчості, тому виникає потреба культивування в молодій особі правового й етичного кодексу підприємливості. Досвід засвідчує: українці здавна показали себе як вмілі й працьовиті трудівники, які “можуть прекрасно виростити врожай, виготовити продукцію, але не завжди вміло цим розпорядитися – продати, обміняти тощо. Роками це за них робили інші, які або забирали

товар від виробника, грабуючи його, або виступали в ролі посередника щодо його збуту. Через це так важливо сьогодні формувати людину ринку” [28, с. 104].

Г. Лебон зазначає, що вибірково взяті тисяча французів, тисяча англійців і тисяча китайців закономірно відрізняються один від одного. Проте вони в силу расової спадковості характеризуються загальними властивостями, на основі чого проєктують ідеальний тип француза, англійця чи китайця аналогічно до ідеального [26, с. 22].

Створюючи психолого-педагогічну модель ідеального українця-господаря з високим рівнем етноекономічної компетенції, не можна не враховувати його природної схильності до *індивідуалізму*, що виявляється в прагненні до самостійності й незалежності в особистому економічному житті. Він типовий власник, і йому важко вести свої економічні справи спільно з родичами чи друзями. На думку С. Возняка, сприятливі кліматичні умови та відповідний характер землеробської праці сприяли відділенню молодих сімей від батьківської родини, у чому вбачає витоки колективно-групових, групотворчих тенденцій як рис ментальності української нації. У ретроспективі простежується потяг українця не до великих об’єднань, а ”малого гурту”, з чим пов’язують таку рису його характеру, котру М. Костомаров відзначав як ”перевагу особистості над громадськістю” [11, с. 32].

Спільне господарювання здебільшого не дає позитивних результатів ще й через дріб’язкову *амбіційність* українця. Згадаймо хоча б “Кайдашеву сім’ю” І. Нечуя-Левицького. Отже, для українця власна, хоч і вбога хатина, краща за чужі багаті палаци. “Збудуй хату з лободи, а в чужую не веди, бо чужая така, як свекруха лихая”, – йдеться в народній пісні. Спільна праця українців можлива лише на засадах добровільності як форма колективної трудової взаємодопомоги, про що свідчать толоки, які влаштовували під час будівництва хати, у жнива, а також чумацькі валки, артілі, кооперативи.

Волелюбний індивідуалізм (“Моя хата скраю”...) не завжди на користь тих, хто оточує, тим паче, коли він набли-

жений до *егоцентризму* – “замикання” у сферу власного “Я”, нехтування суспільними інтересами аж до повного самовідокремлення, що виявляється в байдужості до всього, що стосується особистісних цілей людини, соціальному песимізмі, крайньому кар’єризмі.

Невід’ємними складовими етноекonomічної компетенції є *самовідповідальність, національна самосвідомість, гордість за свій народ.*

Фахівець у галузі етнопедagogіки Г. Волков фундамент виховного ідеалу вбачає у формуванні національної гідності людини. У педагогічній системі багатьох народів домінує думка, що кожен своїм поведінням не повинен давати підстави погано думати про свій народ: “Будь таким, щоб по тобі достойно судили про твій народ...” [5, с. 49].

“Паростки” національного самоусвідомлення більшість учених виявляють у 3–4-річних дітей. Ж. Піаже зауважує, що перші фрагментарні й несистематичні знання про свою етнічну приналежність дитина отримує у 6–7 років, а у 8–9 – уже чітко ідентифікує себе із етнічною групою на основі національності батьків, місця проживання, рідної мови, культури тощо. Приблизно в цей період пробуджуються національні почуття, а в 10–11 років національна самосвідомість формується вже в повному обсязі. Як особливості для різних етносів дитина виділяє унікальність історії, мови, традицій побутової культури та ін. [51].

На думку Л. Орбан-Лембрик, результативність будь-якої діяльності, у тому числі й економічної, значною мірою залежить від впливу традиційних етнокультурних норм спілкування на ділову взаємодію людей. “З одного боку, сам факт усвідомлення національно-психологічних особливостей своєї групи не містить у собі упередженості проти інших етнічних груп, однак, якщо від констатації цих відмінностей перейти до оцінки іншої групи, то можливі викривлення в оцінці останньої. Отож, хоч існує “гіпотеза контакту”, згідно з якою безпосередня ділова взаємодія і спілкування між представниками різних етнічних груп знижує етноцентризм і оцінку стереоти-

пність, а часом і руйнує міжетнічні стереотипи, далеко не кожні ділові контакти сприяють покращанню відносин. Саме тому ефект взаємного непорозуміння може бути знятий лише за умови дотримання певних вимог у взаємодії: визнання безумовної рівності сторін, наявність обстановки відкритості й довіри у спілкуванні, повага до традиційних норм, способу життя тощо” [31, с. 4]. Так, українські підприємці часто надмірно обережні в прийнятті важливих економічних рішень, іноді бояться ризикувати, що призводить до обмеження ініціативи, на відміну від сміливих і переконливих американців. Окрім того, їм часто шкодить поступливість у веденні ділових переговорів з представниками інших етносів, що часто-густо сприймається як прояв слабкості.

Бачимо, кінцеві результати підприємницької діяльності детерміновані національною культурою, зокрема, особливостями етносередовища – звичаїв, традицій, обрядів, світоглядних уявлень, виховання тощо. Народу залежно від природних умов, у яких формувався етнос, притаманна схильність до індивідуальних чи колективних форм господарювання [41]. С. Суглобін вважає, що вплив етнічних чинників на економічну діяльність українців на сучасному етапі стає малопомітним, так як розширюється міжнаціональний ринок розподілу праці [Там само]. Тому українці, для котрих здебільшого характерні професії сільськогосподарського спрямування, захоплення народними ремеслами й промислами, нині працюють в інформаційному просторі, сфері промислового виробництва та обслуговування. Утім формування етноекономічної компетенції дітей і молоді невіддільне від плекання низки особистісних цінностей, зокрема, національної самосвідомості, гордості за приналежність до свого народу, любові до рідної землі, цілеспрямованості, наполегливості, відповідальності, раціоналізму, творчого мислення, бажання працювати заради підвищення добробуту народу.

Отож з огляду на згадані вище психолого-педагогічні та етнографічні дослідження, а також урахуовуючи твори письменників про народне життя (І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, М. Костома-

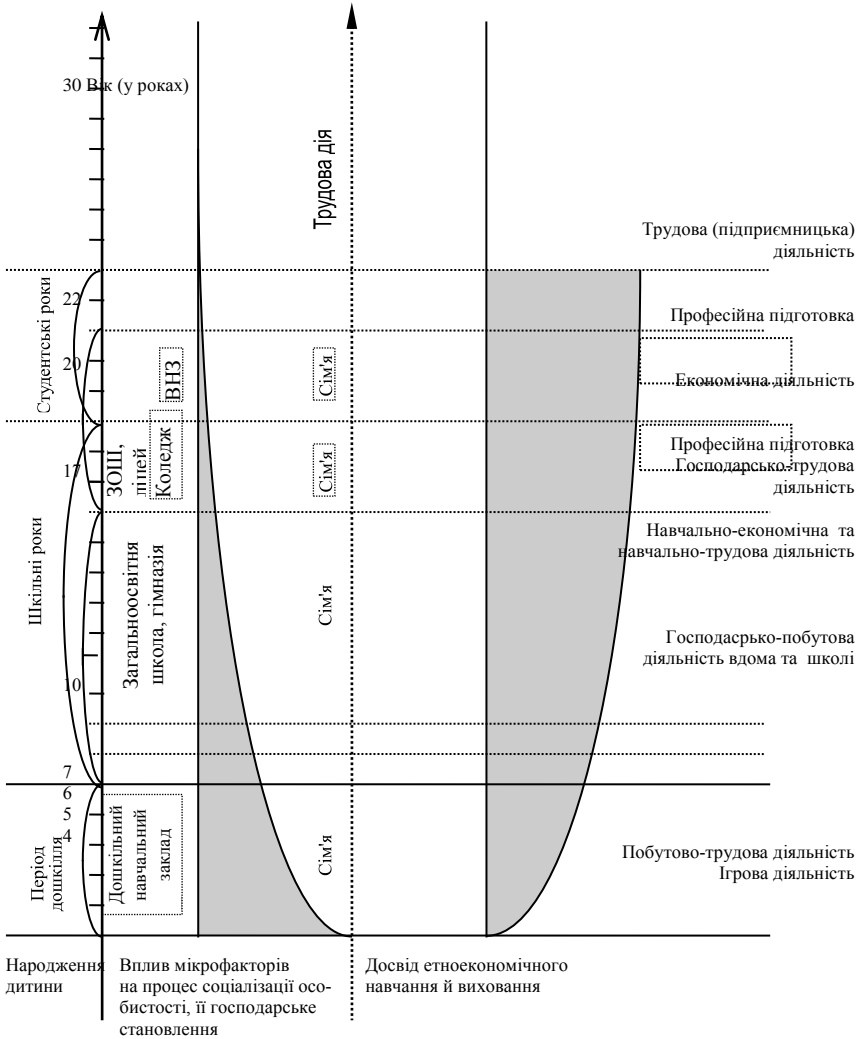
рова), виокремлюємо етногосподарські цінності українців: працьовитість, висока працездатність, економність, любов до своєї землі, дбайливе ставлення до природи, витривалість, охайність, гостинність, раціоналізм тощо, які в цілому характеризують рівень етноекonomічної компетенції школяра.

1. 4. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЕТНОЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ І ВМІНЬ

У процесі формування особистості, її соціалізації науковці виділяють низку факторів: країна, етнос, суспільство, держава як макрофактори; тип поселення, засоби масової інформації, субкультури як мезофактори та сім'я, сусіди, групи однолітків, дошкільний навчальний заклад, школа, релігійні, політичні та інші організації як мікрофактори. Усі вони більш чи менш активно впливають на розвиток ціннісних орієнтацій особистості, у тому числі й етноекonomічної компетенції.

Періоди найдинамічнішого впливу мікрофакторів на формування етноекonomічної компетенції особистості графічно представлено на рисунку 1.1.

У перші роки життя найістотніший вплив на оволодіння найпростішими економічними уявленнями (праця, її предмети, гроші, економне використання тощо) має сімейно-родинне середовище, де відбувається первинна й головна соціалізація. Природно, що дитина в цей період найбільше прив'язана до батьків, бабусів та дідусів, братів чи сестер, котрі сприяють активній чи пасивній адаптації в умовах соціуму. Як тільки немовля починає тягнутися до різних предметів, родичі часто намагаються обставити його величезною кількістю іграшок, з якими поводить не завжди бережливо. Надмірна кількість таких предметів нерідко стає причиною їхнього обезцінювання.

*Рис. 1.1. Процес формування етноекономічної компетенції людини**

* Слова, поміщені в рамку, означають, що даний чинник стосується лише певної категорії дітей, підлітків чи юнацтва.

У процесі соціального розвитку дитина непомітно для себе і батьків вивчає домашню господарсько-економічну ситуацію: спостерігає за порядком у кухонній шафі, станом інструментів побутового призначення, книгами й навчальним приладдям старшого брата чи сестри. У результаті формуються власні уявлення про домашнє господарювання. Найчастіше такі переконання адекватні їхнім спостереженням із раннього дитинства та здебільшого переростають у звичку. Якщо в селянській хаті чи міській оселі чистота й порядок, то для дитини це стає своєрідною “нормою” організації життя.

В теорії З. Фрейда стверджується, що “основний механізм – це ідентифікація, тобто присвоєння якостей і стандартів поведінки інших людей, у першу чергу батьків. Це присвоєння є настільки сильним, значущим, що дитина немов ідентифікується із своїми “значущими іншими”, вміщує їх у собі” [17, с. 80].

У сфері побуту, за Б. Савчуком, найвиразніше виявляються тісний взаємозв'язок і неподільна єдність предметно-речового світу (житло, одяг, їжа, посуд, господарські знаряддя) зі специфічними формами поведінки та взаємостосунків між людьми, способами використання ними предметів, що слугують задоволенню фізичних і духовних потреб [38, с.352]. Українська родина завжди прагнула до естетизації всіх сфер життєдіяльності: “...В українській ідеології найвищий статус мають ідеї ...любові до рідного краю, творчої праці, ... утвердження краси у різних сферах життя, в тому числі у побуті...” [46, с.108]. З особливою увагою батьки привчали дітей до порядку в усьому, розмальовували своє помешкання та прикрашали його вишивками, декоративними виробами з дерева, лози, металу, шкіри, глини, скла тощо. Вихованці також брали посильну участь у створенні художніх виробів, опановували ази народних ремесел (“Бурчання наскучить, приклад научить”). Етнологи визначають *існування окремого українського житлового стилю*, що виявляється у притаманних лише йому особливостях планування, будівничої технології, інтер'єру, зовнішнього і внутрішнього художнього оформлення тощо [38, с. 383]. У

свою чергу, виокремлюють традиційну модель виховання української дитини, що значною мірою детермінована особливостями матеріальної і духовної етнокультури (М. Стельмахович, Р. Скульський).

Народні традиції економічного виховання – це сукупність прийомів, методів та організаційних форм, що вироблені упродовж усієї історії народу й спрямовані на цілеспрямоване плекання економічних знань, умінь і навичок.

У невимушеній побутовій атмосфері зростаюча особистість “всмоктує” специфічні риси свого етносередовища, що найбільш інтенсивно відбувається в дошкільний період: “Від п’ятирічної дитини до дорослої людини – один крок, а від новонародженого до п’ятирічного – велика відстань”. Тому таку важливу роль відіграє її формування в родинному соціумі. “Як у сім’ї згідливе життя, то й виросте дитя до пуття”, “Як зайдеш між реп’яхи, то й реп’яхів наберешся”, “Як бавитимеш дитя, так воно й виросте”, – кажуть у народі.

Важливим предметом пізнання для дошкільника є домашньо-побутова праця й поведінка батьків, старших членів сім’ї, трудова атмосфера у ній. Якщо малюк змалечку бачить спільну працю родини (на городі, у саду, під час ремонту квартири), то вона сприймається ним як життєве кредо. Наслідуючи приклад, він поступово оволодіває доступними вміннями та навичками, тобто ідентифікує цінності етносередовища.

Ураховуючи домінуючий сімейний вплив на формування особистості, “батьки ніколи не були і не будуть єдиними і всемогутніми вершителями долі своїх дітей” [19, с. 238]. З часом палітра складових соціального середовища урізноманітнюється – дошкільний навчальний заклад, сусідство, група однолітків, школа. Ставши дошкільником чи школярем, спілкування дитини значно змінюється у кількісному та якісному напрямі. Елементи економічної компетенції, сформовані в домашніх умовах, виявляються у шкільному житті. Приміром, ставлення до предметів матеріальної культури трансформується через відповідну поведінку з навчальним приладдям.

Аналогічно в життєвому циклі людини приходять на зміну інші соціальні інституції, і вона через об'єктивні та суб'єктивні причини змушена адаптуватись до нових умов. Тому батькам, педагогам, психологам важливо забезпечити сприятливу основу для позитивного соціального спілкування з метою формування економічної компетенції дітей і молоді на засадах етнічності. Особливо цінним вважаємо збереження ознак набутого дитиною позитивного досвіду економічної поведінки та діяльності на всіх етапах етноекномічного становлення.

Дієвою складовою етноекномічної компетенції слугує культура споживання, оскільки незалежно від того, чи є людина виробником тих чи інших продуктів праці, вона їх споживає. Тому вміння раціонально використовувати наявні матеріальні цінності, час, власні зусилля тощо, поруч з економічними знаннями, навичками, відповідними духовними надбаннями, спроектованими через призму етнічності, виступають *критерієм сформованості етноекномічної компетенції особи*.

Народно-виховна практика культивує усвідомлення дітьми того, що особисте споживання залежить від доходів сім'ї, а їх збільшення, разом із раціональним використанням, забезпечує зростання матеріального добробуту всіх її членів. Важливо сформувати у вихованців розуміння відповідальності кожного за стан бюджету сім'ї, вміння його планувати й економічно використовувати. Природно, що звичка раціонально використовувати бюджет сім'ї трансформується в адекватне сприймання, оцінювання й ставлення до державного бюджету.

Період початку самостійного життя і переходу від юнацтва до зрілості психологи називають *соціальною зрілістю* людини. Передусім, це морально-психологічна та анатомо-фізіологічна готовність індивіда до активної суспільно значущої діяльності, реалізації життєвих планів та перспектив, досягнення високого професіоналізму тощо. “Показником соціальної зрілості особистості слугує її готовність бути активним, повноцінним членом суспільства, що виконує найрізноманітніші функції та обов'язки” [39, с. 29]. Утім виокремлення пері-

оду соціальної зрілості – явище умовне, що має індивідуальний характер, оскільки одна людина проходить певний соціальний етап у більш ранньому, інша – більш пізньому віці (К. Абульханова-Славська). У нашому ж контексті соціально зрілою особистістю є та, котра готова до активної підприємницької діяльності в суспільному житті, економічного експерименту та ризику, творчості й винахідливості в розв’язанні економічних завдань.

Соціальні умови життєдіяльності людини (сфера суспільного життя, соціальні інститути, групи товаришів та інші) є “змінними” у процесі її етноекonomічного розвитку. Однак родинне середовище здебільшого характеризується стабільністю (якщо не брати до уваги розлучення батьків, нещасні випадки тощо), воно не зазнає змін стосовно інших соціальних структур (ДНЗ–ЗОШ–коледж і т. п.). За різних обставин родинні виховні традиції вважають сталими. Мабуть, це слугує однією з причин того, що з віком вплив сім’ї на формування вихованця, у тому числі економічного становлення, істотно зменшується (Рис. 1). Натомість зростає його участь у суспільному житті, пріоритетна роль належить навчально-пізнавальній і професійно-трудовій діяльності за межами дому. Утім паралельно зростає й досвід побутової та економічної праці. Природно, що, потрапивши в змінене середовище, людина мобілізує свої зусилля (фізичні, духовно-моральні, інтелектуальні) на подолання труднощів процесу соціальної адаптації, поступово нехтуючи найбільш впливовими чинниками впливу (у даному випадку – це сім’я). Спрямованість на родину в господарсько-побутовому та економічному плані істотно посилюється після створення власної сім’ї, де людина практично реалізує засвоєний етноекonomічний досвід.

Етноекonomічна компетенція виявляється в усіх, без винятку, аспектах життя: господарсько-економічній діяльності, виробничо-побутовій сфері, сімейних стосунках, духовній культурі тощо. Дієвим чинником її формування вважаємо використання народнопедагогічних ідей у процесі проектування програми виховання й самовиховання зростаючої особистості.

Як самостійна міждисциплінарна галузь знань на стику етнологічних і психолого-педагогічних наук етнопедагогіка виокремилась у другій половині ХХ століття. Предметом її вивчення виступає досвід навчання і виховання дітей та молоді, накопичений етносом за тривалий період його існування. Засобом економічного виховання особистості вважають різні компоненти регіонально-етнічної культури, зокрема, фольклор, предмети народних ремесел і промислів, звичаї, обряди тощо.

Отож ефективне вирішення проблеми формування етно-економічної компетенції особистості зумовлюється низкою чинників, головним з яких є реалізація принципу прийнятливості, суть якого в тому, що кожна чергова зміна соціального середовища супроводжується коректуванням позитивного досвіду економічної поведінки й діяльності людини в аспекті підвищення вимог.

1. 5. ЕТАПИ ЕТНІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТИНИ

Сімейне життя українців супроводжувалось різноманітними обрядами та ритуалами, які відображали головні етапи розвитку родини: створення сім'ї, народження дитини, хрещення, повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось з її членів. Традиції сім'ї, цінності побутової культури є способом акумуляції й передачі спадкоємцям знань про родину, її ідеали, духовні пріоритети, основним механізмом стабілізації стосунків.

Вивчаючи історичний ракурс української сім'ї, переконались, що кожне попереднє покоління єднається між собою генетично через зовнішні (способи організації побуту, господарсько-виробничої діяльності, культурно-виховного досвіду) та внутрішні (духовні цінності, світоглядні уявлення, стереотипи мислення тощо) характеристики. Українська нація ідентифікувалась, передусім, на спільній морально-етичній та культурно-виховній основі, передаючи у спадок визнані цінності

від родини до родини: ”Родина, родина! Від батька до сина, від матері донці добро передам...” (В. Крищенко).

Ставлення до дитини як суб’єкта виховання потребує глибокого знання її особистості, які сконцентровані в дитинознавстві. Народне дитинознавство (народна педологія – від грец. παις – дитина і λόγος – вчення) – це система різнобічних знань про дитину (психологічних, анатомо-фізіологічних, біологічних, соціологічних) та особливості її формування й розвитку, що збереглась у виховній практиці народу й передається від покоління до покоління. Український педагог К. Ушинський зазначав: “Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, вона повинна перше пізнати її також в усіх відношеннях” [48, с. 199]. О. Сухомлинська, акцентуючи на неповторності й унікальності кожної особистості, зауважує: “Знання дитини, закономірностей і факторів її розвитку й формування – це актуальна вимога педагогічної науки, де фактор природовідповідності відіграє провідну роль. Нині на перше місце педагогічної дії виступають психологічні (етнопсихологічні) засади знання про дитину та її оточення” [43, с. 28].

Народне дитинознавство слугує невичерпним джерелом етнопедагогіки, зокрема дошкільної. Не випадково в українському дитинознавстві пріоритетне місце належить психологопедагогічній характеристиці особистості від народження до п’яти років. Означений віковий період вирішальний у її формуванні й розвитку; особистість у невимушеній атмосфері сім’ї “всмоктує” специфічні риси свого етносередовища: “Від п’ятирічної дитини до дорослої людини – один крок, а від новонародженого до п’ятирічного – велика відстань”, “Звички трирічного зберігаються до 80 років”.

Концепцію різнобічного розвитку дитини з раннього віку сучасна психологічна наука пояснює пластичністю її психіки, інтелекту (“З молодого, як із воску: що хоч, те й виліпиш”, “Вчи, коли дитя впоперек лавки лежить”, “Коли дитини не навчиш у пелюшках, то не навчиш і в подушках”). За переконанням Г. Домана, до трьох років мозок досягає 80 % свого дорослого потенціалу, тому до цього віку розвивається його фунда-

ментальна здатність приймати сигнали ззовні та запам'ятовувати їх, отже, закладаються основи подальшого інтелектуального розвитку дитини [10, с. 201].

Виховна сила українського народного дитинознавства зосереджена в повазі до особистості як найвищої вартісності, глибокому знанні її духовного світу, здібностей, талантів, анатомо-фізіологічних особливостей віку. Ціннісні знання народу фіксувались шляхом довготривалого спостереження за зростанням дітей, динамікою їх емоційного світу, психологічними особливостями, зокрема, специфіки мислення, мотивів діяльності, духовних потреб, інтересів, світорозуміння.

Важливим етапом етнічної соціалізації слугував обряд одягання на хлопчика пояса, коли йому виповнювалося три (подекуди чотири) роки. Уранці, після сходу сонця, батьки промовляли молитву й наказували повторювати її, після чого підперезували тканим поясом, спеціально підготовленим для цієї події, висловлюючи побажання: “Даруй тобі, Боже, щастя, здоров'я і многії літа. Дай, Боже, щоб ти той сходив і на кращий заробив” [14, с. 79]. Приміром, на Буковині, підперезували не лише хлопчика, а й дівчинку, коли вони досягали трирічного віку [50, с. 117]. Цей обряд здійснювали на свято Чуда Михайлового, і брали в ньому участь рідні та хрещені батьки дитини.

Дорослі, спостерігаючи за етапністю становлення майбутнього трудівника, зважали на те, чим дитина грається, як грається, якого змісту гра, які цінності утверджує тощо. В українській етнопедагогіці має місце статева ідентифікація дітей за їхньою участю в ігровій діяльності. Так, до семи років дівчатка та хлопчики здебільшого гралися спільно (ігри “Гусилебеді”, “Квач”). Хлопчики надавали перевагу таким забавлянкам, як “Журавель”, “Коні”, “Пастухи” та ін., а дівчатка захоплювалися іграми в “ляльки”, “маківочки” тощо.

Дієвим етапом етнічної соціалізації дитини в родинному соціумі вважаємо її привчання з 5–6 річного віку до праці. Батьки плекали в малечі усвідомлення того, що “землю прикрашає сонце, а людину – праця”, а “щоб людиною стати, тре-

ба працювати”. Поступово вони залучали вихованців до виконання постійних господарських обов’язків, приміром, *догляд за молодшими братиками та сестричками*. Етновиховне значення такої допомоги полягає в тому, щоб насамперед забезпечити їх найнеобхіднішим (їжею, теплом) та створити відповідне ігрове середовище. Таким чином дошкільник звикає до відповідальності й піклування не лише про себе, а й інших, слабших членів сім’ї. Водночас, забавляючи молодших, “няньки” співають їм колискові пісні, потішки та пестушки, які перейняли від матері чи бабусі; вчать їх ходити, гратись, самостійно їсти тощо, набуваючи перших педагогічних навичок спілкування з молодшими. І, нарешті, це сприяє формуванню в дітей гуманних родинних взаємин, почуття любові, відповідальності за інших. Недарма у народі кажуть: “Любляться, як рідні брати” або “Любляться, як брат із сестрою”.

За народними звичаями, коли хлопчиків виповнювалося сім років, на нього одягали штани, – ознака погонича (з цього моменту він пас телят, овець, допомагав по господарству). Семирічній дівчинці пов’язували поверх сорочки запаску й починали вчити мистецтва прядіння, залучали до хатньої роботи, догляду за молодшими братиками і сестричками [14, с. 79]. Отож одяг (пояс, штани, сорочка, запаска) слугував засобом статевої диференціації особистості, з чим значною мірою пов’язана її участь в економічній діяльності родини.

Українські етнографічні джерела засвідчують виокремлення символічних обрядів переходу від дитинства до дорослості. Приміром, пострижини як традиційне відзначення річниці від дня народження дитини. Так, малюку до року не можна підрізати волосся; уперше, за народним звичаєм, це повинна зробити хрещена мати, коли йому виповниться перший рік (на Уманщині, Тернопільщині, в окремих регіонах Івано-Франківщини); після другого року життя дитину вперше підстригають на Полтавщині та околицях Києва. “Як сповниться дитині два роки життя, батько простеляє кожуха вовною догори посеред хати, садовить на кожух дитину й ножицями зрізає пучки дитячого волосся навхрест: над чолом, потили-

цею та з обох боків над вухами.., з нагоди пострижин батьки скликають близьких родичів та сусідів-гостей” [6, с. 524]. У три роки пострижини відбуваються на Чернігівщині, а Херсонщині – на сьомому році життя, коли дитина дістає нові зуби, а тому “ніби відроджується та переходить з віку дитячого у вік юнацький” [Там само, с. 525].

Дівчата завжди носили довге волосся. Дівочий різновид пострижин – обряд заплітання (на Закарпатті воно проводилось через п’ять років після народження, в інших регіонах України, коли дівчинці сповнювалось шість років), урочисте плетіння навхрест перших кісок [12, с. 331]. Традиційним ритуалом українського народного весілля є розплітання дівочої коси. Стародавній звичай стинати волосся дівчини перед шлюбом ще й досі зберігається в гуцулів. У бойків, а частково й лемків, жінки ховають усе волосся під “чіпець” [6, с. 509].

Стародавній звичай першого підстригання хлопця – від чотирьох до шести років. Урочисте гоління бороди, яке було обов’язковим для кожного юнака, відбувалося, коли він досягав 16-річного віку. При цьому голили тільки бороду, а вуса як ознаку зрілості залишали (“У кого чорний вусок – тому рибки шматок, в кого сива борода – тому юшки шкода”). Обряд першого гоління бороди яскраво описано в повісті “Пан Халявський” Г. Квітки-Основ’яненка. Якщо підстригання вважають символічним обрядом переходу від дитячого віку до юнацького, то перше гоління – це період від юнацтва до дорослого.

Наступний етап етноекномічної соціалізації – визнання юнака чи дівчини “парубком” або “дівкою”, у зв’язку з чим змінюється їхній сімейний та громадянський статус. У народі обов’язково зважали на думку парубка, його також звільняли від усіх хатніх робіт, які доводилося виконувати раніше [14, с. 79]. У селах Івано-Франківщини, зокрема Покуття, побутував звичай, коли дівчина працює із серпом у полі, значить вона вже може ходити “на танці”.

Як засвідчують етнографічні джерела, хлопців 16–17 і дівчат 15–16 років приймали до молодіжної громади, оскільки вважалося, що в цьому віці вони вже оволоділи достатнім ви-

робничо-господарським досвідом. У давні часи були “дівочі громади”, а наприкінці ХІХ ст. вони злилися з парубочими [44, с. 406]. Молодь збиралася в хаті вдови чи самотніх літніх людей на вечорниці, де поєднували розваги з виконанням певних робіт (прядінням, вишиванням, плетінням). Хлопці спостерігали й оцінювали дівчину як господиню в комплексі з притаманними їй духовно-моральними цінностями.

В. Струманський виокремлює наступні етапи виробничо-трудового становлення особистості:

ігровий, що охоплює засвоєння дитиною (2–6–7 років) найпростіших знань, оволодіння нескладними вміннями й навичками. Цей період характеризується прагненням самотійно апробувати набуті знання в певних конкретних діях, допомагати дорослим. Оскільки дитячі фізичні сили здебільшого ще недостатні для самотійного виконання певних господарських доручень, такий етап ще називають помічниковим;

професійно-орієнтаційний (із 7–8 років) – усіма членами родини дитина вже визнавалась як справжній помічник по господарству, її залучали до самотійного виконання певних доручень, що вможливлювало глибше пізнання змістової своєрідності різних виробничо-господарських процесів й орієнтацію особистісних сил на опанування одним із них. Як бачимо, даний етап господарського становлення виділений унаслідок кінцевого педагогічного результату у формуванні трудівника, а не від змісту праці. Із семи років діти починали пасти гусей, старші – овець, а 10–12-річні – корів і коней [6, с. 258].

виробничо-кваліфікаційний – охоплює віковий період з 15 до 20 років. У народі вважали, що парубки та дівчата до цього часу вже визначились стосовно сфери професійної діяльності, тобто знають, “до чого серце лежить”, і потребують лише утвердження як висококваліфіковані робітники, майстри [44, с. 68–70].

У народній педагогіці чітко проглядається *ідея розвитку природних задатків дітей з раннього віку*: “Мати-кравчиня змалку прищеплювала дочці любов до своєї професії. А бать-

ко-хлібороб повчав свого сина, що хліборобство є найголовнішою професією на землі, доводячи це не на словах, а ділом, коли брав хлопчика у поле, саджаючи на віз чи верхи на коня, показуючи, як сіяти гречку, овес” [40, с.138]. За такою виховною схемою з покоління в покоління формувались професійно-виробничі династії. “...Майже кожне село в Україні славилось майстрами – садівниками чи пасічниками, стельмахами чи ткачами, бондарями чи різьбярями, ковалями чи теслярами...” [Там само, с.139].

Чільне місце в етновиховній практиці приділяють психолого-педагогічному діагностуванню дітей на предмет виявлення їхніх індивідуальних особливостей та професійних запитів, оскільки головним завданням родинного виховання була підготовка до самостійного дорослого життя. С. Пушик у книзі ”Перо золотого птаха” розповідає про те, як один бідний верховинець, маючи дванадцятро синів, на основі спостереження за їхніми здібностями навчав відповідного ремесла. Так, коли найстаршому виповнилось сім років, верховинець повів його до лісу й запитав: ”Що було б з цієї сосни?”. ”Ліжко”, – відповів син. ”Будеш столяром”, – сказав батько й віддав його вчитися до столяра. Через рік повів молодшого сина до лісу й запитав: ”Що було б з цієї смереки?”. ”Дошки”, – відповів той. ”Іди на тартак різати дошки”. І коли третій син на батькове запитання ”Що було б з цього дуба?” відповів ”Бочка”, пішов бондарити. Так усі діти з допомогою розумного батька знайшли своє місце в житті [35, с. 185].

Універсальною особливістю етноекономічної компетентності батьків стосовно профорієнтаційної роботи є те, що в ній ефективно використовують два головних напрями спрямованості дитини, які визначають її поведінку, – наслідування діяльності дорослих і прагнення до пізнання навколишнього світу. У народній педагогіці здебільшого немає помилок у профорієнтації дітей.

Методом індивідуальної бесіди батьки вивчали особистісні цінності своєї дитини, відповідно здійснювали коректування її поведінки. Спостереження й аналіз результатів поси-

льної дитячої праці, рівень активності, самостійності та ініціативності її суб'єктів слугували важливим джерелом інформації щодо поліпшення процесу виховання, критерієм сформованості відповідних якостей. Глибоке вивчення психіки дитини потребує певних затрат часу, вольових зусиль вихователя, як кажуть у народі, “щоб людину взнати, треба з нею пуд солі з'їсти”.

Потребує вивчення кінцевий етап етнічної соціалізації зростаючої особистості – це підготовка до створення сім'ї та самостійного ведення господарства.

До середини XIX століття питання економічного виховання дитини в українській сім'ї не посідали належного місця в етнографічних дослідженнях, лише 20-х років XX сторіччя вони зазнали наукового узагальнення та систематизації. У цей час з'явилися тези про родильну обрядовість (О. Малинка, О. Онищук, Д. Успенський), народну виховну практику (І. Барвінський, Д. Лепський, Ю. Яворський) [7, с. 94].

За свідченням сучасних досліджень (М. Стельмаховича, Р. Скульського, Є. Сявакко, В. Постоного), у минулому родини були значно міцнішими, як правило, багатодітними. Причину низки негативних тенденцій у сучасному світі – зростання кількості розлучень, низька народжуваність – вбачають в “атомізації” сучасної сім'ї. Інші автори (S. Coontz) заперечують такі думки. Приміром, J. Gills засвідчує: до початку XIX століття материнство не настільки пошановується, виховуванням переважно займалися чоловіки. Більше того, дослідникам не вдалось знайти жодної книги з проблем виховання, яка була б адресована матерям, а не батькам та датована раніше 1800 року. Поняття біологічних батьків не використовувалось, оскільки матір після народження дитини могла передати її на виховання іншій жінці. Так, 1890 року середній вік вступу до шлюбу для чоловіків і жінок у США становив 26 років, що характерно й сьогодні [48]. Цього не можна сказати про країни Східної Європи, зокрема Україну, де в XIX – поч. XX століть дівчата виходили заміж у 15–16 років. У народі стиму-

лювали ранні шлюби серед молоді: “Рано встане – діло зробити, рано жениться – дітей до розуму доведе” [47, с. 205].

У народному соціумі культивувались окремі елементи так званого “правильного” шлюбу: родичі наречених на гуманних засадах домовлялись про весілля, дотримуючись традицій і звичаїв (сватання, оглядини, заручини, дарування та ін.), лише після виконання яких у присутності членів громади і церковного вінчання, молоді вважались чоловіком та дружиною. При одруженні діти поважали думку батьків: у народі вважали, що без батьківського благословення неможливо створити щасливу сім’ю. Шлюб ґрунтувався на добровільній основі (раніше наречену викрадали чи відвойовували на іграх), пропагувалась народна мудрість “Силою не будеш милою”. Поступово шлюбні взаємини набували ознак справедливості, духовності, взаємної згоди та довіри. Однак важливою проблемою залишалось “забезпечення спадкоємності поколінь... у майновому відношенні” [40, с. 44]. За свідченням етнографічних джерел, в Україні існував принцип соціальної ендогамії: обранця найчастіше шукали рівного за походженням і матеріальним станом. Таким чином у майбутній сім’ї чоловік та жінка почувалися рівноправними, і ніхто не мав підстав для відповідних докорів [47, с. 205].

Батьки особливо дбали про етноекономічну компетентність вихованців, оскільки “добрі діти – спокійна старість, лихі діти – старість стає пеклом”, переконливо доводивши, що “життя як стерниста нива: не пройдеши, ноги не вколівши”, “життя прожити – не поле перейти”. Водночас вони прагнули передати нажите майно в “надійні руки” своїх спадкоємців, тому надзвичайно відповідально ставились до питання підготовки молодого людини до самостійного ведення господарства, подружнього життя.

З початком демократичних процесів у нашій державі створюються сприятливі умови для розвитку ініціативи, підприємливості й творчості, що слугують запорукою успіху людини в господарській діяльності. Тому дієвим завданням профорієнтації дітей та молоді є розвиток у них економічного мис-

лення, набуття відповідних знань, умінь та навичок. Важливо домогтися усвідомлення ними того, що для здобуття будь-якої професії потрібно володіти високою культурою праці, виявляти належне ставлення до предметів матеріальної і духовної культури.

Етноекономічна компетентність батьків ґрунтується на народних принципах: природовідповідності (“Гни дерево, поки молоде, вчи дитя, поки мале”), індивідуалізації виховання (“У всякої пташки свої замашки”, “Що голова, то розум”), гуманізації (“Діти, як квіти: полий, то ростимуть”), націоналізації (“Хоч і по кістки в воду, аби до свого роду”). Значна увага приділяється впливу спадковості на процеси формування особистісних цінностей дитини (“Яке коріння, таке й насіння”, “Яка гребля, такий млин, який батько, такий син”, “Яблуко від яблуні далеко не відкотиться”) та середовища (“Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти”, “З ким поведешся, того й наберешся”).

Отже, на основі виокремлених етапів етнічної соціалізації української дитини доходимо висновку, що етноекономічна компетентність батьків включає різнобічні знання про особистість (погляди на дітність сім’ї, знання внутрішнього світу дитини, особливості вікового розвитку, методи та засоби виховання), що вможливають організацію та корекцію її поведінки й діяльності. Вони слугують дієвим засобом психологічної діагностики та консультування школярів щодо їхньої профорієнтації, формування етноекономічних знань і вмінь. Етнопедagogічний досвід представлений здебільшого в художній формі з традиційною українською емоційністю та без прийнятої наукової термінології, зате його пронизує щира любов і глибоке розуміння потреб, мотивів, інтересів і домагань зростаючої особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баронин А. С. Этническая психология. – К.: Тандем, 2000.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування - К.: Довіра, 1993.
3. Вишневський О. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. – Львів: Львів. обл. наук.-метод. ін-т освіти; Львів. обл. пед. т-во ім. Г. Ващенко. – 1996.
4. Выготский Л. С. Собр. соч.: В 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – 1984. – Т. 5.
5. Волков Г. Н. Этнопедагогика: Учебн. для студ. сред. и высш. пед. учебн. заведений. – М.: Академия, 1999.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993.
7. Ганнусенко Н. І., Мацейків Т. І. Ціннісні імперативи народного досвіду виховання // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченка. – К., 1997.
8. Горностай П. Життєва компетентність в умовах обмеженості життєвого світу. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Науково-методичний збірник. – Київ: Контекст, 2000.
9. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці // Шлях освіти. – 2004. – № 2.
10. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004.
11. Духовні цінності українського народу: Монографія. - Івано-Франківськ: Плай, 1999.
12. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів /Авт.-уклад. В. В. Оліфіренко та ін. – Д.: Стакер, 1999.
13. Єрмаков І.Г., Єрмаков Т.І. Цивілізаційні параметри розвитку життєвої компетентності // Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В. Сохань, І. Г Єрмакова, Г. М. Несен. – К., 2003.
14. Жмудь Н. Етнічні стереотипи статевого виховання молоді // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3.
15. Жукова М.Н. Развитие ключевых компетентностей будущих педагогов профессионального обучения как педагоги-

- ческая проблема // Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 10 сентября. – <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-10.htm>.
16. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1997.
 17. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.
 18. Компетенция и компетентность: сколько их у российского школьника? Електронна версія: <http://www.auditorium.ru/>.
 19. Кон И. С. Ребенок и общество (Историко-этнографическая перспектива). – М.: Наука, 1988.
 20. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Нормативно-правове забезпечення освіти. – У 4 ч. – Ч. 1. – Харків: Основа, 2004.
 21. Краевский В.В., Хуторской А.В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах // Педагогика. – 2003. – № 3.
 22. Кремень В. Модернізація системи освіти як важливий чинник інноваційного розвитку держави // Освітній дайджест. Акцент-панорама Івано-Франківського ОППО. – 2003. – № 2.
 23. Кремень В. Поступ до нової філософії освіти в Україні // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина 1. – Харків: ОВС, 2002.
 24. Крип'якевич І. Історія України / Відп. ред. Ф. Шевченко, Б. Якимович. – Львів: Світ, 1994.
 25. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної освіти / М-во освіти і науки України; ін-т педагогіки АПН України. – К.: Перше вересня; Шкільний світ; Харків, 2000.
 26. Лебон Г. Психология толп. – М., 1998.
 27. Литвин-Кіндратюк С.Д. Культурологічний вектор змісту шкільної освіти і розвиток життєвої компетентності учнів // Українська етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник / За ред. В. Кононенка. – Івано-Франківськ, 2005.
 28. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія: Метод. посібник. – К.: ІСДО, 1995.

29. Овчарук О. Напрями реформування змісту освіти: загальноєвропейські підходи до формування компетентнісно орієнтованого змісту шкільної освіти // Відкритий урок. – 2004. – №7–8.
30. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В.Бурменской и В..Слуцкого. – М.: Прогресс, 1991.
31. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – Вип. 8. – Ч. 1.
32. Пелипейко І. А. Орієнтовна програма з гуцульщинознавства для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв та вищих навчальних закладів. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1999.
33. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти // Рідна школа, 2005. – № 1.
34. Попова Т.Ю. Формування соціальної компетентності учнів // Педагогічна скарбниця Донеччини. – 2004. – №2(20).
35. Пушик С. Перо Золотого Птаха. Повість. – Ужгород: Карпати, 1978.
36. Розин В. М. Исследование мышления в работе Л. С. Выготского “Мышление и речь” // Психологический журнал. – М.: Наука, 1997. – Т. 18. – № 5.
37. Савченко О. Я. Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2000: Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Харків: ОВС, 2002. – Ч.1.
38. Савчук Б. Українська етнологія. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004.
39. Соціалізація особистості школяра / За ред. Л. Е. Орбан. – Івано-Франківськ, 1996.
40. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997.
41. Суглобін С. Господарювання етнічне // Етнічний довідник. Див.: <http://socd.univ.kiev.ua>.
42. Сухомлинська О. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін // Шлях освіти. – № 2. – 2004.

43. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003.
44. Струманський В. Етнографічні засади емпіричного досвіду виховання і соціалізації молоді на Поділлі // Подільська старовина (наук. збірник).
45. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1997.
46. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості: Програма спецкурсу і навчальний посібник / За ред. Д.О. Тхоржевського. – К.: ІЗМН, 1998.
47. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994.
48. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – Т. 1. – К., 1982.
49. Чернишов О.І., Чернігова Л.Г. Теорія і практика впровадження компетентісно орієнтованого підходу // Педагогічна скарбниця Донеччини: Науково-методичний журнал. – 2005. – № 1(21).
50. Щербак І. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей в традиційній культурі українців // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 1.
51. Якупова Н. Нации нового тысячелетия. Електронна версія: <http://vatandash.ufanet.ru>.
52. Zsolnai A. Development of social competence in adolescence / <http://www.arts.u-szeged.hu>.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНОО- СВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Проблема запровадження в шкільну практику компетентнісного підходу до навчання і виховання учнів є предметом активного обговорення на сторінках педагогічних видань (С. Бондар, П. Горностаї, І. Єрмаков, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, О. Сухомлинська та інші відомі вчені). На часі – вдосконалення теоретико-методичних напрацювань у сфері компетентнісно зорієнтованої освіти, залучення вчителів і вихователів до науково-дослідної діяльності в аспекті оновлення змісту, організаційних форм та застосування методів інноваційного навчання.

У дослідженнях сучасних науковців І. Беха, І. Єрмакова, Т. Єрмакова, В. Кононенко, Л. Масол, Р. Скульського та інших акцентується на поліаспектності впливу української культури на зміст шкільної освіти, розробляються нові моделі формування особистості на засадах синтезу загальнолюдських і національних цінностей. Тому етнокультурний вектор виступає домінантою в контексті проектування компетентнісно орієнтованого навчання і виховання. Компетентнісна спрямованість педагогічного процесу, зокрема питання розробки технологій народознавчих компетентностей дітей і молоді плідно вивчають співробітники Науково-методичного центру “Українська етнопедagogіка і народознавство“ Академії педагогічних наук України і Прикарпатського національного університету імені

Василя Стефаніка. Окремі аспекти реалізації програми компетентнісно зорієнтованої освіти дітей дошкільного віку та молодших учнів знайшли своє відображення у колективному посібнику “Народознавча компетентність дітей і молоді: принципи та методи дослідження” (Івано-Франківськ, 2007 р.).

Головним управлінням освіти і науки Донецької облдержадміністрації та обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти розроблено “Регіональну програму впровадження компетентнісно орієнтованого підходу”, розраховану до 2010 року. Вона передбачає: розробку моделей управлінської діяльності щодо впровадження компетентнісно зорієнтованої освіти; створення навчально-методичного забезпечення науково обґрунтованої системи навчання; апробації самодостатньої моделі випускника як життєздатної особистості, спроможної до творчої самореалізації та саморозвитку; підвищення професійної компетентності самих педагогів [44, с. 2]. Програма введена в педагогічний процес Зугреського різнопрофільного ліцею № 3, що на Донеччині, і спрямована на визначення перспективних шляхів формування й розвитку ключових компетентностей учнів [12, с. 27–30].

2. 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЕТНОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛЯРА

Психолого-педагогічний супровід уможливує ефективне формування та розвиток етноекономічної компетенції зростаючої особистості.

Орієнтуючись на етнокультурну домінанту шкільної освіти, психолого-педагогічний супровід етноекономічного розвитку сучасних учнів варто першочергово спрямувати на формування в них уявлень про потреби різних людей та сімей, роль економіки в їх задоволенні, сутність господарської діяльності, основні фактори виробництва, витрати та доходи сімейного бюджету, відмінності ведення сімейного господарства в

умовах міста та села, а також уміння класифікувати потреби, виходячи з власного досвіду споживання, показати відмінності між доходною та витратною частинами сімейного бюджету; визначати складові ціни основних послуг, що їх отримують члени сім'ї, рівень рентабельності сімейного господарювання, раціонально складати бюджет своєї сім'ї на місяць; користуватися інформацією про ринок праці для визначення майбутньої сфери працевлаштування, користуватися послугами ринкових установ (біржами, банками, службами зайнятості, страховими компаніями тощо); мотивувати свій професійний вибір, оформляти необхідні документи при працевлаштуванні тощо. Означені знання та вміння невіддільні від формування в учнівської молоді цілеспрямованості, стриманості, спрямованості на вдосконалення своєї особистості, здатності до нововведень, комунікабельності, наполегливості, здатності до економічного експерименту й ризику, раціонального використання наявних ресурсів та інших якостей, що здійснюють шляхом налагодження психолого-педагогічної співпраці школи та сім'ї в аспекті вирішення окресленої проблеми. Орієнтовну модель психолого-педагогічного супроводу етноекномічного розвитку школяра представлено на рисунку 2. 1.

Модель психолого-педагогічного супроводу економічного розвитку учня в системі компетентісно зорієнтованої освіти ґрунтується на уявленнях про етноекномічну компетенцію як здатність особистості, інтегрований результат процесу навчання, пов'язаний з умінням використовувати набутий досвід у конкретних життєвих ситуаціях.

Представлена на рисунку модель визначає суб'єктів педагогічного процесу – особистість, що формується, батьки, педагоги, громадські організації, засоби масової інформації, котрі прямо чи опосередковано через державну освітню політику впливають на етноекномічне становлення школяра. Розвиток економічної компетенції ефективний за умови взаємодії всіх суб'єктів педагогічної діяльності, починаючи з батьків, вихователів дошкільних установ, учителів початкової школи та завершуючи органами управління освіти.

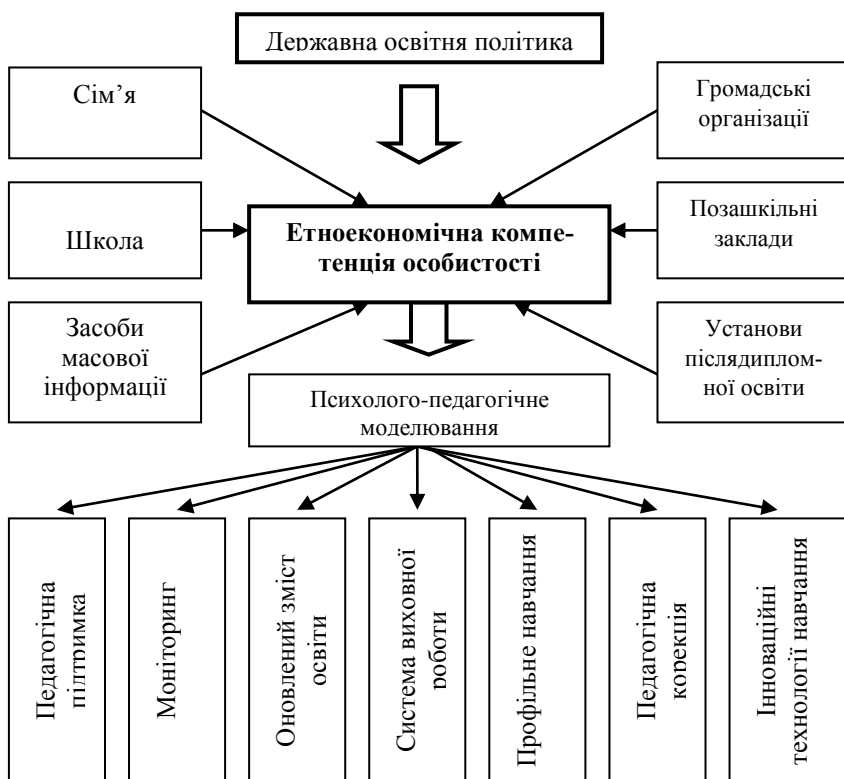

Рис. 2.1. Модель психолого-педагогічного супроводу етноекономічного розвитку школяра

У межах моделі передбачається широке обговорення змісту етноекономічної компетенції, методів і форм активізації творчої активності особистості, її економічного мислення на всіх рівнях (учителі, батьки, учні, науковці, педагогічна громадськість та інші); формування громадської свідомості з даної проблеми; підготовка педагогічних кадрів до реалізації поставлених завдань; систематизація соціально-педагогічних досліджень; методичне забезпечення тощо. Оновлення змісту освіти

полягає в його переорієнтації від предметного підходу в навчально-виховному процесі до компетентнісного, посиленні міждисциплінарного зв'язку в аспекті розробки етнокультурних стратегій формування економічної компетенції учня.

Механізм взаємодії суб'єктів педагогічного впливу визначається наступним чином: держава спрямовує освітню політику на вирішення означених завдань; учитель, психолог здійснюють діагностику й корекційну роботу, забезпечують педагогічну підтримку, використовують прогресивні методики навчання; управлінські структури здійснюють моніторинг якості економічної освіти й координацію родинно-шкільного виховання.

Не можна виокремити домінуючого впливу того чи іншого суб'єкта психолого-педагогічного супроводу етноекономічного розвитку, який відбувається в контексті формування ключових компетентностей (соціальної, інформаційної, пізнавальної тощо). Система вивчення ключових компетентностей у цілому та етноекономічної зокрема в межах моніторингу якості освіти передбачає діяльність за етапами:

I – діагностико-прогностичний (вивчення рівня сформованості компетентностей та обґрунтування дидактичних можливостей кожного навчального предмета щодо їх формування);

II – моделювання системи впровадження (оцінка результативності на різних етапах);

III – визначення ефективності пропонованої системи [44, с.4].

У процесі реалізації компетентнісно зорієнтованого підходу до етноекономічного розвитку школяра планується ретельне його вивчення на предмет готовності до творчої діяльності відповідного змісту, що ґрунтується на глибокому усвідомленні економічних знань і вмінь. Різнобічну інформацію для цього вивчення складають відомості, отримані від самого учня, його найближчих товаришів, батьків, учителів і вихователів, а також результати безпосереднього вивчення його поведінки за різних обставин. Ураховуючи вікові особливості розвитку мо-

лодших школярів, варто використовувати найдоступніші методи спілкування з ними (бесіди, інтерв'ювання та інші).

Осмилюючи зміст індивідуальної бесіди, слід прагнути до того, щоб дитина не змогла здогадатись, що “розмова” з нею – це діагностування, і головне передбачити, які відповіді хотіли б почути вчителі, вихователі, дослідники. Питання, що є предметом з'ясування, варто систематизувати за сферами актуалізації економічної компетенції, приміром: “економічна компетенція в домашньо-побутовій сфері”, “економічна компетенція в навчальній діяльності”, “економічна компетенція на уроках трудового навчання”, “економічна компетенція в малому бізнесі” тощо. Аналогічно формують блоки питань, адресованих найближчим товаришам учня, а також його батькам і вчителям.

Інтерв'ю як різновид бесіди допомагає педагогу виявити ставлення дітей до економічної ситуації в країні, правові норми, що регулюють підприємницьку діяльність, готовність працювати в сфері бізнесу. Таке вивчення – важлива умова поліпшення етноекономічної підготовки.

Джерелом психолого-педагогічної інформації слугує анкетування, з допомогою якого виявляють тенденційність досліджуваного явища. Цей метод застосовують також з метою вивчення рівня підготовленості вчителів і студентів педагогічних закладів до реалізації програми компетентісно зорієнтованого навчання. Анкетування (інтерв'ювання) уможливорює отримання цікавих відомостей з досліджуваної проблеми, передусім в середній та старшій школі, оскільки підлітки та старшокласники не завжди відверто діляться думками, висловлюють власне ставлення до предметів і явищ суспільного життя.

Щодо безпосереднього виявлення поведінки школярів чи їхньої посильної економічної діяльності вдома та школі, то їх доцільно вивчати методом педагогічного спостереження, а в окремих випадках – аналізу творчих робіт. У домашніх умовах педагогічні спостереження проводять батьки, а в школі – вчителі та вихователі. Вивчення учнів з допомогою такого методу ґрунтується на педагогічній співпраці педагогів із батьками. Забезпечення такої співдружності в діагностуванні школярів

корисне не лише тоді, коли дослідник має справу з молодшими учнями, воно не менш дієве в роботі з підлітками та старшокласниками. Вони вміло приховують окремі сторони своєї поведінки, і результати педагогічного спостереження за ними не завжди об'єктивні. Здебільшого молодь виявляє показові акти економічної поведінки та діяльності в умовах школи, інших громадських місцях, тоді як у домашньому соціумі чи середовищі ровесників поводить по-іншому. Прагнення до дорослості, самостійності, певної незалежності у своїх діях призводить до ігнорування вимог батьків і педагогів, невизнання їхнього авторитету, зверхнього ставлення до тих, хто оточує, порівняно частих й різких змін настрою та невиправданої впертості. Тому педагогічне спостереження варто здійснювати в атмосфері повного довір'я, в ситуаціях, за яких особистість здатна до максимально відвертого спілкування з дослідником. Приміром, проаналізувати погляди старшокласників стосовно тієї чи іншої проблеми доцільно шляхом залучення їх до дискусій, диспутів, дебатів на актуальні теми (“Профільна трудова підготовка: бути чи не бути”, “Фізична праця і сучасна комп'ютеризація суспільства”, “Вибір професії: батьки і діти”, “Робота за кордоном чи в Україні: за і проти” і под.).

У процесі дослідження важливо не лише “відкрити” для себе кожного індивіда, а й зацікавити, спрямувати його на шлях самовдосконалення, тим паче, що підліток уже характеризується здатністю свідомо досягати поставленої мети, умінням долати життєві труднощі.

Процес і результати етноекономічної компетенції значною мірою детерміновані рівнем особистісної самооцінки (занижена, об'єктивна чи завищена), з чого випливають самоставлення та самовдосконалення. Важливим завданням її формування вважаємо підготовку учнів до активного професійного самовизначення, тому педагогові корисно спостерігати за психологічною налаштованістю учнів у вирішенні означених питань. У шкільній практиці діти здебільшого не готові до об'єктивної оцінки своїх економічних знань, здібностей, пізнавальних можливостей. Адже відомо, що людина з низькою са-

мооцінкою почувається невпевнено, не може реально спрогнозувати результати діяльності, не прагне до змін у житті, нерішуча, не здатна до ризику та інше. У той же час висока самооцінка дозволяє бути господарем своєї долі, цілеспрямованою і творчою у вибраній сфері діяльності.

Для визначення рівня самооцінки психологи користуються формулою В. Джемса [18, с. 74]:

$$\text{Самооцінка} = \frac{\text{Успіх}}{\text{Домагання}}$$

Г. Карпенчук зазначає: “Старшокласники повинні чітко розуміти, що розбіжності між домаганнями і реальною поведінкою людини ведуть до спотворень самооцінки і, як наслідок, до неадекватної, насиченої емоційними зривами поведінки. Дослідження самооцінки надзвичайно корисне і для самопізнання школярів, ставлення їх до себе, як правило, сповнене драматичними протиріччями” [Там само]. Таке дослідження цікаве щодо самопізнання школярами своїх інтересів, захоплень, уподобань з тим, щоб виробити чітку систему розвитку економічного мислення та свідомості, виховувати розумні потреби й уміння співвідносити їх із реальними можливостями, високу організованість, дбайливе ставлення до навколишнього світу.

Задля визначення рівня сформованості етноекonomічної компетенції учнів основної і старшої школи доцільно використовувати інтерактивні технології – тести з відкритими завданнями; залучення до дослідницької діяльності, розв’язування економічних задач, мультимедійного навчання, комп’ютерного моделювання тощо.

Отож етноекonomічний розвиток особистості характеризується неперервністю та ефективний за умови належного психолого-педагогічного супроводу цього процесу.

2. 2. ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ

Оновлення змісту шкільної освіти в контексті компетентнісного навчання і виховання передбачає перехід від конструювання системи знань, умінь і навичок до проектування розвитку особистості, що здійснюється засобами особистісно зорієнтованих технологій і визначає адекватність результатів освіти соціокультурним умовам. У процесі розробки змісту формування етноекономічної компетенції учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України ми намагались здійснити оптимальне поєднання сучасних досягнень наукової думки із соціально-культурним досвідом українського народу у сфері господарювання, теоретичних і практичних компонентів шкільної освіти.

Кожен навчальний предмет, що вивчається в загальноосвітній школі, є *поліфункціональним*, оскільки поруч з основною функцією (змістом відповідної дисципліни) наділений ще й супровідною – формування світоглядно-етичних уявлень, відповідного ставлення до довкілля, розвиток їх критичного мислення тощо. Виходячи з цього, пропонується зміст етноекономічного виховання орієнтований на використання в процесі навчання шляхом реалізації його виховувальної та розвивальної функцій, а також позаурочній виховній роботі.

Головними завданнями формування етноекономічної компетенції дітей і молоді вважаємо: забезпечення оволодіння господарсько-економічними, техніко-технологічними, політехнічними, екологічними, загальнотрудовими знаннями, основами комп'ютерної грамотності; формування культури споживання, бережливого ставлення до результатів праці, поваги і шани до людини як суб'єкта пізнання навколишнього світу, творця матеріальних і духовних цінностей; плекання інтересу до народних промислів та ремесел і культури праці; вивчення історичних пам'яток і фольклору про господарську діяльність українців, їхні трудові звичаї та обряди; виховання шанобливого ставлення до живої та неживої природи (флори, фауни, зем-

лі, води, повітря і под.); розвиток економічного мислення школярів, підприємливості, здібностей до творчої діяльності; формування свідомого ставлення до праці, умінь орієнтуватись у сфері бізнесу; своєчасне виявлення в учнів технічних захоплень та обдарувань, підготовка до активного професійного самовизначення з урахуванням здібностей та вподобань; залучення до самообслуговувальної, посиленої господарсько-побутової, конструкторсько-технологічної, пошуково-етнографічної діяльності; формування вмінь раціонально використовувати бюджет часу (дотримання режиму дня, планування часу на виконання навчальних завдань, організація дозвілля та відпочинку тощо).

Вирішення означених завдань потребує розробки, обгрунтування та практичної апробації орієнтовного змісту навчально-виховної роботи, реалізація якої здатна забезпечити формування в учнів етноекonomічної компетенції.

Розглянемо орієнтовний зміст діяльності, спрямованої на розв'язання виокремлених виховних завдань, диференційовано: у початковій (1–4 класи), основній (5–7 і 8–9) та старшій (10–12) школах.

Формування економічної компетенції на засадах етнічності у школі першого та другого ступенів передбачає оволодіння учнями загальношкільними знаннями, вміннями та навичками, необхідними для їх життєдіяльності. Тому зміст етноекonomічного виховання для цієї категорії дітей орієнтований передусім на усвідомлення ними ролі праці в житті кожної людини, формування навичок самообслуговування, культури споживання, шанобливого ставлення до природного довкілля тощо.

У старшій школі формування етноекonomічної компетенції здійснюють диференційовано, тобто акцентують на розвитку економічного мислення учнів, опануванні ними основ маркетингу й менеджменту економічної діяльності, сімейної економіки та малого бізнесу; використанні комп'ютерної техніки в навчально-шкільній праці; виробленні відповідних політехнічних і техніко-технологічних знань, умінь та навичок за рахунок профільного навчання, у тому числі різнопрофільних навчаль-

них груп учнів у сільських однокласних школах. Більшість старшокласників уже визначились стосовно майбутньої професії, тому доцільно розширити їхні знання про вибраний фах шляхом індивідуально-групової роботи.

Чільне місце в процесі навчання належить вивченню народної творчості про трудову діяльність українців, їхніх звичаїв та обрядів, родинних реліквій, пов'язаних із працею, формуванню інтересу до художніх народних промислів і ремесел, практичних навичок вишивання, лозоплетіння, писанкарства, різьблення тощо.

Розроблений зміст придатний для реалізації в навчальному процесі загальноосвітньої школи, зокрема, при вивченні математики, природознавства, географії України, трудового навчання, художньої праці, інформатики, креслення, основ вибору професії, основ економіки і підприємництва, основ правознавства, історії України, всесвітньої історії, в позаурочний час та роботі з батьками учнів.

Орієнтовний зміст формування етноекономічної компетенції молодших школярів (1–4 класи)

Теоретичний аспект

Ознайомлення з різними видами праці – самообслуговування, робота в майстернях, налагодження благоустрою території школи, вулиці, парку; формування внутрішньої потреби в праці як життєвої необхідності.

Забезпечення оволодіння змістом найпростіших економічних понять: аукціон, банк, бартер, безробіття, бережливість, бізнес, валюта, вартість, витрати, господар (господарство, господарювання), гроші, державна та приватна власність, дохід, заробітна плата, економіка, економність, ЕОМ, корисні копалини, кількість, кредит, культура споживання, культура виробництва, матеріальні цінності, охорона природи, податок, приватизація, природні багатства, підприємство, потреби, послуги, реклама, ринок, рівень життя, товар, торгівля, техніка, фермер, ціна та інші.

Залучення учнів до вивчення української народної творчості про господарську діяльність, трудових звичаїв і обрядів. Ознайомлення з хатнім інтер'єром в Україні, його традиційними й сучасними елементами.

Розвиток економічного мислення школярів шляхом вирішення проблемних ситуацій, завдань із використанням статичних і динамічних зображень, словесних описів, числових даних, розв'язування задач, наповнених доступним економічним змістом і подібне.

Практичний аспект

Формування культури споживання та використання у ставленні до продуктів харчування, зокрема, хліба, особистих речей (одягу, взуття, навчального приладдя, книг, транспортних засобів тощо), громадського майна (шкільного приладдя, книг, громадського транспорту та ін.), індивідуальних заощаджень, води, електроенергії і тощо.

Залучення до найпростіших видів праці:

самообслуговувальної: закріплення здобутих у дошкільному віці вмій самостійно одягатись і роздягатись у певній послідовності, доглядати за своєю зовнішністю (зачіскою, одягом, взуттям), пришивати гудзики, виховання звички помічати та за можливості усувати неохайність у своїй зовнішності, неполадки в предметах повсякденного вжитку;

господарсько-побутового та природоохоронного спрямування: формування й закріплення умій розстеляти й застеляти постіль, прибирати помешкання (очищати від пилу меблі та домашньо-побутову техніку, складати іграшки та навчальне приладдя, підмітати підлогу), прати дрібні речі (носову хустинку, ляльковий одяг), допомагати батькам у здійсненні простих щоденних покупок для сім'ї, готувати нескладні страви (сервірувати стіл, розкласти фрукти чи овочі на тарілці тощо) і поратись по господарству (подати молоток, потримати викрутку та ін.), привчання до посильної господарської праці на городі, у саду, на пришкільній ділянці (поливати квіти, збирати врожай), догляду за кімнатними рослинами, піклування про хатніх тва-

рин (собаку, кішку, папугу, хом'яка) та домашню птицю (курей, качок, кролів тощо);

художньо-естетичного змісту: початкове ознайомлення з народними ремеслами і промислами (вишиванням, писанкарством, лозоплетінням, різьбленням, карбуванням, керамікою, ткацьким мистецтвом та ін.);

суспільно корисної праці: заготівля лікарських трав, збір макулатури.

Участь у шкільних трудових об'єднаннях: "Народний умілець", "Майстерня Діда Мороза", "Книжкова лікарня", "Ікебана"; гуртках із виготовлення макетів дитячих меблів (столів, стільців, парт), будинків (школи, крамниці, театру, музею), моделей іграшкових автомобілів, літаків, ракет тощо.

Розучування народних виробничо-технологічних дитячих ігор ("Печу-печу бабку", "Ковалик", "Огірочки", "Сорока-ворона" і под.). Організація та проведення виховних заходів господарсько-профорієнтаційного змісту: ігри "Мандрівка професіями", "Ціна однієї хвилини", "Робінзонада", конкурс на краще читання віршів про професії, вогники "Посміхнися, квітко", "Рослини і тварини в українській пісні", "Соромно перед соловейком", "Коли плачуть рослини" та інше.

Багаторічні традиції економічного навчання і виховання учнів на засадах етнічності культивують у школах Івано-Франківщини (приміром, Яворівській ЗОШ Косівського району). Педагоги ретельно враховують виробниче оточення навчально-виховного закладу, особливості трудових традицій і звичаїв краю, наявну навчально-матеріальну базу, а також запити і пропозиції дітей та їхніх батьків. Тут створено регіональну програму з гуцульщинознавства для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв та вищих навчальних закладів (І. Пелипейко). У ній значна увага приділяється формуванню особистісних цінностей школярів засобами художньої праці та трудового навчання. Згідно з програмою в початковій школі на уроках *художньої праці* передбачається ознайомлення вихованців із виробами майстрів своєї місцевості (бондарів, ложкарів, столярів), взірцями гуцульської вишивки, кераміки, писанок, виробів із

металу, а також найпростішими елементами техніки їх виконання. Учні основної школи навчаються за окремими програмами, в яких чільне місце належить формуванню практичних навичок на уроках *трудового навчання*, – вишивання, різьби по дереву та інкрустації, кераміки, бондарства, лісівництва, гірського фермерства та ін. [31, с.20–21, 26].

Орієнтовний зміст формування етноекономічної компетенції молодших підлітків (5–7 класи)

Теоретичний аспект

Забезпечення глибшого усвідомлення учнями значення праці в житті суспільства та окремого індивіда, ознайомлення з діяльністю людей різних суспільних формацій, багатоманітністю професій, зокрема, робітничими (електрик, слюсар, робітник з комплексного обслуговування, будівельник), сфери обслуговування, а також сучасними (інженер-програміст, електронік, соціолог, експедитор, менеджер, рекламний агент тощо).

Збагачення уявлень про зміст економічних понять: *аукціон, банк, бартер, безробіття, бережливість, бізнес, бізнесмен, бюджет сім'ї, валюта, витрати, господар (господарство, господарювання), гроші, державний бюджет, державна та приватна власність, дистриб'ютор, дохід, заробітна плата, екологія, екологічні проблеми, ЕОМ, культура споживання, культура виробництва, корисні копалини, кредит, маркетинг, матеріальні цінності, охорона природи, підприємство, підприємництво, послуги, потреби людини, податок, приватизація, природні багатства, професія, реклама, ринкова економіка, сімейна економіка, товар, ціна тощо.*

Вивчення українського пісенного фольклору про господарювання (колядки та щедрівки, косарські мотиви, жниварські пісні і под.), трудових народних традицій, зокрема, обмолоту зернових культур, робіт з конопляною (льоновою) сировиною тощо. Ознайомлення з мистецтвом виготовлення народної іграшки (ляльки, меблі, посуд, прялки, вітряки, млинки, візки та

ін.). Збагачення уявлень про народні прикмети та вірування, що стосуються господарської діяльності.

Розвиток економічного мислення учнів шляхом вирішення проблемних ситуацій, завдань з використанням статичних та динамічних зображень, словесних описів, числових даних, розв'язування доступних економічних задач і подібне.

Практичний аспект

Формування культури споживання та використання у ставленні до продуктів харчування, зокрема, хліба, особистих речей (одягу, взуття, навчального приладдя, книг, транспортних засобів тощо), громадського майна (шкільного приладдя, книг, міських телефонів-автоматів, громадського транспорту та ін.), індивідуальних заощаджень, води, електроенергії і т.п.

Залучення до різних видів праці:

самообслуговування: закріплення здобутих умінь доглядати за зовнішністю (зачіскою, одягом, взуттям), пришивати гудзики, виховання звички помічати та за можливості усувати неохайність у зовнішності, неполадки в предметах повсякденного вжитку;

господарсько-побутового та природоохоронного спрямування: опанування навичок столярювання, випалювання на фанері й дерев'яних виробках, вирізування декоративних візерунків з допомогою лобзика, виготовлення аплікації з кольорової фольги, закріплення умінь прибирати помешкання (очищати від пилу меблі та домашньо-побутову техніку, складати навчальне приладдя, підмітати підлогу тощо), прати дрібні речі (носичок, шкарпетки, нижню білизну), допомагати батькам у приготуванні нескладних страв (салати, бутерброди, нарізати овочі та фрукти тощо) і поратись по господарству (нескладний ремонт побутових речей та ін.), привчання до посильної господарської праці на городі, у саду, на пришкільній ділянці (поливати квіти, користуватися господарським інвентарем, збирати врожай), догляду за кімнатними рослинами, піклування про хатніх тварин (собаку, кішку, папугу, хом'яка) та домашню птицю (курей, качок, індиків, кролів тощо);

художньо-естетичного змісту: ознайомлення з декоративно-прикладним мистецтвом України, народними ремеслами та промислами (вишиванням, гаптуванням, писанкарством, лозоплетінням, різьбленням, карбуванням, керамікою, килимарством, ткацтвом та ін.). Залучення учнів до пошиття елементів українського народного одягу (для ляльок).

суспільно корисної праці: заготівля лікарських трав, збір макулатури, металобрухту та інше.

Створення умов для участі в колективних творчих справах:

“Атака” – швидке виявлення школярами господарських негативів навколишнього середовища та їх оперативне усунення силами колективу;

“Газда” – рейди із збирання уснопоетичної народної творчості про господарювання (казок, переказів, оповідей, анекдотів, пісень, приповідок) та старовинних предметів господарсько-побутової культури, художньо-декоративних виробів для шкільного музею (знарядь праці, посуду, меблів і т.д.), їх історико-краєзнавчий опис; організація зустрічей із знавцями народної творчості та народними умільцями краю, конкурсів на краще виконання старовинної народної пісні тощо;

“Новорічні дарунки” – виготовлення новорічних ялинкових прикрас для дошкільних навчальних закладів, дитячих притулків, упорядкування шкільного дворика, підготовка приміщень до новорічних свят та ін.;

“Народна майстерня” – виготовлення дитячих розвивальних ігор для молодших учнів та дошкільників, пошиття зі старого одягу сумок, прихваток для кухні, килимків для дачі, носовичків, рукавичок тощо.

Залучення до створення шкільних господарських кооперативів, участі в гуртках “Народний умілець”, “Писанка”, “Ікебана”, “Макраме”, “Куховарочка”, “М’яка іграшка”, “Вишиваю рушничок”.

Орієнтовний зміст формування етноекономічної компетенції старших підлітків (8–9 класи)

Теоретичний аспект

Збагачення уявлень учнів про професію як результат суспільного розподілу праці, класифікацію професій, рівень професійної підготовки та його ознаки, професійну майстерність як показник оволодіння фаховою діяльністю.

Формування теоретичних знань про економічні потреби людини та способи їх задоволення, економічний потенціал країни, правові засади ведення сучасного господарства, форми організації економічної діяльності, основи маркетингу та менеджменту, функції техніки в системі суспільного виробництва, технологію як процес взаємодії природних, суспільних і технічних закономірностей, універсальність графічних зображень як засобу передачі технічної інформації, типологію та способи утворення графічних зображень, сучасні інформаційні процеси на основі засобів комп'ютерної техніки, початкових умінь орієнтуватись у сфері сучасного підприємництва та бізнесу.

Створення умов для опанування загальнотрудохими вміннями інтелектуального характеру (вміння аналізувати завдання, планувати, організувати й контролювати його виконання).

Забезпечення оволодіння змістом нових економічних понять: *акція, аукціон, банк, банківська система, бартер, безробіття, бережливість, бізнес (малий і великий), брокер, валюта, валютний курс, виробничі ресурси, виробничі відносини, гроші, грошова політика, господарське мислення, господарський розрахунок, державний бюджет, дивіденд, дистриб'ютор, домашнє господарство, екологічні витрати, економічна наука, економія, експорт, експлуатація, ефективність, зайнятість, засоби праці, збитки в економічній діяльності, імпорт, інфляція, конкуренція, конструювання, кооператив, мале підприємство, маркетинг, менеджмент, митна декларація, митниця, мито, моделювання, обмін, оптова торгівля, охорона праці, підприємство, підприємництво, предмети споживання, приватизація, приватна власність, податки, попит, предмети*

праці, приватне сімейне господарство, продукти праці, продуктивність праці, професійна майстерність, професійна придатність, рекламна політика, ринкова економіка, рівень життя, робоча сила, роздрібна торгівля, сімейний бюджет, споживання, творчий процес, техніка, технологія, трудовий процес, трудові ресурси, фактори виробництва, фермер, фермерське господарство, фінанси, фірма, форми власності, ціна, чек, якість та інші.

Розвиток економічного мислення учнів шляхом вирішення проблемних ситуацій, завдань з використанням реальних числових даних, розв'язування задач, наповнених доступним економічним змістом, економічних ігор і подібне.

Вивчення народної творчості про господарську діяльність українців, трудових обрядів, пов'язаних із працею, ознайомлення з традиціями шанобливого ставлення до землі-матері, копання криниць в Україні тощо. Збагачення уявлень про народні ремесла та промисли, пізнання сімейних трудових традицій і звичаїв.

Практичний аспект

Формування культури споживання у ставленні до особистого та громадського майна, індивідуальних заощаджень, води, електроенергії тощо.

Забезпечення участі в різних видах трудової діяльності:

господарсько-побутового та природоохоронного спрямування: закріплення набутих умінь та навичок здійснювати щоденні покупки для сім'ї, прибирати помешкання (очищати від пилу меблі, користуватись домашньо-побутовою технікою, тримати в належному стані навчальне приладдя тощо), прати свої речі, допомагати батькам і самостійно працювати на домашній кухні, під час проведення ремонтних робіт, поратись по господарству – у саду, на пришкольній ділянці (користуватись господарським інвентарем, збирати врожай), доглядати за кімнатними рослинами, піклуватись про хатніх тварин (собаку, кішку, папугу, хом'яка) та домашню птицю (курей, качок, індиків, кролів тощо);

техніко-технологічної орієнтації: опанування знаннями про техніку й технологію як матеріальну основу перетворювальної діяльності людини, функції техніки в системі суспільного виробництва, способи впливу на предмети праці з метою зміни їхнього стану, властивостей, якостей, форми, розміру; формування умінь користуватися технічними об'єктами на основі їх відповідності заданим умовам, здійснювати аналіз досконалості виробу, конструювати та моделювати нескладні об'єкти за їх графічним зображенням;

художньо-естетичного змісту: збагачення практичних знань про декоративно-прикладне мистецтво України, художні народні ремесла та промисли (вишивання, гаптування, писанкарство, лозоплетіння, різьблення, карбування, кераміку, килимарство, ткацтво та ін.). Залучення учнів до пошиття та оздоблення елементів українського народного одягу;

суспільно корисної праці: заготівля лікарських трав, збір макулатури, металобрухту та інше.

Створення умов для участі в колективних творчих справах:

“Джерело” – груповий туристичний похід учнів у лісове господарство краю з метою очищення замулених струмків, криничок;

“Смакота” – збагачення уявлень школярів про повсякденну та обрядову їжу українців, ознайомлення з технологією приготування традиційних страв (кулеші, вареників, галушок, гречаників, вівсяників, борщу, капуста, голубців, дерунів і под.), їхньою символікою. Випікання млинців, пампушок, бубликів, рогаликів, великодніх пасок та їх оздоблення виробами з тіста (колосками, пташками, косичками тощо), виготовлення крашанок, мотанок, дряпанок, писанок. Оздоблення великодніх кошиків і створення подарункових сувенірів;

“Народна майстерня” – виготовлення тренажерів для поліпшення зору, пошиття зі старого одягу сумок, прихваток для кухні, килимків для дачі, носовичків, рукавичок тощо;

“Милосердя” – трудові рейди з надання посильної допомоги самотнім пенсіонерам, учасникам Другої світової війни,

інвалідам війни в Афганістані та ветеранам Чорнобиля, виготовлення для них різдвяних чи великодніх сувенірів; організація драматизованих дійств – Український Вертеп, парубоча та дівоча “Меланка”, майівка та інше.

Залучення до створення господарських кооперативів “Народна майстерня”, “Табір праці й відпочинку”, участі в гуртках “Ікебана”, “Макраме”, “Українська кухня”, товариств “Зелений сад”, “Джерельце”, “Квітникарі”, “Зелена аптека”, сільськогосподарській праці за змістом обрядових традицій та звичаїв літнього циклу (Зелені Свята, Івана Купала, зажинки, жнива, обжинки), виробничо-господарських святах (перший сніп, перша борозна).

Організація та проведення виховних заходів профорієнтаційного змісту: екскурсій-зустрічей на завод чи фабрику за темою “Тасмниця майстерності”, до професійно-технічних навчальних закладів різного типу і профілю (“Як отримати робітничу професію”, “Професії сфери обслуговування”), вечорів запитань і відповідей: “Праці ми шану співаєм”, “Свято праці”, “Що я знаю про майбутню професію”, літературної композиції за темами “Мужність і біль Чорнобиля”, “Його уроків людство не забуде”, конкурсів на кращий твір “Трудова біографія моєї родини”, тематичних батьківських зборів “Здібності людини й обрана професія”, “Як стати професіоналом” тощо.

Стимулювання школярів до пошуку самостійного заробітку шляхом реалізації продукції, виготовленої на шкільних гуртках, у кооперативах, здачі макулатури, склотари, розповсюдження рекламних листівок тощо.

Орієнтовний зміст формування етноекономічної компетенції старшокласників (10–12 класи)

Теоретичний аспект

Збагачення уявлень про економічні потреби та інтереси, товари і послуги, головні засади організації та функціонування промислового й сільськогосподарського виробництва, принципи раціонального планування економіки, сутність економічних рішень, корисність, домашнє господарство як економічний

суб'єкт, зміст підприємництва в умовах ринкової економіки, моделі економічних систем, грошово-кредитну політику, податкову систему, національне виробництво, причини й наслідки природних та антропогенних екологічних катастроф, перспективи екологічного стану й пріоритети еколо-економічної політики держави, досягнення новітніх технологій, закономірності та перспективи розвитку технічних основ виробничої діяльності, засоби підвищення продуктивності праці, програмне забезпечення навчального призначення, інформаційні пошукові системи та виробничо-інформаційні технології, раціоналізаторство й винахідництво, правові основи захисту авторських прав винахідника, глобалізацію світової економіки, міжнародну економічну інтеграцію, зовнішньоекономічні зв'язки України.

Забезпечення ознайомлення випускників із технічною та науково-популярною літературою. Формування в них знань про трудове законодавство України, звичаї та позитивний досвід господарювання українців.

Поглиблене вивчення спеціальних навчальних предметів, спільне обговорення з батьками та вчителями перспективи праці з обраного фаху, формування вмінь об'єктивного оцінювання власних потреб, здібностей та наявних можливостей. Збагачення знань про професійну культуру та її складові (культуру праці, професійну творчість й етику), наукову організацію праці.

Закріплення вивчених та опанування нових економічних понять: *аграрно-промисловий комплекс, адміністративно-управлінський персонал, акція, акціонерне товариство, альтернативна вартість, амортизація, арбітраж, аукціон, банк, банківська система, банківська гарантія, банк міжнародних розрахунків, бартер, безробіття, бережливість, бізнес (малий і великий), бізнесмен, біржа, брокер, валюта, валютний курс, ваучер, вексель, виробничі відносини, виробничі ресурси, виробничо-господарські традиції українців, витрати виробництва, глобальні проблеми людства, гроші, грошові доходи населення, грошова політика, грошовий ринок, господарсько-економічне мислення, господарський розрахунок, девальвація, демографія,*

державна власність, державний бюджет, державне регулювання економіки, державний борг, дивіденд, дистриб'ютор, дилер, домашнє господарство, додатковий прибуток, духовне виробництво, екологічні витрати, екологічна криза, екологічна політика, еколого-економічна ефективність, економічна наука, економічне прогнозування, економія, експлуатація, експорт, закони попиту та пропозиції, закон економії часу, засоби праці, збитки в економічній діяльності, зовнішньоекономічна діяльність, інвестиції, імпорт, інфляція, календарно-сезонні роботи, комерційна таємниця, комерційний ризик, конкуренція, кооператив, кредит, ліцензування, мале підприємництво, маркетинг, менеджмент, митна декларація, митниця, мито, національний доход, облігація, обмін, оптова торгівля, охорона праці, ощадливість, партнерство, підприємство, підприємництво, предмети споживання, приватизація, приватна власність, податки, попит, предмети праці, приватне сімейне господарство, продукти праці, продуктивність праці, рекламна політика, ринкова економіка, ринок праці, рівень життя, робоча сила, роздрібна торгівля, світова ціна, світове господарство, сімейний бюджет, собівартість продукції, соціальна політика, спеціалізація, споживання, споживчий кошук, стимули до праці, суб'єкти підприємництва, техносфера, товарна біржа, товарне виробництво, товарний знак (торговельна марка), товарний обіг, товарна політика, традиції природокористування, трудові ресурси, урбанізація, фактори виробництва, фермер, фермерське господарство, фіктивний капітал, фінанси, фірма, форми власності, ціна, чек, якість та інші.

Розвиток економічного мислення молоді шляхом вирішення проблемних ситуацій, розв'язування економічних задач та ігор тощо. Стимулювання до творчості, самостійного складання бізнес-плану, плану з благоустрою школи, економічних ігор та задач. Формування вмінь користуватися графічними редакторами, адекватно добирати програмний засіб як інструмент пізнавальної діяльності, здійснювати конструювання за технічними умовами та макетування об'єкта, пошук й усунення несправності в технічних об'єктах.

Практичний аспект

Формування культури споживання у ставленні до особистого та громадського майна, індивідуальних заощаджень, води, електроенергії тощо.

Залучення до різних видів трудової діяльності:

господарсько-побутового та природоохоронного спрямування: чергувати по школі (розподіл чергових, складання графіків чергування), здійснювати щоденні покупки для сім'ї, допомагати молодшим братику чи сестричці, прибирати помешкання, тримати в належному стані предмети повсякденного вжитку, самостійно працювати на домашній кухні, допомагати батькам у проведенні ремонтних робіт, поратись у саду чи на пришкольній ділянці (користуватися господарським інвентарем, збирати врожай), доглядати за кімнатними рослинами, піклуватись про хатніх тварин (собаку, кішку, папугу, хом'яка) та домашню птицю (курей, качок, індиків, кролів тощо);

техніко-технологічного змісту: орієнтуватись у будівництві та принципі дії технічних об'єктів, усувати несправності в роботі нескладних технічних пристроїв, здійснювати графічне зображення виробу, читати креслення (схеми, рисунки), конструювати об'єкт за технічними умовами, здійснювати його макетування та подібне;

художньо-естетичної орієнтації: збагачення практичних знань про декоративно-прикладне мистецтво України, художні народні ремесла та промисли (вишивання, гаптування, писанкарство, лозоплетіння, різьблення, карбування, кераміка, килимарство, ткацтво та ін.); ознайомлення з технологією виготовлення нагрудного (корсетки, кептарі, канатки) й верхнього (кожух, свита, сардак, жупан) старовинного українського одягу; залучення учнівської молоді до творчого практичного використання знань про народні ремесла, окрема, моделювання взірців сучасного молодіжного одягу з етнічними елементами, плетіння з лози сувенірів, підставок для квітів, меблів тощо;

економічного характеру: закріплення знань про економічні права, підприємство в умовах ринкової економіки, причини й види безробіття шляхом залучення випускників до

розв'язування задач відповідного змісту, проектування власного бізнесу, моделювання економічних ситуацій та ігор про планування й організацію підприємницької діяльності;

суспільно корисної праці: заготівля лікарських трав, збір макулатури, металобрухту, склотари та інше.

Надання допомоги підліткам в організації та проведенні колективних творчих справ:

“Десант” – озеленення території школи (саду, скверу), підготовка приміщень до початку навчального року, обладнання літнього фізкультурного майданчика;

“Птахи” – виготовлення шпаківень, годівниць для птахів, підгодовування птахів у зимовий період;

“Милосердя” – трудові рейди з надання посильної допомоги людям похилого віку, інвалідам, учасникам бойових дій в Афганістані, ветеранам Чорнобиля, а також налагодження співпраці в аспекті організації спільної економічної діяльності з старшокласниками шкіл-інтернатів;

“Найкраща професія” – організація та проведення в школі чи на підприємстві зустрічей, вечорів запитань і відповідей, інтернет-вікторин, відвертих розмов, інтерв'ю з представниками різних професій, оформлення стінгазет профорієнтаційного змісту (“Моя професія”, “Професії моїх батьків”, “Трудова біографія моєї родини”), конкурсів на краще читання віршів тощо.

Створення шкільних господарських кооперативів, участь у виробничо-ремонтних бригадах, гуртках і секціях радіоелектроніки, автоматики, технічної кібернетики, картинга, авіа-, судо-, автомоделювання.

Залучення старшокласників до відвідування “Школи молодого менеджера” з метою збагачення знань з основ економіки, соціальної психології, трудового права, комп'ютерної грамотності. Забезпечення участі в дискусіях, дебатах, диспутах на теми “Фізична праця і сучасна комп'ютеризація суспільства”, “Вибір професії: батьки і діти. Чи варто продовжувати родинні трудові династії?”, “Народні ремесла і сучасні професії: що цікавіше й корисніше?” тощо.

Стимулювання молоді до пошуку самостійного заробітку шляхом реалізації продукції, виготовленої в кооперативах, здачі лікарських трав, заготівлі сухофруктів, продажу газет (морозива) у літній період, розповсюдження рекламних листівок та інше.

* * *

Запропонований зміст формування етноекonomічної компетенції школярів спрямований на набуття відповідних знань, умінь і навичок. Так, випускник загальноосвітньої школи згідно розробленої концепції повинен оволодіти системою економічних знань, вільно оперувати ними в своєму мовленні; розрізняти поняття “приватне”, “кооперативне” й “державне” підприємство; “мале” і “велике” підприємство, “юридична” і “фізична” особа; визначати переваги й вади малого підприємства в різних галузях економіки і под.; аналізувати проблему співвідношення безмежності потреб й обмеженості ресурсів та обґрунтовувати питання альтернативного вибору, розкривати особливості домашнього господарства в економічному кругообігу, визначати шляхи раціоналізації його ведення; мати уявлення про потреби різних людей та сімей, роль економіки в їх задоволенні, сутність господарської діяльності людини, основні фактори виробництва, витрати й доходи сімейного бюджету, відмінності ведення сімейного господарства в умовах міста та села тощо; уміти класифікувати потреби, виходячи з власного досвіду споживання, показати відмінності між доходною та витратною частинами сімейного бюджету; визначати складові ціни основних послуг, що їх отримують члени сім’ї, рівень рентабельності сімейного господарювання, раціонально складати бюджет своєї сім’ї на місяць; користуватися інформацією про ринок праці для визначення майбутньої сфери працевлаштування, послугами ринкових установ (біржами, банками, службами зайнятості, страховими компаніями тощо); мотивувати свій професійний вибір, оформляти необхідні документи при працевлаштуванні; уявляти структуру виробництва в національній економіці та цілісну картину господарства країни, порів-

новати основні показники економічного розвитку різних країн з метою здійснення оцінювання рівня соціально-економічного розвитку України, визначати роль держави в сучасній економіці й необхідність соціального захисту громадян; знаходити інформацію про спеціалізацію країн у світовому господарстві, пояснювати роль міжнародної торгівлі для розвитку світового та господарства України зокрема; обґрунтовувати якості людини, необхідні для підприємницької та управлінської діяльності, оцінювати власні можливості; розв'язувати задачі економічного змісту та складати їх, використовуючи наведені наукові дані; розраховувати суми податкових платежів фізичних осіб у конкретних ситуаціях; володіти вміннями роботи з комп'ютерною технікою, навичками користування мережею Інтернет; уміти раціонально організувати навчально-трудовий чи трудовий процес й оцінити його ефективність; дотримуватись правил особистої гігієни й безпеки життєдіяльності.

Дана програма слугує одним із варіантів культивування в молодій людини етноекономічної компетенції в умовах загальноосвітньої школи. Водночас українознавче спрямування, культуротворча домінанта її змісту не виключають забезпечення органічного взаємозв'язку із сучасними принципами демократизації та європеїзму.

2. 3. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ЕТНОЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

На основі характеристики виховання як цілісної педагогічної системи та користуючись класифікацією М. Лукашевича [24, с.84], виокремлюємо педагогічні функції етноекономічного впливу: *культурологічна* – формування етноекономічної компетенції, яка актуалізується через власні взірці економічної поведінки та методи діяльності особистості; *соціалізована* – координація та управління спрямованістю виховання в процесі економічної соціалізації в етносередовищі; *адаптаційна* – практичне опанування особистістю етновиховними механізма-

ми поведінки за різних економічних умов; *ціннісно-утворювальна* – система особистісних цінностей людини, які детермінують її економічну поведінку та підприємницьку діяльність; *соціального контролю* – закріплення суспільно та особистісно значущих ціннісних орієнтацій, вироблення системи групових реакцій на поведінку індивіда у формі санкцій (покарання чи заохочення), що адекватні соціальним цінностям, визнаними в суспільстві.

Педагогічні форми, засоби, методи і прийоми етноекonomічного виховання, з допомогою яких відбувається взаємодія дорослого й дитини, розглядаються, за В. Кременем, як соціокультурна система, що базується на повазі до особистості, її автономії. Особливого значення вчений надає "особистісним, активним та емоційно забарвленим формам і методам навчання, спрямованих на привласнення й "олюднення" знань" [23, с.19].

Утім, як вважають деякі науковці, виокремлення в навчально-виховному процесі форм, засобів та методів – явище умовне: "Залежно від того, з яких позицій розглядати окремі фактори виховного впливу, їх можна віднести або до засобів, або до форм. Якщо брати за основу їх змістовну сторону, то це, безперечно, засоби виховання, якщо ж брати організаційно-технічні моменти, то вони виступають як форма. Наприклад, кіно є і засобом виховання, і формою його організації" [25, с. 123]. Бесіда виступає одночасно формою організації виховного процесу, його засобом і методом.

З огляду на це ми не намагатимемось кожного разу акцентувати увагу на чіткому розмежуванні компонентів навчально-виховного процесу.

Формування етноекonomічної компетенції вихованців є ефективним за умови взаємозв'язку навчання учнів і виховної роботи з ними в позаурочний час. На уроках здійснюється опанування школярами економічними, техніко-технологічними, політехнічними, екологічними, загальнотрудовими знаннями, основами комп'ютерної грамотності; навичками культури праці; вивчення історичних пам'яток та фольклору про господар-

ську діяльність українців, їхніх трудових звичаїв і обрядів тощо. У навчальному процесі цілком правомірно використовують низку методів виховання: формування свідомості особистості (бесіди, лекції, диспути); організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (привчання, вправ, створення проблемних ситуацій); стимулювання поведінки і діяльності (заохочення, покарання, змагання); контролю, самоконтролю і самооцінки у вихованні (педагогічне спостереження, усне та письмове опитування, контрольні бесіди, аналіз результатів творчої діяльності).

Однак у процесі навчання успішно вирішується лише частина виховних завдань, реалізація яких не потребує застосування практичних методів – методів організації життєдіяльності школярів поза рамками їх учіння. Приміром, предметом уроку не може бути організація їх змістовного відпочинку чи проведення соціальної діяльності економічного характеру (озеленення території школи, виготовлення іграшок для дитячих садків і дитячих будинків тощо). Отже, позаурочна виховна робота – неодмінна умова формування етноекonomічної компетенції дітей і молоді.

Вдамося до аналізу педагогічних засобів формування етноекonomічної компетенції учнів та проектування механізму їх адаптації до умов сучасної школи. Універсальними засобами педагогічної взаємодії в етнічному просторі вважають мову, традиції, звичаї, обряди, ритуали, етикет, вірування, святині, фольклор, прикмети, ігри, іграшки, посуд, одяг, їжу, свята, церемонії, архітектуру, ремесла, символіку тощо. За всієї поліаспектності їхнього впливу виокремлюють пріоритетне значення кожного з них у культивуванні певних якостей: різні форми залучення до праці, народних ремесел стимулюють розвиток передусім практично-дійової сфери; духовно-моральні цінності формують шляхом вивчення народних обрядів, свят, театралізованих ігор і гулянок за народними сценаріями; інтелектуальна сфера вихованця найбільшою мірою збагачується через спостереження за явищами природи, засвоєння народної математики, розгадування загадок. Отож, за В. Струманським, етно-

педагогічні засоби можна класифікувати за напрямками соціалізації дитини (Див. табл. 2. 1.) [37, с. 36].

Таблиця 2. 1.

Структура основних народних засобів соціалізації дитини

Група засобів виховання	Ознака виокремлення
<p><i>культурологічні</i> (звичаї, традиції, свята, символи, атрибути...); <i>духовні</i> (мова, фольклор, народна мораль, правила етикету...); <i>практично-дійові</i> (праця, ігри, народний календар сезонно-польових робіт...); <i>корекційні</i> (покарання, залякування, фізична дія...)</p>	<p>За змістовим наповненням</p>
<p><i>фольклорно-епічні</i> (рідна мова, елементи фольклору, епос...) та <i>образно символічні</i> (народна пісня, легенди, байки, побрехеньки, прислів'я, загадки...); <i>засоби активізації та розвинення виробничо-господарського потенціалу особистості</i> (різні форми трудової участі дитини в народно-побутовому повсякденні сім'ї, родини, громади, народні ремесла і промисли...); <i>народні звичаї і традиції</i> (традиції шанобливого ставлення до землі-годувальниці, звичаєві дійства весняного циклу – гаївки, гагілки, веснянки...); <i>корекційні засоби</i> (покарання, залякування, фізична дія...)</p>	<p>За джерелом домінуючого впливу на свідомість, почуття і волю дитини</p>

Стосовно етноекономічного виховання виокремлюємо специфічні засоби педагогічного впливу на зростаючу особистість (праця, організація побуту, старовинні предмети та знаряддя праці, народні ремесла й промисли, природа, шкільне сере-

довище), а також телебачення, театральне і циркове мистецтво, художня література, інтернет тощо.

В етнопедагогіці однією з найдієвіших у формуванні економічних якостей дітей вважається праця. Влучно з цього приводу писав І. Франко в листі до галицької молоді: “Здобуйте знання теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною тихою працею”.

У сімейному соціумі, апробуючи ненастирливі методики активізації певних емоційних станів особистості, її готували до того, щоб стати спочатку помічником, а згодом й опорою, годувальником родини. На перший погляд “пасивні” засоби етнопобутової виховної практики успішно “вкорінювали” в дитячих душах почуття сорому від свого неробства, байдуківання, навіть від однієї лише думки про те, що можна прожити життя без праці. “Гідність людини визначають її вчинки,” – гласить етнопедагогіка, у якій головним критерієм вихованості людини вважаються її благородні дії, поведінка (“Не дивись на чоловіка, а на його діло”).

Як засвідчують наукові дослідження, діти були зайняті у 85 видах господарсько-побутової праці, не враховуючи праці в полі, саду та на городі [8, с. 13]. За даних обставин виховання здійснювалось згідно з обґрунтованим у педагогічній науці принципом різноманітності видів діяльності, оскільки “дитині властиве прагнення до змін”, “у різноманітній діяльності, у новизні справи дитина знаходить задоволення” [38, с. 304].

Залучення до праці в етновиховній практиці підпорядковувалось принципам статево-вікової відповідності та посиленості: “У будь-якій праці ми допускаємо здорову втому, але зовсім не виснаження фізичних сил і нервової системи. Посиленість дитячої праці визначається не тільки відповідністю фізичного навантаження силам дитини, а й правильним чергуванням розумової і фізичної праці, а також різноманітністю видів трудової діяльності” [38, с. 308]. Батьки прагнули, щоб працю пронизував глибокий моральний зміст, щоб дитина пи-

шалася своїми, хай і скромними доробками, відчувала соціальну значущість.

Таким чином проблема етноекonomічної підготовки дітей і молоді вирішувалась народною виховною практикою у двох аспектах: формування позитивного ставлення до праці та плекання в кожного індивіда морально-психологічної готовності трудитися через оволодіння певними виробничо-господарськими знаннями, уміннями і навичками.

Проранжувавши міру зацікавленості учнів сучасної початкової школи посильними видами трудової діяльності, виявилось, що пріоритетною є діяльність художньо-естетичного спрямування (вишивання, лозоплетіння, виготовлення виробів із дерева, металу тощо) (86%) і практично відсутня потреба в сільськогосподарській праці (у саду, на городі чи пришкольній ділянці) (4%).

Анкетування підлітків засвідчило: поруч із художньо-естетичною діяльністю, вони захоплюються й природоохоронною (озеленення сіл і міст, доглядом за домашніми рослинами і тваринами тощо) (Таблиця 2. 2.). Як представлено в таблиці, вимушеною як у хлопчиків (81%), так і дівчаток (72,2%) залишається праця на городі, відчуження від якої мотивуємо насамперед тим, що в минулому переважну частку населення України складало селянство, котре приватно займалось сільським господарством, тому участь дітей у посильній фізичній праці вважалась головним засобом економічного навчання і виховання. В сучасних умовах їхня діяльність здебільшого має навчально-пізнавальний характер.

Оскільки найвищий педагогічний рейтинг серед різних видів діяльності школярів посідає праця художньо-естетичного та природоохоронного спрямування, а також бажання самостійно заробляти гроші у вільний від навчання час, то їхню навчально-трудова діяльність доцільно організувати в аспекті забезпечення найсприятливіших умов для реалізації пізнавальних інтересів, потреби в підготовці до самостійного життя, професійного самоствердження та соціально-економічної активності.

Таблиця 2.2.

**Міра зацікавленості підлітків різними видами
потильної діяльності**

Види діяльності	Хлопчики (79 осіб), %			Дівчатка (90 осіб), %		
	Характер виконання			виконання		
	Із захопленням	Неохоче	Вимушено	Із захопленням	Неохоче	Вимушено
Природоохоронна діяльність	77,2	15,7	7,6	58,9	30	11,1
Сільськогосподарська праця	1,3	17,7	81	12,2	15,6	72,2
Господарсько-побутова праця	8,9	15,2	63,3	52,2	38,9	8,9
Діяльність художньо-естетичного змісту (рукоділья)				67,8	25,6	6,7
Технічне конструювання й моделювання	74,7	22,8	2,5			
Кулінарія	8,9	37,4	53,2	77,8	15,6	6,7

У педагогічній практиці методи і форми економічного виховання зазнали істотних змін. Ринкові перетворення мають на меті гармонійне задоволення зростаючих потреб громадян, тому учень щодня є свідком обговорення питань, які стосуються передусім економіки конкретної сім'ї. Усвідомлення того, що особисте споживання залежить від її доходів, а їх збільшення сприяє розвитку виробництва споживчих товарів та економіки країни в цілому, зазначає І. Прокопенко, здатне позитивно позначитися на розумінні відповідальності кожного за стан бюджету сім'ї, умінні його раціонально використовувати [35, с. 63]. Школяр повинен не лише бути компетентним щодо доходів та видатків своєї родини, але й мати кишенькові гроші та вмінні співвідносити свої споживчі потреби і можливості, знати ціну тих чи інших речей. Не варто забороняти йому у вільний від навчання час працювати (продавати газети, розносити рекламні листівки, мити автомобілі й т. п.). Тільки маючи

гроші, зароблені власною працею, дитина витратить їх раціонально. Одночасно на прикладах того, що приблизно однакові доходи сімей не є запорукою такого ж обсягу споживання, важливо домогтися засвоєння учнями складних економічних закономірностей.

В окремих сім'ях існує досвід стимулювання дітей до навчання матеріальною винагородою. За таких обставин у них формується життєва настанова про заробіток грошей будь-якою ціною, нехтуючи власними цінностями та ідеалами. З метою формування у вихованців етноекономічної компетенції доцільно показати на практиці зв'язок між працею та винагородою, приміром, символічно сплачуючи їм за належне виконання посиленої господарської діяльності. Водночас необхідно пропагувати ідею, що навчання – це не робота, за яку отримують гроші, а обов'язок; головний результат від навчальної діяльності полягає в тому, що завдяки набутим знанням, умінням і навичкам, високій професійній культурі можна домогтися підвищення матеріального добробуту, суспільного статусу, сімейного благополуччя.

У процесі етноекономічного виховання школярів доцільно акцентувати: матеріальні цінності не можуть слугувати самоціллю, єдиним засобом задоволення людських бажань. Культивуючи пріоритет духовних вартісностей, що не мають грошового виміру, – розум, честь, гідність, дружбу тощо. У шкільному просторі спостерігається тенденція умовного “поділу” учнів за матеріальним статусом сімей, тому педагогам і батькам необхідно формувати у вихованців переконання в тому, що розкішний спосіб життя не може бути гарантом справжнього щастя людини. У процесі підвищення ефективності ринкової економіки країни неодмінно зростатиме й добробут її громадян, поглиблюватиметься конкуренція у сфері виробництва й обігу, що слугуватиме детермінантами швидкого впровадження досягнень науки і техніки, поліпшення кваліфікації кадрів, а значить, високий рівень компетентності, зокрема економічної освіти випускника школи, стане особливо актуальним серед молодого покоління.

Теоретичною основою етноекномічного виховання української дитини слугує концепція раціонального природо-користування, шанобливого ставлення до навколишньої дійсності в процесі економічної діяльності. Не випадково в українській етнокультурній спадщині знаходимо досвід особливого ставлення наших предків до криниць, що надихало до створення легенд, організації свят і ритуалів, які мають стати засобом формування в сучасних учнів умінь здійснювати критичний аналіз ситуації, економного використання природних багатств, елементом еколого-економічного виховання.

Українська етнопедогогіка поряд із гуманною формою виховання ґрунтувалася на глибокому знанні дитячої психології. В. Скуратівський пише про такі бабусині повчання: “Якщо зруйнуєш ластів’яче гніздо – на обличчі зарябіє віспа, видереш лелечині яйця – згорить хата, крутитимеш на подвір’ї жевріючу головешку – болітиме голова чи мокрітимуть уночі штанці, не доїси крайця – снитимуться старці, свистітимеш у хаті – по закутках загніздяться злидні, толочитимеш жито – залоскочуть русалки тощо” [37, с. 31–32]. Як бачимо, кожному окремому вчинкові відповідали конкретні, а не загальні “форми розплати”.

Етноекномічне виховання виявлялось у посильній трудовій діяльності на основі чітких психологічних установок: “Коли замітаєш хату (чи подвір’я), не віддавай нікому віник, не закінчивши роботу, бо залишить тебе у танці хлопець (дівчина)” або “Не вимітай сміття з хати через поріг, бо все добро виметеш...”.

Дотепні примовлянки й повір’я, що становлять окремий пласт української народної творчості, вважають специфічним засобом формування етноекномічної компетенції, придатним для використання в роботі з молодшими учнями. Низка повір’їв ілюструє “таємничість” окремих рослин, про що вдало описує Г. Булашев у книзі “Український народ: У своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях” [6]. Поширеним є повір’я про папороть, яка згідно з народними уявленнями, зацвітає у ніч під Івана Купала, а кому вдасться знайти квітку папо-

роті, той здобуде своє щастя у коханні, зазнає успіху в усіх починаннях [6, с. 285].

Механізми й тенденції взаємодії людини з природою виявляються в традиціях шанобливого ставлення до водних ресурсів (*Прочистиши воду – відвернеш шкоду; Поможеш воді – зарадиши біді*). Адже український народ завжди цінував смачну, кришталево чисту джерельну воду, багату на необхідні для організму мікроелементи: “Чистий, мов джерело”, “Де вода – там життя”, “Вода – кров матінки-землі”.

Прикладом нехтування людиною зв'язків в екосистемі є вирубування лісів у Закарпатській області, унаслідок чого масиви води призвели до катастрофи. Учені пояснюють це лихо п'ятьма природними чинниками і аж тринадцятьма антропогенними. Адже ліс потребує свого періодичного поновлення для збереження відповідного природного балансу, у протилежному випадку – у землі накопичується надлишок вологи, яка осідає в найнижчих місцях. Уже вкотре переконуємось у негативному впливі людського фактора на природне довкілля, що свідчить про недостатній рівень етноекономічної компетентції значної частини громадян України. Очевидно, виникла гостра потреба не лише в захисті природи від шкідливого впливу “господаря“, а й розробці педагогічних стратегій формування еколого-економічної грамотності особистості.

Тому вдаються до використання таких методів етнопедagogічної взаємодії, як: спостереження за природними явищами, розвитком рослин та життям тварин (приміром, працею мурашок, бджіл, поведінкою дятла, ластівки тощо); екскурсії на виробництво; праця на городі, у саду; догляд за домашніми тваринами та птахами; робота у шкільній оранжереї, участь в озелененні свого помешкання, класу, школи; виготовлення годівниць для птахів тощо.

Ілюструючи технологію використання народної творчості в плеканні економічної компетентції школярів, послуговуються гумористичними елементами. У жартівливих народних піснях (“Грицю, Грицю до роботи”, “Господиня гарна я”, “Ой що ж то за шум учинився” і под.) чітко засуджуються негативізми по-

бутового життя – ледарство, байдужість, безгосподарність. Вони доступні для різних вікових категорій своїм лаконізмом, поетичністю, простотою, легкістю запам'ятовування, містять невичерпний етновиховний потенціал.

Дослідженню фольклору, зокрема дитячого, та його виховного потенціалу присвятили низку публікацій Г. Виноградов, А. Іваницький, Т. Макарова, М. Мельников, Л. Шулунова. Окремі наукові праці висвітлюють теоретико-методичні основи використання української народної творчості, у т. ч. гумористичних творів, у діяльності позашкільних виховних інституцій (С. Афанасьєва, Л. Лазарева, Н. Соломко, Л. Шемет).

Захоплюючим жанром української сміхової культури є гумореска, де добродушне глузування з персонажів поєднується із застереженням слухача (чи читача) не потрапляти в подібні “смішні” ситуації. Нині набули широкої популярності їх віршовані форми, започатковані у свій час С. Руданським. Сучасна палітра гумористичних творів характеризується розмаїттям педагогічних ідей. Так, цілий спектр віршованих гуморесок висміюють асоціальні явища (лінь, байдужість, марнотратство), які слугують прототипами якостей підприємливої людини. Даній проблемі значну увагу приділив у своїх творах український письменник П. Глазовий, закликаючи до всезагального сміху та громадського осуду “маминих” лінивих синочків (“Невсипущий синочок”, “Безробітний” та ін.) [11, с. 57, 62].

Ефективність педагогічного процесу істотно зростає за рахунок творчого використання народного гумористичного мистецтва, наприклад, у загальноосвітній школі № 51 м. Кривого Рогу (учителі Г. Білій та О. Лигвинова). Педагоги “органічно вплітають дитячі смішинки до структури інтегрованих, нестандартних уроків та позакласних виховних заходів” [42, с. 46]. Вони не лише знайомлять учнів із перлинами народної мудрості, а й спонукають до відповідної пошуково-етнографічної діяльності (колекціонування та складання дитячих анекдотів, усмішок, примовлянок; створення дружніх шаршів та карикатур для шкільної стінгазети і т. п.).

Значна частина народних прислів'їв, приказок і побутових побажань, що репрезентують цілий спектр особистісних цінностей людини та їхні антиподи, стосується господарсько-побутової сфери життєдіяльності. У прислів'ях “У доброї господині і півень несеться”, “Де дві газдині, там голодні свині”, “Де багато господинь, там хата неметена та каша несолена”, “За добрим господарем і свиня господиня” позначені окремі факти та явища реальної дійсності, які здавна побутували в народному житті. Про наслідки безглузлого господарювання говорять: “Догаздувався до дідівської торби”, “Він би газдував, якби віко жито мав”, “Почав газдувати і не стало йому хліба” і таке інше.

Народні афоризми чітко ілюструють різні аспекти педагогічної діяльності батьків. Так, збагачуючи мовленнєве середовище дітей у процесі праці, примовляли: “Менше говори, а більше роби”, “Розпочалися жнива – будь скупішим на слова”, “Умій сказати, та вмій і змовчати”, “Не говори, що знаєш, а знай, що говориш”. Про критерії господарської вихованості дітей свідчать вислови: “На дерево дивись, як родить, а на людину – як робить”; роль самовиховання у процесі трудової діяльності – “Доки не впріти, доти не вміти”, “Не лінився рано вставати й замолоду більше знати”; вплив спадкових чинників на формування індивіда – “Яке коріння, таке й насіння”, “Яблуко від яблуні далеко не відкотиться”, “Яка гребля, такий млин, який батько, такий син”.

Закономірності педагогічного впливу на особистість приказок і прислів'їв визначаємо не лише традиційно, акцентуючи на їх змістовій стороні, але й у контексті безпосередньої взаємодії в мовленнєвому середовищі сім'ї чи школи. І. Бех наголошує на тому, що “прислів'я западають в душу”, “ми довго думаємо про них”, “примушують замислитися щодо моральних цінностей” [1, с. 19]. У цьому вимірі народні афоризми розглядаємо в якості потужного засобу етнопревентивного впливу в структурі формування економічної компетенції школярів.

Ідея розвитку природних задатків людини, економічного мислення, підприємливості пронизує окремі притчі Біблії, яки-

ми Ісус Христос научав народ. Згадаймо "Притчу про таланти" чи "Притчу про десять мін срібла", де серед працюючих рабів бачимо лінивого, котрий не примножив дане йому панське добро, а лише протримав у хустці і в результаті не отримав ніякого прибутку [2, сс. 1224, 1226]. В аналізі їхнього змісту вбачаємо реалізацію основної ідеї етноекономічного виховання: "Завжди шануй минуле", – висловлювався римський письменник Папіній Стацій [22, с. 213]. У такому контексті проектуємо педагогічні стратегії формування особистості, використовуючи Святі книги, що містять привабливі ідеї розвитку етноекономічного мислення, підприємливості, творчості.

У сучасному соціумі часто спостерігаємо намагання батьків звільнити від фізичних навантажень своїх дітей, мотивуючи, що пора дитинства коротка, а труднощі в них ще попередю. Такий педагогічний підхід надзвичайно шкідливий, бо "щастя прийде до людини, коли вона легко буде справлятися з труднощами. Вчити цього потрібно дитину від народження..." [10, с. 129]. Їй не повинно завжди бути легко, і вона зобов'язана виконувати посильну працю з самообслуговування, починаючи з дошкільного віку. Звикнувши все робити самостійно, терпляче й спокійно, маленька особа не відчуватиме себе нещасною, коли залишиться без опіки дорослих.

Відбираючи засоби етноекономічного виховання, слід ретельно вивчати організацію родинного побуту. А. Макаренко небезпідставно стверджував, що дітей виховують не тільки люди, але й, не меншою мірою, речі.

В. Сухомлинський у книзі "Павлиська середня школа" зазначає: "Гармонія речей, які оточують дитину, створює загальний естетичний дух обстановки за тієї умови, коли окремі речі не кричать про себе, коли їх ніби не помічаєш" [38, с. 386]. Такому принципу повною мірою відповідав дизайн традиційного українського житла. З особливою увагою наш народ ставився до естетизації помешкання, прикрашаючи його вишивками, декоративними виробами з дерева, лози, металу, шкіри, глини, скла тощо. Згадаймо вишитий рушник, який слугував символом та оберегом хати, родини: "Тримай хаточку у віноч-

ку і рушники – на кілочку”. Стіни кожної, навіть найбіднішої української оселі, прикрашав вишитий рушник (“Хата без рушників, що родина без дітей”). У минулому він був своєрідною візитівкою помешкання: за кількістю вишитих рушників на стінах створювалась думка про господарську майстерність матері та її дочок. Чистий рушник – це не лише ознака охайності, працьовитості жінки, але й доброго естетичного смаку.

Проводячи паралель із сучасністю, проглядається об’єктивна економічна проблема – естетична складова етноекonomічної компетенції людини: без естетичного оформлення того чи іншого товару в умовах ринкової економіки він буде неконкурентоспроможним, навіть за бездоганної якості.

Етнографічні джерела засвідчують шанобливе ставлення українців до родинних реліквій, бо саме через емоційно-ціннісний підхід встановлюється зв’язок поколінь – добра пам’ять про дідуся чи бабусю, зафіксована у предметах, якими вони користувалися. І хоч ці речі значною мірою вже втратили зовнішню привабливість і нині не представляють реальної вартісності. Усе ж цінні для сім’ї як спогад про її історію.

Засобом формування в дітей емоційно-ціннісного ставлення до предметів матеріальної і духовної культури як результату економічної діяльності людини виступають такі родинні реліквії, як Біблія, бабусина скриня, дідусеві шаровари, шлюбна вишиванка, прикраси чи звичайний сувенір, подарований на ювілей. Вони, хоч і не вписуються в інтер’єр сучасного помешкання, однак виконують функцію духовної єдності поколінь. Отож старовинні предмети, господарські знаряддя праці, процеси й технології виробництва продуктів харчування, предметів побуту – дієве педагогічне доповнення до традиційних засобів виховання.

У сучасній педагогічній практиці поширеним явищем є виховання дітей на ґрунті народних звичаїв та обрядів. Критерієм етноекonomічної компетенції слугує шанобливе ставлення до продуктів харчування, зокрема хліба. У народних повчаннях “Хто їсть окрайці з хліба, того будуть хлопці (дівчата) любити” (у даному випадку маємо метод стимулювання дитячої поведи-

нки, зокрема заохочення), “Якщо ненароком хліб упаде на землю, треба його підняти і тричі поцілувати, щоб не було голоду у хаті”, “Не можна залишати на столі недоїденого шматка хліба, бо прийдуть біда й злидні у родину”, “Не щипай хліба з цілої хлібини, бо лика задеруться на пальцях”, “Не можна викидати хліба, бо він святий”, “Не годиться одвертати хліб надрізаним боком до стіни, бо так люди одвертатимуться од тебе”, “Не можна кусати хліб з великого шматка, бо вийдеш заміж дуже далеко від рідних” та інших містяться не лише елементи залякування чи застереження, але й вияв величезної поваги до результатів людської праці, а значить, і самих трудівників.

Перелік українських творів даної тематики можна продовжувати: казки “Хліб і золото”, “Легкий хліб”, “Півник і двоє мишенят”, “Якого кольору хліб”; оповідання, перекази та фольклорні записи Олени Пчілки, М. Стельмаха, В. Сухомлинського, В. Яворівського, Л. Яринко, Т. Коломійця, Л. Компанійця та інші, що є свідченням різновекторності українського слова, його виховного потенціалу, чим, безумовно, не можна нехтувати в процесі моделювання навчально-виховної роботи в загальноосвітній школі. Сценарії виховних заходів про шанобливе ставлення українського народу до хліба для учнів 1–4 класів представлені в додатках.

Формування етноекonomічної компетенції особистості потребує ретельного врахування специфіки трудової діяльності українців різних етнографічних груп, зокрема, різноманітної палітри народних ремесел і промислів (лозоплетіння, писанкарство, інкрустація, гончарство, килимарство та ін.), традиційних українських шкіл іконопису і малярства, досвіду виготовлення бандур і лір, фабрик українських сувенірів на народній основі тощо.

Варіативна частина сучасної програми з трудового навчання (5–7 кл.) містить розділ “Народні ремесла”, зосібна Яворівське різьблення, металоластика, карбування, мережка, художня обробка деревини, вишивання тощо. Тому не дивно, що, як засвідчують результати нашого дослідження, на запитання “Перелічіть народні ремесла, елементи яких практикуєте

на уроках трудового навчання” 88,9% учителів, котрі викладають цей предмет, назвали художню обробку деревини, 16,7% – вишивку, 11,1% – аплікацію соломкою, по 5,6% – роботу з бісером, лозоплетіння, писанкарства. Такі ж види народних ремесел вони, як правило, опановують у позаурочний час. Так, 33,3% респондентів зауважили, що займаються зі своїми вихованцями вишиванням, 27,8% – різьбою по дереву, 16,7% – лозоплетінням, близько 13% – інкрустацією, 7,9% – різьбою по металу. 44,4 відсотки педагогічних працівників вказали, що в позаурочний час не вивчають народних ремесел і промислів, а необхідні трудові вміння й навички їхні учні набувають у сімейно-родинному середовищі. Тому актуальною залишається проблема налагодження педагогічної співпраці школи і сім’ї в напрямі вибору профілю трудової підготовки дітей та її реалізації.

У процесі моделювання методичного забезпечення варто зосередити увагу на тому, що кращі народні традиції економічного навчання й виховання вдало переплітають із сучасними надбаннями культури й побуту українців. Так, невід’ємною складовою домашніх занять кожної сільської сім’ї, одним із найважливіших видів господарської діяльності та мистецької культури нашого народу в минулому була обробка рослинного волокна (льону, конопель) та виготовлення з нього тканини. В умовах сьогодення нема потреби в реанімації цього досвіду. Утім заслуговує схвалення залучення вихованців до різних видів роботи з використанням готової тканини, приміром, моделювання різновидів традиційного народного вбрання, що побутували в Україні до поч. ХХ ст., у поєднанні з набутками сучасної світової моди.

Або ж, у минулому в поліських районах України в економічній діяльності його мешканців набуло поширення плетіння виробів побутового та виробничого призначення з лози й соломи (кошики, галосі тощо). Сьогодні воно плетіння зберігається головним чином у вигляді художнього промислу: з лози й соломи виготовляють сувеніри, декоративно-ужиткові предмети – підсвічники, вази, підставки для квітів, різдвяні

павуки та ін. До створення цих та інших речей корисно прилучати молодших учнів на уроках трудового навчання (художньої праці), у позаурочній виховній роботі, а також всіляко сприяти організації зустрічей із народними умільцями, виставок їхніх виробів, екскурсій у музеї народної культури й побуту, що, безумовно, є засобом вивчення та популяризації у шкільному соціумі народних ремесел і промислів.

На взаємодії трудового навчання і культурно-мистецької діяльності в загальноосвітній школі справедливо вказує Д. Тхоржевський, акцентуючи на методологічному принципі про єдність свідомості та діяльності. Вчений обґрунтовує доцільність системного вивчення елементів української етнокультури на уроках прикладного характеру: "Засвоєні учнями на заняттях мистецтвом принципи поєднання функціональних і декоративних якостей речі переносяться на всі види їх діяльності", "на основі прилучення школярів до народного мистецтва й національної культури підвищується статус трудового навчання як шкільного предмета" [39, с. 306–307].

У процесі трудового навчання виготовлення виробів на взірць старовинних побутових речей здійснюють у формі ігрового моделювання інтер'єру помешкання вибраної етнографічної групи в рамках певного історичного періоду, забезпечують звукове оформлення та ілюстративний матеріал, а також продумують їх цільове призначення, що в цілому позитивно налаштовує на практичну діяльність.

Ігрові моделі організації роботи учнів на заняттях декоративно-ужиткового мистецтва зводяться до того, що вихованці отримують відповідні проблемні завдання, продумують можливі варіанти їх вирішення, вибирають оптимальний із них і в результаті відбувається захист власного проекту створення виробу. Залежно від педагогічної мети й завдань, автори проєктів можуть не оголошуватися. Характерними ознаками ігрових моделей навчання є їх цілеспрямованість та елемент змагальності, що слугує потужний стимул швидкого та якісного вирішення економічних питань. Отож ділові ігри – дієвий засіб розвитку уяви, творчості, економічного мислення вихованця; у

процесі представлення учасниками своїх проєктів актуалізуються їхні полемічні здібності, вміння аргументовано відстоювати власну позицію, формується досвід економічного спілкування.

У параграфі представлена лише частина педагогічних засобів формування етноекономічної компетенції школярів. Їхнє змістове наповнення визначає педагог відповідно до специфіки навчального предмета, теми, що вивчається, виховної мети уроку, рівня інтелектуального розвитку учнів, їхніх пізнавальних потреб та інтересів.

2. 4. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

Психологічні аспекти формування та розвитку економічного мислення частково висвітлені у працях таких учених, як Б. Ананьєв, Л. Божович, В. Крутецький, Г. Костюк та інших. У процесі цілеспрямованої діяльності виявляється весь комплекс властивих людині психічних якостей: інтелектуальних (економічне мислення, здібності), сенсорних (господарське сприймання дійсності), емоційних (переживання, почуття), вольових (наполегливість, здатність долати труднощі) і подібних.

Будучи складниками будь-якої діяльності, більшість із них не відзначаються нічим специфічним. Виняток складає інтелектуальний компонент. Цілком правомірно дослідники (М. Горлач, І. Іткін, О. Кирилова, Н. Кулакова), характеризуючи провідні чинники ефективного господарювання, використовують поняття “економічне мислення”.

Розглянемо психологічні особливості даного феномена.

У процесуальному плані економічне мислення не відзначається жодною специфікою – у ньому актуалізуються відомі в психології мислительні операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та ін.). А щодо змістовної сторони, то воно хара-

ктеризується тим, що передбачає оперування економічними поняттями (наприклад: природні багатства, собівартість, продуктивність праці, матеріальні цінності, прибуток та ін.), а значить, і володіння економічними знаннями (фактами, законами, ідеями, теоріями тощо). У цьому одна з найвиразніших особливостей економічного мислення, зокрема, коли воно реалізується у сфері матеріального виробництва.

Господарність – якісна характеристика будь-якої діяльності незалежно від її конкретного змісту, що може реалізуватися не тільки у виробничій сфері, але й інших (галузі культури, освіти, духовного життя суспільства). У кожній із них існує та використовується свій специфічний економічний тезаурус. В окремих видах діяльності (наприклад, навчальній) він значною мірою спрощується і зводиться до оперування найбільш уживаними поняттями: “дешево–дорого“, “вигідно–невигідно”, “доцільно–недоцільно“, “раціонально–нераціонально“ і тому подібне. Взагалі, з погляду підприємця, будь-яка установа незалежно від її призначення та виконуваних соціальних функцій (школа, кафе, лікувальна установа тощо) є об’єктом, що “живе своїм економічним життям“. Тому не дивно, що розвинені країни світу дбають про підвищення рівня економічної компетенції своїх громадян усіма доступними засобами (через радіо, телебачення, книги, газети тощо).

Відомі американські економісти (Wilson, Clark) наголошують, що кожна людина “мусить мати якийсь мінімум економічних знань”, оскільки “останнім часом економіка стала предметом загального обговорення” [45]. Зарубіжні дослідники також акцентують увагу на проблемі розвитку економічного мислення підростаючої особистості, що слугує невід’ємною умовою її правильного економічного вибору [Там само].

Друга специфічна особливість цього феномена – його націленість на раціональне предметне перетворення об’єктів, процесів та явищ навколишньої дійсності засобами трудової діяльності. Іншими словами, відзначається практичною спрямованістю на предмет творчої праці. За таких обставин економічна діяльність вимагає від людини не тільки максимальної

активізації її предметних (зовнішніх), але й розумових (внутрішніх) дій.

Перш ніж приступити до економічної діяльності людина обмірковує її мету, зміст, засоби, принципи організації тощо. У свідомості визріває план, схема певних дій. І, навпаки, будь-яка мислительна операція була б зайвою без емпіричного досвіду. Органічний взаємозв'язок внутрішніх (мислительних) дій із зовнішніми (практичними) та їхня взаємозумовленість – характерні риси специфіки економічного мислення.

Третя особливість проявляється у раціоналізмі – воно завжди спрямовується на пошук оптимального варіанта організації виробничої чи іншої діяльності, тобто такого, який забезпечує максимально можливі за даних умов результати, мінімально затративши кошти і людські зусилля (наявні природні чи виробничі ресурси, матеріали, енергію тощо).

Сучасна економіка природокористування виділяє такі головні чинники організації трудової діяльності людини: характер, територіальне розміщення, обсяги, запаси, вартість, господарське значення, техніка видобування та відновлення всіх типів природних ресурсів – земельних, лісових, водних, повітряних, мінеральних та інших, їх еколого-економічна оцінка й охорона [3]. Саме в доцільному економічному виборі означених характеристик і виявляється раціоналізм мислення та відповідної діяльності.

Наступна особливість тісно пов'язана з попередньою та позначена економістю, що передбачає вміння забезпечити високоефективність і продуктивність праці за мінімальних затрат коштів, часу, людських ресурсів тощо.

Сьогодні розвинені країни світу прагнуть до економічного використання сировини, матеріалів, енергетичних ресурсів. У їхньому економічному житті утверджується прогресивна тенденція максимального задоволення людських потреб ціною найменших матеріальних витрат, що потребує вирішення низки завдань господарського спрямування.

Американські дослідники Daughtrey, Ristau, DeBrum наголошують на необхідності оволодіння кожним громадянином

країни доступною системою економічних знань та вмінь. “...Щодня ми зустрічаємось із суперечністю між необмеженими бажаннями та обмеженими можливостями”, в чому, на думку авторів, полягає сутність головної економічної проблеми. Тому “потрібно бути економними у використанні обмежених ресурсів, водночас максимально задовольнити безмежні бажання. Ми повинні навчитись вибирати з того, що можемо собі дозволити” [46].

Особливістю економічного мислення слугує його етнічне забарвлення, оскільки базується на врахуванні специфічних ознак того чи іншого народу, зокрема, географічного положення, наявних природних ресурсів, традицій господарювання тощо.

В українській родині та школі початку минулого століття задачі господарсько-економічного змісту зводились до “балачок” типу: “Твій дідо мав 30 моргів землі, розділив, і тато дістав 7. Тато поділить, і ти дістанеш 1 або 2. Як будеш жити? Мусиш якось два рази краще господарювати, як дідо і як батько, бо не вижиєш” [32]. Сьогоднішній учень оперує складнішими економічними категоріями (менеджер, економічна доцільність, підприємництво, маркетинг, валютна система, попит, пропозиція, ринкова ціна, споживче благо тощо), однак етнічне середовище значно впливає на його розвиток, збагачуючи мовлення такими поняттями, як “етнічний бізнес”, “традиції господарювання”, “трудова династія”, “етногосподарські здібності” та ін.

Ще однією важливою особливістю змістовної сторони економічного мислення є його проблемний характер, що передбачає тенденцію виявлення суб’єктом суперечностей, потреби пошуку шляхів для їх подолання, тобто проблемне “бачення” об’єктивної дійсності. Саме в постановці та визначенні способів розв’язання певних проблемних завдань чи не найбільшою мірою виражається економічне мислення людини.

І, нарешті, остання специфічна категорія – варіативність, що характеризує здатність особистості до різнопланового мислення, що вможливорює розробку нею декількох варіантів

розв'язання задачі для отримання достатньої бази даних і вибору оптимального варіанта.

Осмислюючи згадані особливості економічного мислення, доходимо висновку про їх тісний взаємозв'язок, водночас практично жодна з них не виявляється в “чистому вигляді”, тому їх виокремлення – цілком умовне явище.

Характеристика психологічних детермінант економічного мислення розширює уявлення про систему дидактичних вимог до педагогічних засобів його розвитку в умовах загальноосвітньої школи чи іншого навчально-виховного закладу. Головний шлях його формування – розв'язування творчих задач економічного змісту, оскільки єдиний засіб розвитку будь-яких цінностей зводиться до організації такої діяльності, яка вимагає актуалізації та функціонування цих якостей. Зокрема, щоб сформувані та розвинути в учнів господарське сприймання дійсності та її проблемне бачення, доцільно постійно вивчати доступні предмети, процеси і явища, виявляти в них негативні сторони та суперечності і на цій основі формулювати будь-який вид цілеспрямованої людської діяльності, у тому числі й навчальної. А предметом удосконалення в даному випадку можуть слугувати методи та прийоми розвитку пізнавальної активності учня, його робоче місце у школі та вдома, наявні засоби наукової та навчальної інформації тощо. І хоч у результаті такого вдосконалення ми не маємо прямого “економічного ефекту”, потреба в ньому завжди існує, бо прагнення задовольнити її в кінцевому рахунку веде до раціоналізації процесу навчання та якісної підготовки до будь-якої праці, зокрема, підприємництва чи бізнесу.

2. 5. МОДЕЛЮВАННЯ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ ЕТНОЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Формування етноекономічної компетенції школярів ефективно за умови використання активних методів навчання і виховання, стимулювання їх до вирішення посильних творчих завдань економічного спрямування.

У сучасній шкільній практиці здійснено спроби запровадження в зміст освіти спеціального навчального предмета, завдання якого полягає в системному оволодінні основами економічної теорії, зосібна знаннями економічних законів, категорій, понять, наукових фактів, провідних ідей економічної науки, формуванні вмінь орієнтуватися в умовах ринкової економіки, критично оцінювати кризову ситуацію, приймати рішення, висловлювати власну позицію з приводу багатоаспектності громадських думок тощо.

У концепції авторської школи-родини “Золота бджілка” обґрунтовано необхідність уведення додаткового курсу “Економіка для найменших” з 1 класу, мета якого через ігрові ситуації сформувати в учнів початкові уявлення про економіку нашої країни, розвивати їхнє економічне мислення. Пропонована програма складається з розділів “Ресурси”, “Потреби”, “Проблема вибору”, “Гроші” та інших, на ознайомлення з якими відводять одну академічну годину на тиждень [20]. У школі є своя крамниця, валюта (її називають “коти”). Поруч з іншими тут уведено спеціальні курси “Господарочка”, “Сімейна економіка”, “Перлини народної творчості”.

Інші автори пропонують для молодших учнів комплекс програмного матеріалу під умовною назвою “Буквар економіки”, що містить три розділи: “Люди і економіка” (1 кл.), “Середовище економіки” (2 кл.), “Економічні поняття” (3 кл.). Опанування змістом “букваря” здійснюється “в процесі аналізу реальних життєвих ситуацій” і передбачає максимальне використання наочності; “приблизно 60 % навчального часу на уроці відводять активним методам і формам навчання” – економічні конкурси, складання казок та оповідань на економічні

теми, сюжетно-рольові ділові ігри, інсценування економічних реалій, розгадування головоломок і подібне [33, с. 7].

Цікавим стосовно формування етноекономічної компетенції молодших учнів є досвід роботи педагогів Тернопільської спеціалізованої загальноосвітньої школи I ступеня з поглибленим вивченням основ економіки, що працює за експериментальною програмою “Розвиток схильностей до підприємницької діяльності”, розробленою завідувачем відділу психології та професійної освіти АПН України, доктором психологічних наук Н. Побірченко. Програма передбачає вивчення курсу “Азбука економіки”.

В даній школі широко практикується проведення інтегрованих уроків у початковій школі; “Природознавство та азбука економіки”, “Математика та економіка”, “Трудове навчання та азбука економіки” [43, сс. 7–9, 51–57] (див. додатки 3, 4).

У контексті реалізації компетентнісного підходу до організації освіти широко апробують новітні методи й засоби навчання. Л. Буряченко рекомендує використовувати соціально зорієнтовані завдання, спрямовані на набуття особистістю системи знань і вмінь діяти адекватно в різних життєвих ситуаціях, формування соціальної активності [7, с. 32]. Вважаємо, що вони слугують засобом формування в учнів навичок компетентно обирати життєвий шлях, ставити перед собою та вирішувати проблемні ситуації.

Заслугують схвалення програма курсу за вибором з економіки “Початки економіки” для 2–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів та відповідне навчально-методичне забезпечення, запропоновані Р. Жадан, Г. Григоренко та О. Варецькою. У “Книзі для читання з економіки” для учнів I класу автори наводять двадцять казкових історій, які пов’язані одним сюжетом, відповідно розкривають зміст складних економічних понять через вирішення проблемних ситуацій з використанням української народної творчості, ігор, ілюстрацій. Діти в доступній для них формі мають змогу опанувати поняттями “потреба”, “вибір”, “товар”, “гроші”, “бізнес”, “реклама” тощо, безпосередньо “спілкуючись” із лісовими мешканцями: допомагають родині Зайців вирішити житлове

проблему, здійснити правильний економічний вибір ресурсів (трудових, капітальних, природних), організувати поділ праці в процесі підготовки до зими, раціонально продати на ринку вирощені овочі й купити за зароблені гроші необхідний товар у крамниці і под. Даний курс, який побудований на основі методики розвиваючого навчання, вдало апробований у загальноосвітніх школах м. Запоріжжя.

З метою розвитку етноекономічного мислення варто змалку привчати дітей ставити перед собою й розв'язувати посилені економічні завдання, зміст яких необхідно поступово ускладнювати. У школі I ступеня вони, як правило, базуються на знаходженні найпростіших величин. Приміром, задачі, вирішення яких показує, як зменшується запас питної води, зникають рідкісні види рослин і тварин, що можна зробити за одну хвилину, та інші.

Умовно виокремлюємо три групи економічних завдань: задачі з використанням ілюстрацій та демонстрацій; ситуативні; з використанням числових даних.

Першу групу широко використовують у початковій школі, коли в мисленні дітей переважають образні елементи. У їх вирішенні як ілюстративний матеріал слугують художні картини, рисунки, схеми, фотографії тощо. Учителям варто вдатись і до застосування аудіо-візуальних засобів навчання (фільмоскопів, епідіаскопів, діапроекторів та ін.). Чільне місце в процесі такої роботи належить відеофільмам, завдяки яким учні мають нагоду не лише в динаміці спостерігати ті чи ті явища, а й одночасно сприймати звукові елементи – шум вітру, спів птахів, голоси людей. У даній ситуації незамінними є місцеві красиви, сучасні будівлі міста (села) тощо.

Приміром, на уроках природознавства в початкових класах при вивченні теми “Ґрунт. Ґрунти своєї місцевості” учні отримують завдання розглянути кадри фільму (чи картини) із зображенням різних типів ґрунтів і дати відповіді на запитання: на яких ґрунтах, на вашу думку, можна виростити найвищий урожай картоплі, цукрових чи кормових буряків; чому дані сільськогосподарські культури в основному вирощують у

західному та північному регіонах України; які ґрунти переважають у нашій місцевості? (Див. додаток 6).

Систематичне вирішення означених задач сприяє поступовому розвитку в дитей конкретно-понятійного мислення.

На уроках математики досвідчені педагоги надають перевагу задачам про економію з використанням числових даних, як от: *Якщо під кран, з якого повільно скапує вода, поставити 250-грамову склянку, то вона наповниться через 45 секунд. Скільки питтєвої води стече в каналізацію за годину? добу?*

Ситуативні задачі – це ті, які уявно переносять їх у конкретні, запроновані вчителем умови. Приміром: *потрібно в зимовому лісі якнайшвидше розпалити вогнище, щоб погрітися. Відходи якої деревини використає: а) берези; б) дуба; в) сосни; г) граба? Що ми називаємо відходами?* (Див. додаток 6).

У базовій школі педагоги використовують ситуативні задачі орієнтовно такого змісту: *У магазин прийшли двоє покупців, у яких приблизно однакові доходи та однакова сума грошей у гаманцях. Розглядаючи різні види одного і того ж товару, один із них купує найдорожчий, заявляючи, що ціна цілком доступна, другий, беручи дешевший товар, здивовано заявляє, що надто дорого. Чим ви поясните їхні міркування? Чи доречно в цьому випадку народна приказка: “Ми занадто бідні, щоб купувати дешеві речі”? Як ви її розумієте?* (Див. додаток 9).

Зацікавленість такого роду задачами зумовлена тим, що школярі, спираючись на набутий досвід, мають можливість “оперувати знаннями”, а також міркувати над власною поведінкою в умовно створених економічних ситуаціях, пов'язаних із потребами споживання.

Вирішення завдання розвитку економічного мислення учнів, їхньої підприємливості реалізується і через складання відповідних задач без наявних вихідних даних, які здебільшого активізують їх пошукову діяльність. Приміром: *Скласти задачу такого змісту, щоб у результаті її розв'язання можна було б довідатись, скільки тисяч гектарів орної землі потрібно відвести під зернові культури, щоб забезпечити на рік хлібом та іншими виробами з борошна населення України. Яку площу тре-*

ба виділити додатково під ці культури, якщо за несприятливих умов втрата врожаю складає 25 відсотків?

Технологія складання таких задач ґрунтується на виробленні чіткого алгоритму. Найперше, що потребує свого з'ясування, це питання про те, який обсяг виробів із борошна складає добова норма споживання в розрахунку на одну людину. Друге, що необхідно дізнатись: скільки відсотків складають втрати при переробці зерна на борошно? Третє: яка середня врожайність зернових культур у нашій країні? та багато інших.

У процесі розв'язання даних завдань школярі набувають досвіду використовувати економічні знання на практиці, мислити різнобічно, оперуючи економічними категоріями, опановують навичками розв'язування та складання задач, елементами дослідницько-етнографічної діяльності, оскільки з'ясування означених питань супроводжується пошуком вихідних даних. Відбираючи способи діяльності для включення їх у зміст економічної освіти, І. Прокопенко справедливо акцентує на необхідності врахування підготовки учнів до основних форм економічної праці: виробничої, побутової, професійної та інших. Адже перехід до ринку, вирішення завдань підвищення ефективності в економічній сфері супроводжуватиметься якісними змінами у виробництві [35, с. 66].

Окрему групу завдань становлять текстові задачі, які не супроводжуються пошуком вихідних даних, як, приміром: Перерахувати всі втрати, які потрібно перекрити, щоб отримати готовий хліб чи інший борошняний продукт (зорати землю, удобрити її, засіяти, за потреби зволожити, зібрати врожай, відтранспортувати, забезпечити надійне збереження вирощеного зерна, перевезти до млина, змолоти, спекти хліб, реалізувати його та ін.). Розв'язання потребує ретельного з'ясування наступних питань: які площі мають займати посіви злаків, щоб забезпечити країну хлібобулочними виробами на рік? чи є потреба в розширенні цих площ? якщо так, то чим це зумовлено? якщо ні, то як це обґрунтувати? Аналогічно вираховують споживчі потреби людини в м'ясі, молоці тощо.

Старшокласників привчають міркувати над такими запитаннями: *Чому в умовах ринкової економіки відомі актори, художники, науковці отримують набагато вищу заробітну плату, ніж шахтарі, водії, механізатори? Чи виправдовує себе те, що в структурі західної агроекономіки основною формою організації малого підприємництва є ферма? Чим зумовлене господарське ставлення до землі у фермерських господарствах? Які, на вашу думку, найістотніші проблеми сучасних фермерів в Україні? Які законодавчі документи регулюють їхню діяльність? Чи можна було уникнути трагедії, яка трапилась через службове недбалство співробітників газової й телемеханічної систем України, що призвело до потужного вибуху побутового газу в десятиповерховому житловому будинку (13 жовтня 2007 р., м. Дніпропетровськ)? Чи є це прикладом економічної безгосподарності, унаслідок чого загинуло більше двох десятків людей і приблизно стільки ж травмовано? Аварії в шахтах Донбасу – випадковість чи безвідповідальність?*

Означені завдання можуть мати й етнекологічне спрямування. Наприклад, педагог пропонує учням скласти задачі і розв'язати їх, використовуючи наукові дані: *одним із результатів осушення поліських боліт є те, що з 47 видів лікарських рослин, якими славилася Полісся 30 років тому, тепер збирають 6–7 видів. 20 років тому на Поліссі було 80 тис. га знаменитої цілющої журавлини, нині площа ця зменшилась до 20 тис. га, а обсяг заготівель ягоди зменшився з 950 кг до 90 кг на рік [3].*

Не менш важливою є організація роботи учнів, спрямованої на пошук різних варіантів розв'язання однієї і тієї ж економічної задачі з наступним обґрунтуванням оптимального способу її вирішення. Це сприяє розвитку варіативності мислення, його раціоналізму й практицизму.

Ознайомлення дітей з економічними термінами та формування практичних умінь оперувати ними здійснюється у процесі опанування навчального предмета “Основи економічних знань”, який належить до шкільного компонента змісту освіти. Як засвідчують результати наукових досліджень, на

необхідність уведення нового шкільного курсу, який допоможе в оволодінні основами економічних знань, вказали 94% школярів, 80% учителів та 93% батьків [35, с. 62]. Потужною методичною підмогою в його викладанні став пробний підручник для 11 класу загальноосвітньої школи “Основи економіки” за редакцією І. Ф. Радіонової (1995 р.) [30].

Система економічних знань значною мірою ґрунтується на міжпредметних знаннях з основ ринкової економіки, тобто з таких наук, як математика, фізика, географія, історія, правознавство та ін. У контексті забезпечення міжпредметних зв’язків у формуванні етноекономічної компетенції старшокласників їх залучають до участі у розв’язанні практичних задач економічного характеру (ситуаційних, рольових та імітаційних навчальних ігор) у процесі вивчення географії України, світу, зокрема, народногосподарського комплексу тієї чи іншої держави, а також позаурочній виховній роботі навчального спрямування.

Заслужують схвалення підручники для старшокласників за редакцією відомого вченого в сфері економічної освіти І. Прокопенка “Основи економіки. Елементарна мікроекономіка” для 10 класу і “Основи економіки. Елементарна макроекономіка” для 11 класу (1999) [28; 29], де викладено основоположні закономірності та категорії, що вможливають глибоке засвоєння учнями основних економічних цілей України, шляхів їх досягнення, а також проблем, пов’язаних із кризовим станом економіки.

Проектуючи обсяг і зміст економічної освіти випускників шкіл, учений вказує на потребу формування низки вмій: орієнтуватися – передбачає усвідомлення учнями всієї багатоперспективності економічних відносин та обґрунтування висновків про сутність економічних явищ на основі знань про економічні закономірності та категорії; приймати рішення означає підготовку до аналізу основних сфер життєдіяльності людини (сімейний бюджет, особисте господарство, виробництво в межах підприємства, економіка держави); критично підходити до вирішення проблем характеризує рівень обґрунтування вихован-

цями критичних думок прийнятого економічного рішення, оцінка альтернативних можливостей дій на базі узагальнених економічних норм тощо [35, с. 66].

Для сучасного етапу теорії і практики виховання, за А. Бойко, характерні поєднання традиційного й новаторського, пошуки нових наукових теорій, парадигм, підходів та, як наслідок – поява в науці та практиці інноваційних систем і технологій [4, с.117]. Використання інноваційних педагогічних моделей базується на таких формах організації навчально-пізнавальної діяльності учня, де пріоритетна роль належить його самостійній творчій роботі. Залучаючи його до індивідуального чи групового пошуку, вчитель ставить перед ним завдання виділити ту чи іншу проблему, з'ясувати труднощі, можливі в процесі її розв'язання, у результаті чого із кількох можливих варіантів вирішення визначають оптимальний. У процесі такої діяльності відбувається збагачення вихованця новим самостійно сконструйованим досвідом.

Оновлення змісту етноекономічного виховання засобами “інноваційного навчання” ґрунтується не стільки на впровадженні в педагогічну практику істотно нових у часі ідей, скільки на їх переорієнтації у цілях та характері діяльності між вихователем і вихованцями.

Виходячи з того, що базова модель навчання як систематичного дослідження передбачає теоретико-пізнавальну, дослідницьку діяльність учнів, метою якої є вирішення поставленої проблеми в межах їхньої компетенції, то значну увагу варто приділити формуванню низки практичних умінь, зокрема, самостійно (чи з допомогою вчителя) виділяти актуальні соціально-економічні проблеми сучасності.

Приміром, на уроці економічної географії педагог вводить дітей у таку ситуацію: ринкова система діє як неупереджений та знеособлений механізм, розподіл доходів веде до соціально-економічної нерівності громадян. Великі доходи отримують, по-перше, ті, чия праця є висококваліфікованою; по-друге, власники значного капіталу, землі, що зароблено власною працею або отримано в спадок. Частина громадян, котра

здобула “непрестижну освіту”, зазвичай отримує скромні доходи. Ще біднішими є ті, хто не може вчитись або працювати взагалі. Чи підтримуєте позицію рівності можливостей кожної особи, але не до результатів досягнення нею і розподілу матеріальних благ? Чи потрібна, на вашу думку, політика уряду щодо запобігання соціальної та економічної нерівності? Якщо так, то якою ви собі її уявляєте? За допомогою яких заходів держава має забезпечувати перерозподіл доходів на користь соціально незахищених верств населення, гарантувати доступність освіти та медичної допомоги тощо?

Отож першим і найважливішим етапом організації дослідницького навчання є постановка перед учнівською молоддю певної проблеми, яка носила б не лише особистісний, а й суспільний характер. Далі груповим методом школярі працюють над зібранням даних, що підтверджують фактичні відомості, висувають власні гіпотези та шукають різні варіанти розв’язання означеної проблеми в суб’єктивному розумінні й після критичного осмислення можливих позитивних і негативних наслідків здійснюють спільний вибір оптимального варіанту її вирішення. У контексті дослідження кожна група висуває та обґрунтовує власний проект можливого розв’язання питання, а їхня критика з боку опонентів не допускається.

У процесі такої роботи важливо сформувати в учнів уміння оперувати економічними категоріями, критично оцінювати ситуацію, що склалась у державі в цілому, а також аналізувати конкретні життєві реалії сьогодення з погляду підприємництва та бізнесу. Тому заслуговують всякого схвалення активні методи організації навчально-пізнавальної діяльності, зокрема, запропонована зарубіжними педагогами навчальна модель групового вирішення проблем на основі метафоричного мислення – “Синектика” [19, с. 82–84].

Поруч із дослідницькими моделями навчання в процесі вирішення завдань етноекономічного виховання школярів чільне місце належить “ігровим” педагогічним технологіям. Серед них – моделювання конкретних ситуацій (імітаційне чи соціально-рольове), дидактична гра з елементами дискусії, іг-

ри-вправи, ігри-ілюстрації, ігри з моделюванням соціально-історичних умов або політичних чи економічних проблем країни тощо [19, с. 90–122] (Див. додаток 11).

Цікавою ігровою формою є *моделювання конкретних ситуацій*, що відображають реальні картини об'єктивної дійсності: учитель наводить учням випадок (із кінофільму, власного досвіду, життя учасників гри тощо), який би відображав екстремальні ситуації (наприклад, що зробили б, коли опинились би у глухому степу наодинці з тривалою грозою; на безлюдному острові і под.). Для цього пропонують набір матеріалів, з яких потрібно сконструювати модель засобу захисту від води, спеки; макети дерев'яних споруд і т. п. (кожна група захищає власний проект і демонструє його позитивні й негативні сторони). Суть гри зводиться до формування вмінь раціонально і за призначенням використовувати наявні матеріали в процесі самостійної роботи шляхом залучення школярів до різнопрофільної конструктивної діяльності.

У змісті мовно-літературної освіти моделюють різного роду творчі навчальні проекти з різним цілепокладанням (опанування навичками роботи з додатковою літературою, уміннями аргументувати власну думку, аналізувати художній твір, здійснювати тематичні виписки тощо). Так, на уроках літератури в процесі роботи над змістом п'єси І. Карпенка-Карого "Хазяїн" виступають наступні форми роботи: скласти словесний портрет сучасника Пузиря; аргументувати тезу про те, що єство мільйонера, рух "хазяйського Колеса" стають яснішими завдяки поведінці його помічників; написати міні-твір на тему "Економічні якості Пузиря: етнічний вимір" та інші.

Уроки української мови в навчально-виховному комплексі "Загальноосвітня школа-ліцей № 23 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника" часто проводять у формі ділових ігор економічного спрямування (див. додаток 7).

Резюмуючи викладене, доходимо висновку, що ефективним педагогічним засобом розвитку етноекономічного мислення школярів слугує розв'язування задач відповідного змісту,

складання яких ґрунтується на ретельному врахуванні специфічних особливостей означеного феномена (див. параграф 2.4.) та етнонаціональних традицій і звичаїв господарювання. Етно-економічна компетенція дітей і молоді виражається через емоційно-ціннісне ставлення до отриманих економічних знань, аналіз економічної ситуації, ураховуючи суб'єктивні чинники, а також відповідні способи діяльності, вміння орієнтуватися в умовах ринку, самостійно приймати правильне рішення, готовність до підприємництва й бізнесу (поведінково-діяльнісний компонент).

* * *

Сучасне реформування педагогічної практики формування етноекономічної компетенції передбачає:

- забезпечення комплексності виховного впливу в системі урочної і позаурочної роботи в школі, механізму взаємодії суб'єктів психолого-педагогічного супроводу етноекономічного розвитку дітей і молоді;
- змістове планування спільної роботи школи, сім'ї та громадськості з реалізації народновиховних схем економічного виховання;
- вивчення української етнокультури через запровадження в педагогічний процес інноваційних педагогічних моделей, що стосуються економічної освіти учнів;
- поєднання родинних, регіональних національних традицій, звичаїв та обрядів задля наповнення життя дитини елементами духовності; адаптація змісту етнографічних знань до потреб сучасної школи в аспекті формування високої економічної компетенції випускника;
- максимальне врахування природних задатків, індивідуальних та анатомо-фізіологічних особливостей, соціальних потреб вихованця в аспекті його підготовки до свідомого професійного вибору, готовності до підприємництва й бізнесу в умовах ринкової економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Народні прислів'я у вихованні особистості // Традиції виховання у світовій народній педагогіці: У 2 ч. – Київ-Рівне, 1995. – Ч. I.
2. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового завіту. Євангелія від Св. Матвія 25. – United Bible Societies. – 1962.
3. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С. Основи екологічних знань: Підручник. – К.: Либідь, 1997.
4. Бойко А. Концептуальні основи особистісно-соціального виховання // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Харків: ОВС, 2002. – Ч. 1.
5. Будник О. Б. Господарське виховання школярів: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ, 1998.
6. Булашев Г. Український народ: У своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1993.
7. Буряченко Л. Соціально-орієнтовані завдання як засіб розвитку творчих здібностей особистості з урахуванням розвитку ключових компетентностей школярів // Педагогічна скарбниця Донеччини. – № 2(20). – 2004.
8. Васильцова З. П. Мудрыя заповіді народної педагогіки: Заметки журналіста. – М.: Педагогіка, 1988.
9. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993.
10. Воспитателям и родителям / Под ред. М. Залужской. – М., 1965.
11. Глазовий П. П. Веселий світ і Чорна книга: Гумор, лірика, проза. – К.: Український письменник, 1993.
12. Денисова Н. Ф. Компетентності – шлях до оновлення освіти // Педагогічна скарбниця Донеччини: Науково-методичний журнал. – № 2(20). – 2004.
13. Державна національна програма “Освіта”. Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994.

14. Державні стандарти базової і повної середньої освіти // Освіта України. – № 1–2. – 2003.
15. Закон України “Про освіту”. – К.: Генеза, 1996.
16. Закон України про загальну середню освіту // Початкова школа. – 1999. – № 8.
17. Іваночко А. В., Косик І. М., Скульський Р. П. Концепція трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл Прикарпаття // Поліття. – 1993.
18. Карпенчук С. Г. Самовиховання особистості: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998.
19. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: Обучение на основе исследования, игр, дискуссии (Анализ зарубежного опыта). – М., Рига: Пед. центр “Эксперимент”, 1998.
20. Ковцур Т., Библів Н. Школа “Золотої бджілки” // Поч. школа. – 2000. – № 1.
21. Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Загородній О. П. Активні методи вивчення економічної теорії та підприємництва: Методичний посібник /За ред. О. П. Загороднього. – Івано-Франківськ, 1994. – Ч. 1.
22. Корж Н., Луцька Ф. Із скарбниці античної мудрості. – К., 1988.
23. Кремень В. Поступ до нової філософії освіти в Україні // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: Збірник наукових праць до 10–річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. — Харків: ОВС, 2002. – Ч. 1.
24. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998.
25. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія її методологія: Методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995.
26. Орієнтовний зміст виховання в національній школі: Метод. рекомендації / Кол. авт. за заг. ред. Є. І. Коваленко. – К.: ІЗМН, 1996.
27. Орієнтовні тематичні плани для середніх закладів освіти. Трудове навчання 8–11 кл. – К.: Перун, 1998.

28. Основи економіки. Елементарна мікроекономіка: Підручник для 10 класу / За ред. І. Ф. Прокопенка. – Харків, 1999.
29. Основи економіки. Елементарна макроекономіка: Підручник для 11 класу / За ред. І. Ф. Прокопенка. – Харків, 1999.
30. Основи економіки: Пробний підручник для 11 класу загальноосвітньої школи / І. Ф. Радіонова, І. С. Кравченко, І. Л. Петрова, В. В. Радченко; За ред. І. Ф. Радіонової. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 224 с.
31. Пелипейко І. А. Орієнтовна програма з гуцульщинознавства для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв та вищих навчальних закладів. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1999. – 35 с.
32. Плян виховної праці в школі // Учительське слово. – Львів, 1935. – Ч. 8. – С. 119.
33. Побірченко Н. Інтеграція економічних знань у початкових класах // Поч. школа. – 1999. – № 4. – С. 7–9.
34. Програма “Основи економіки” / За ред. С. В. Степаненка. – К.: Шкільний світ, 2001.
35. Прокопенко І. Ф. Економічна освіта: теоретичні і методичні питання // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Харків: ОВС, 2002. – Ч. 1. – С. 55–68.
36. Савельєва С. С. Методичні рекомендації з питань економічного виховання молодших школярів // Початкова школа, 1994. – № 11. – С. 34–38.
37. Скуратівський В. Берегиня. – К., 1987. – С. 31–32.
38. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 томах. Т. 4. — К.: Радянська школа, 1977. – 638 с.
39. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 184 с.
40. Тарасенко Г.С. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання // Педагогіка і психологія: Науково-теоретичний та інформацій-

ний журнал АПН України. – К.: Педагогічна думка, 1997. – № 1(14).

41. Тхоржевський Д.О. Виховання національної самосвідомості учнівської та студентської молоді // Українська система виховання: проблеми, перспективи. – Івано-Франківськ, 1999.
42. Федоренко Д. Дитячий гумор як засіб виховання // Початкова школа. – 1999. – № 4.
43. Формування економічного мислення молодших школярів: Методичні знахідки вчителів початкових класів з поглибленим вивченням основ економіки / Упор.: О. В. Палига, М. В. Джус. – Тернопіль: Мандрівець, 2006.
44. Чернишов О. І., Чернікова Л. Г. Теорія і практика впровадження компетентнісно орієнтованого підходу // Педагогічна скарбниця Донеччини: Науково-методичний журнал. – 2005. – № 1(21).
45. Wilson, Clark. Economics: The Science of Cost, Benefit, and Choice. – USA: South –Western Co. Cincinnati, Ohio, 1984.
46. Daughtrey, Ristau, DeBrum. General Business.– USA: South–Western Co. Cincinnati, Ohio, 1981.

РОЗВИТОК ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

3. 1. КУЛЬТИВУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Соціально-економічна та політична нестабільність в Україні на різних етапах історичного розвитку детермінували добровільну чи вимушену еміграцію її громадян за межі батьківщини, унаслідок чого відбулося формування української діаспори як етнокультурного феномена. Статистика засвідчує, що на трьох українців, які проживають на території своєї держави, припадає щонайменше один, що живе за її межами [9, с. 464]. За різними даними, нині за кордоном мешкає 11–20 млн українців у понад 50 країнах світу. Найбільші такі громади є в США (понад 2 млн), Канаді (більше 1 млн), Аргентині (250 тис.), Бразилії (400 тис.), Австралії (40 тис.) та ін. [10, с. 6].

Мільйони наших земляків та їхні нащадки в різних країнах світу популяризують власну систему навчання і виховання дітей у середовищі поліетнічності, спрямовану на збереження української самобутності, мови, культури, звичаїв, намагаються створити позитивний імідж України в світі. Чільне місце в розвитку національних традицій належить українському шкільництву, освітній діяльності, що проводиться серед дітей і молоді. Зарубіжні методики навчання вдало адаптовані до використання в школах української діаспори з урахуванням давніх традицій християнської культури. Окремі аспекти організа-

ції тут українського шкільництва, зокрема, проблема збереження рідної мови зарубіжних українців, знайшли своє відображення в сучасних публікаціях В. Семілетка, М. Слабошпицького, С. Карпенко, В. Громова та інших.

Результати моніторингу, проведеного науковим співробітником відділу координації вітчизняних і зарубіжних центрів українознавства НДІУ МОН України С. Карпенко в україномовних освітніх закладах Західної та Східної діаспор (в анкетуванні взяли участь українці, які проживають у Росії (52,8%), Молдові (28,8%), США (7,2%), Канаді (2,4%), Казахстані (1,2%), Польщі (1,2%), Чехії (1,2%), Австралії (1,2%), Африці (1,2%), засвідчили: більшість опитаних (23,7%) зазначили існування в країнах їхнього проживання україномовних недільних, шкіл з українознавчими предметами викладання (історія України, українська мова і література) (20%), спеціальних освітніх курсів (15,2%) та факультетів в університетах (11,2%), які фінансуються переважно державою (39,6%) та приватними особами (21,6%). Україномовна представників останньої хвилі еміграції, як правило, вища (40,6%) та середня спеціальна на базі школи з українознавчими предметами викладання (історія України, українська мова і література) (25,8%). Незначна кількість діаспорян долучилась до етнічного пізнання, відвідуючи спеціальні освітні курси (9,8%) та факультети в університетах (6,2%). Діти наших співвітчизників відвідують школи з українознавчими предметами викладання (історія України, українська мова і література) (24%), недільні (22,5%) та здобувають освіту в українських університетах (15%), що засвідчує високий рівень національної освіти й прогресивні традиції українського шкільництва, що є джерелом знань про національну культуру (40%), виховує патріотів, прищеплює любов до рідного краю (30%), навчає української мови (22%) [5].

Своєрідним соціокультурним феноменом, що понад століття функціонує в поліетнічному суспільстві, слугує українське шкільництво в діаспорі США й Канади. Головне його завдання – прищеплення загальнолюдських норм моралі й етики через формування ідеологічного світогляду дітей і молоді, їх

релігійне виховання. Тому не випадково українознавчі школи в діаспорі часто функціонують при церквах виключно за внески батьків чи добровільні пожертви. Як правило, до викладання в них залучають священнослужителів. Приміром, Українська школа імені Цьопи Паліїв, цілоденна школа ім. Патріярха Йосифа Сліпого, Свято-Миколаївська суботня Рідна школа в Торонто та інші.

*Капличка в українській католицькій школі (м. Воррен, США).
Immaculate Conception Ukrainian Catholic School*

Приватна школа Непорочного зачаття у Воррені (Immaculate Conception Ukrainian Catholic School) сьогодні залишається єдиною українською повною середньою школою в США. Тут навчаються діти з українських родин, народжені в Америці, учні, котрі приїхали з України, та американці, які не мають нічого спільного з Україною [2]. Відвідавши цю школу, вразила особлива релігійна обстановка, законопослушність дітей, що поєднується з умінням почуватись вільно, як господарі класу. У школі є своя капличка, де щоп'ятниці вони приступають до Святої Сповіді та Причастя. На практиці кожний навчальний день розпочинається з молитви “Отче наш”. Підготовка

учнів до виступів, присвячених релігійним святам, відбувається за активної участі духовенства. Релігія і християнська етика є обов'язковими предметами для учнів 1–12 класів. Як бачимо, духовенство і церква в середовищі української діаспори не відділені від освіти.

Незважаючи на те, що більшість учасників педагогічного процесу (вчителі, учні) народилися в Америці, їм вдалося зберегти українську культурну спадщину. Головна умова прийняття до американсько-української школи – обов'язкове вивчення українознавства. Приємно спостерігати, коли вірш Т. Шевченка декламує учениця-афроамериканка (у школі навчаються різні за походженням і кольором шкіри діти, але переважають українці). Уроки української мови в початкових і середніх класах та українознавство у суботній викладає п. Ольга Новачинська, учителька з України. Спілкуючись із кандидатом хімічних наук (у минулому викладачем Львівської “Політехніки”) Сергієм Пасішником, який навчає в школі фізики, хімії, української мови та українознавства в старших класах, довідуємось, що ця школа має чудову репутацію – 95% її випускників вступають до вищих навчальних закладів США. І хоч усі предмети в школі, зокрема точні науки, читають англійською мовою, педагог зізнався: спілкування з українськими дітьми дещо компенсує ностальгію за батьківщиною, та з сумом додав, що рівень освіти вихованців, які приїжджають з України упродовж останніх 3–4 років, значно знизився.

Культивуючи в поведінці дітей і молоді особистісний потенціал етнічної культури, християнської моралі, педагоги дбають і про формування в них поваги й шани до американських духовних цінностей. Глибоко імponує патріотизм української діаспори – вони люблять Україну, шанують своє коріння, але не менше поважають закони, символи і громадян держави, де живуть і яка надає їм усе для повноцінного життя й самовдосконалення. Так, в українській школі США діти читають молитви українською та англійською мовами, кожен клас та спортивну залу прикрашають прапори України та Америки,

перед початком спортивних змагань із волейболу, футболу то-що також звучить гімн двох держав.

Старшокласники української католицької школи Америки

Якщо в школі вивчається етнографія, то на уроках широко представлені різноманітні аспекти культури народів, які проживають на теренах США, їхнє історичне минуле. Американські педагоги переконані, що міжпредметний підхід у вихованні національних цінностей – ефективний шлях створення оптимальних можливостей для критичного переосмислення учнями інформації, самостійного прийняття рішення стосовно тих чи інших сторін життєдіяльності.

Спілкуючись з американськими педагогами, мимовільно вдаємось до порівняльного аналізу організації навчання і виховання в українській школі на Батьківщині та в діаспорі (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Порівняльна характеристика організації педагогічного процесу в школах України та США

<i>Загальноосвітня школа в Україні</i>	<i>Українська школа в Америці</i>
Контингент учнів представлений здебільшого слов'янськими народами	Контингент учнів складають народи всіх континентів світу
Лише окремі школи ввели обов'язкову учнівську форму	Учні кожної приватної школи обов'язково мають свою форму
Патріотичний декор обмежений (здебільшого національний прапор перед школою чи в коридорі навчального закладу)	Домінування патріотичного декору (перед школою – флаштки з прапорами України і США, у кожному класі – прапорці та карти двох країн)
Навчальний план перевантажений різними предметами. Значне навчальне навантаження для учнів на уроках і в позанавчальний час (за їхнім вибором)	Навчальних дисциплін небагато. Детально учні вивчають історію і географію своєї країни. Навчальні навантаження помірні, здебільшого вивчаються обов'язкові предмети, зате створені значні можливості для індивідуального розвитку учнів
До недавнього часу відчутний переважаючий вплив колективізму, у сучасній школі актуальним є запровадження особистісно зорієнтованого навчання і виховання учнів	Головне значення надається розвитку особистісного індивідуалізму
Демократичні цінності в українському суспільстві – на стадії становлення	Пріоритет демократичних цінностей у шкільному середовищі та суспільстві
Недостатнє технічне осна-	Технічне оснащення школи на

щення школи	найвищому рівні: власна телестудія, видавничий центр, велика кількість комп'ютерів, копіювальної техніки і т. п.
У більшості міських шкіл запроваджено чергування співробітника міліції з метою забезпечення правопорядку	Відсутній “поліцейський патруль”, що свідчить про доволі спокійну атмосферу
В умовах школи учні часто заангажовані, відчуваються невпевнено	Психологічна атмосфера в школі розкута, учні відчуваються вільно й упевнено
Переважає пояснювально-ілюстративний метод викладу з елементами проблемного навчання	Переважає проблемний метод викладу матеріалу
Низький рівень комп'ютерної грамотності школярів, відсутність пошукових завдань із використанням інформаційної бази інтернету	З 1 класу запроваджено обов'язкове вивчення комп'ютерної грамоти, залучення до пошукової роботи з використанням інформаційної бази інтернету
Систематичний зв'язок із батьками підтримується педагогами лише в початковій школі, середній і старшій школі – з ініціативи батьків учнів	Систематичний зв'язок із батьками в аспекті контролю знань, умінь і навичок учнів (усі контрольні роботи – проштампуюються вчителем, кожна із них підписується одним із батьків)
У школі зберігаються тільки письмові контрольні роботи учня, не всі домашні завдання перевіряються вчителем	Усі роботи учня, у тому числі домашні завдання, перевіряються вчителем і зберігаються в школі
Практикується метод листування вчителя з батьками учня як інноваційний педагогічний засіб (за Ш. Амоншвілі)	Метод систематичного (щоденного) листування вчителя з батьками учня

<p>Проведення батьківських зборів за класно-груповою системою, тобто педагог одночасно спілкується з усіма батьками учнів класу, за бажанням – індивідуально</p>	<p>Індивідуальна форма спілкування педагогів з батьками учня (у визначений день батьки попередньо записуються на співбесіду до кожного вчителя)</p>
<p>Недостатня практична спрямованість шкільної освіти</p>	<p>Посилення практичного компонента шкільної освіти</p>
<p>Валеологічне виховання ведеться не на належному рівні, що засвідчує погіршення стану здоров'я сучасних учнів.</p> <p>Дотримання ними санітарно-гігієнічних вимог не завжди контролюється педагогами, здебільшого це епізодично здійснюють медичні працівники. Організовані перерви на свіжому повітрі в кращому випадку характерні для молодших школярів.</p> <p>Харчування дітей у середній і старшій (а то й початковій) школі неконтрольоване працівниками закладу.</p>	<p>Головне завдання – збереження і зміцнення здоров'я дітей та молоді, тому ведеться систематичний контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних вимог до навчальних приміщень (провітрювання, вологе прибирання, щоденне протирання учнями парт зволоженими серветками). Педагогічні працівники дбають за збереження водного балансу в дитячому організмі, тому строго вимагають щодня приносити в школу 0,5 л негазованої води. Учителі також зобов'язані на великій перерві 30 хв. Проводити у дворі школи разом зі своїми учнями, стежити за їхньою поведінкою і т. п. О 12 год. дня для всіх учнів і вчителів школи організують спільний “ланч” (учні приносять із собою їжу, або заздалегідь замовляють й оплачують у їдальні згідно із запропонованим меню).</p>

Джерелом збереження етнічної культури слугує рідна мова. США належить до тих західних держав, де асиміляційні процеси відбуваються найбільш інтенсивно [10]. За даними демографічних досліджень, 66% громадян українського походження не володіють мовою предків. Тільки 123,5 тис. чоловік спілкуються українською в сім'ях. Найбільша кількість українців, котрі володіють рідною мовою, живе у штаті Нью-Йорк – понад 52 тисячі. Ситуація щодо знання української мови в окремих штатах США представлена в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Знання зарубіжними українцями рідної мови

Ш т а т	Кількість людей, які володіють укр. мовою (тис. осіб.)
Пенсільванія	49,5
Нью-Джерсі	33
Ілліноїс	20
Огайо	19
Мічіган	18
Каліфорнія	11
Коннектікут	10
Індіана	2
Вісконсія	2

Утім у романо-германському мовному соціумі виявилось значно простіше зберегти українську мову й етнічну культуру від “розчинення”, ніж у радянський період в Україні. Михайло Слабошпицький на основі власних спостережень в Канаді та США вказує на швидку адаптацію в іншомовному середовищі, приміром, німців, голландців, португальців, італійців. Якщо ж подібні випадки траплялись серед українців, які приховували своє походження, то це уподібнювалось національній зраді. Українці, котрі від’їжджали за кордон, часто брали з собою у далеку дорогу не лише молитвеники, а й твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Драгоманова. Ці книги українських класиків “зігрівали” душу на чужині, допомагали долати труднощі. М. Слабошпицький писав, що “діас-

пора виховувала дітей з думою про Україну. Хай те виховання було трохи специфічне, але Україна незмінно поставала, як найдивніше диво всього світотвору, як те, що має стати змістом усього життя для тих, хто підростає. І ось діти вирости. З трепетом душевним вирушили вони в край батьків, що здобув незалежність. Вони поїхали в центральні області України, на південь, схід – і майже ніде не почули тієї мови, яку їхні батьки в Канаді, США, Аргентині, Франції наказували їм вважати рідною. Юні ідеалісти й мрійники були збентежені, обурені, розгублені. Повернувшись додому, вони запитували батьків: "Навіщо Ви змушували нас вчити українську мову? Адже в Україні нею майже не говорять. І та Україна нічим не подібна до тієї, про яку Ви нам розповідали стільки прекрасних казок". У пресі наводилось чимало фактів, як після поїздок в Україну наростала хвиля розчарування нею дітей еміграції. Чимало з них і геть відійшли від активного життя в різних українських організаціях, почали принципово наголошувати, що вони канадці, американці, австралійці, а українці – лише за походженням. І, як результат, сталося так, що серед іммігрантів були такі, котрим добре почувалося серед англомовного моря, а інші – за всяку ціну хотіли плекати український стиль життя у своїх громадсько-культурних установах, рідних школах, танцювальних ансамблях, хорах, дбали про те, щоб їхні діти вивчали українознавчі предмети в школах і університетах" [10].

Українці, котрі опинилися в США, знаючи, що з різних об'єктивних причин дороги назад (додому) в них немає, гуртувались навколо національної ідеї і створюють на чужині "свою частинку України", свято вірячи в створені ідеали. На жаль, зберегти й передати своїм дітям етнонаціональну культуру більше прагнуть емігранти так званої першої (кінець XIX століття), другої (20–30-ті роки XX століття) та третьої (1947–1951 рр.) хвиль імміграції. Початком четвертої хвилі до США, яку називають "економічною", можна вважати середину 1980-х років. Саме ці молоді люди здебільшого зосереджені на поліпшенні свого матеріального становища, швидко асимілюються в американському соціумі, переймаючи їхні свята, звичаї

тощо. Якщо перші іммігранти будували українську школу, церкву, банк, культурний центр, то нинішні – навіть не хочуть віддавати дітей до рідної школи, мотивуючи тим, що в звичайній американській вони швидше опанують англійську мову.

*Кабінет української мови.
“Етнокуток” для дітей українців США.*

Як засвідчують результати анкетування, проведеного нами в одній із українських шкіл США, штат Мічиган (Immaculate Conception Ukrainian Catholic School, Warren), серед української діаспори останньої хвилі імміграції більше 85 відсотків дітей не вміють на належному рівні розмовляти рідною мовою, приблизно стільки ж опитаних не володіють взагалі писемною українською або допускають “грубі” помилки.

На запитання анкети “Яку мову вважаєш рідною?” 97,6 відсотків респондентів, котрими були учні (4–9 класів) української католицької школи м. Воррен (США), вважають українську, проте з наступних їхніх відповідей довідуємось, що з батьками спілкуються рідною (94,3%), а з друзями практично всі і в школі, і за її межами розмовляють виключно англійською мовою, про що зізнались 95,8 відсотків опитаних. Вважає

той факт, що самі батьки здебільшого не стимулюють своїх вихованців до вивчення рідної мови й користування нею в повсякденному житті, принаймні у спілкуванні з українцями.

Процеси асиміляції накладають відбиток на матеріальні й духовні цінності, що створюються в етнічному діаспорному полі. Водночас вони зберігають й акумулюють в окремих індивідах та цілих групах елементи етнонаціональної культури. Етнічні риси зарубіжних українців проявляються в стереотипах їхньої поведінки, матеріальній і духовній культурі, що розвивається в інонаціональних умовах [8, с. 475].

Сумно, що молоді українці через миттєву асиміляцію забувають свою національну, етнічну культуру. Глибоко схвилював випадок, що трапився в одній українській сім'ї, яка прибула до США десять років тому. Їхні діти народились і прожили 5–7 років в Україні, а значить, розмовляли тільки материнською мовою. Навчаючись в американській школі, досить швидко опанували англійську, а для закріплення навичок спілкування звертались до матері вдома виключно англійською, оскільки батько віддавав перевагу рідній мові. І сталося так, що сьогодні він розмовляє з дітьми через “перекладача”, функції котрого виконує мама. Про яку “батьківську педагогіку”, авторитет батька в даному разі можна говорити, коли в сім'ї фактично відсутнє педагогічне спілкування, де на добровільній основі брали б участь всі її члени.

Такі явища серед зарубіжних українців далеко не поодинокі. Заохочуючи до вивчення національної культури інших народів, батьки часто не помічають, як під впливом інооточення в їхніх вихованців поступово зникають етнічні почуття, що слугують “особливою формою відображення етнічної дійсності різносторонніх відносин етносистем та їх складових етноструктур” [8, с. 475].

Мету збереження етнічної культури дітей і молоді переслідує низка шкіл в українській діаспорі Канади, приміром, Українська школа імені Цьопи Паліїв (Tsiopa Palijiw Ukrainian School located at: Our Lady Of Sorrows Catholic Elementary

School), цілоденна школа ім. Патріярха Йосифа Сліпого, Свято-Миколаївська суботня Рідна школа у Торонто та інші.

Учителі стежать, аби учні спілкувались виключно українською мовою, значна увага приділяється опануванню національних традицій і звичаїв. У школі діє чіткий режим навчальної праці, акцентується на дотриманні дисципліни й порядку, оскільки педагогічні працівники несуть повну відповідальність за дітей у період їхнього перебування в закладі чи на його території. Ніхто з них без дорослих не має права вийти за межі школи. Учителі повинні “передати” учня батькам. Організація педагогічного процесу в школі ґрунтується на чіткому дотриманні вихованцями наступних “Правил поведінки”: *“Школа вимагає пошани в слові та ділі, до вчителів, управи школи, до старших і до учнів, та до чужого майна. Тому учні будуть покарані, коли серйозно порушать правила: чи за образу вчителів і дорослих; заподіють фізичну кривду вчителю і дорослому; заподіють фізичну кривду іншому учневі (учениці) чи погрожують заподіяти кривду; прозивають і понижують іншого учня або ученицю (серйозний випадок); навмисне нищать чи крадуть шкільне або чуже майно; пишуть невідповідні слова на чужих речах; приносять невідповідні чи небезпечні речі до школи; виходять поза межі шкільного подвір’я; палять. Усі учні мають придержуватися таких загальних правил: шанувати інших і самих себе; шанувати чуже майно та довкілля; відповідно говорити слухати й поводитися; поважати авторитетних осіб та старших”* [12].

Теоретичним підмурком освітніх систем США й Канади слугують ідеї громадянської відповідальності й патріотизму як невід’ємна складова економічного виховання особистості. На думку відомого економіста і суспільствознавця П. Дракера, відповідальність – це основний принцип організації сучасного американського громадянського суспільства, оскільки без відповідальності свобода не приносить бажаних результатів у вихованні [Цит. за: 6, с. 25].

3.2. ДОСВІД ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ ЗАРУБІЖЖЯ

У світовій освітній практиці зафіксовано цікавий досвід підготовки молоді до самостійного життя в умовах громадянського суспільства, що дає змогу знаходити відносну рівновагу між особистими та суспільними потребами та можливостями їх задоволення. Незважаючи на відмінності в педагогічному цілепокладанні та змісті шкільного навчання у різних країнах, типовим є ідеал людини з високим рівнем економічної компетенції та властивими їй національними цінностями (патріотизм, повага до свого народу та його традицій, етнічна толерантність, почуття громадянської честі тощо).

Особливо цінним для української школи є концепція економічної освіти країн, де проживає велика кількість української діаспори, зокрема США та Канади. Педагогічний досвід у цих країнах використовується з урахуванням ментальності та історичних традицій різних етнічних груп, у тому числі українців.

В американській школі читається курс “домашньої економіки”, з якого учні дізнаються, як на практиці захищати права споживача, планувати сімейний бюджет, розв’язувати фінансові проблеми, подбати про власну старість. Чітко націлюють учнів на пріоритети їхнього життя: а) бути здоровим, особливо займатися фізкультурою і спортом; б) бути соціально активним і відповідальним; в) бути самостійним, зокрема фінансово (уміти заробляти й витратити гроші); г) уміти керувати автомобілем, користуватися комп’ютером тощо [3, с.81].

Як засвідчують наші спостереження, процесу формування в дітей зарубіжних українців економічних знань і вмінь властива певна специфіка, пов’язана із стереотипами поведінки. Сьогодні в Україні вже діти початкової школи хизуються дорогими мобільними телефонами в той час, як у достатньо забезпечених американців вихованці в кращому випадку користуються дешевими їх моделями. Батьки й самі часто-густо не вважають за потрібне витратити на це гроші. Аналогічне мож-

на помітити і в ставленні до одягу: у приватних американських школах уведено обов'язкову форму для учнів, у вільний час вони одягаються досить скромно, головне, аби зручно, здебільшого віддають перевагу спортивно-джинсовому вбранню. Багаті американці економно витрачають гроші і поводяться надзвичайно помірковано щодо прийняття економічного рішення, чому привчають їх з раннього дитинства в сім'ї, школі, до чого налаштовує етносередовище.

У штаті Небраска реалізується 5-річна програма поліпшення економічної грамотності в рамках загальнонаціональної кампанії, яку в США здійснює національна рада з економічної освіти. Її місія полягає в тому, щоб виконувати роль каталізатора позитивних змін у втіленні в життя ініціативи штату щодо поліпшення економічної компетентності. Яскравим свідченням слугує той факт, що 700 осіб на громадських засадах витратили власний час, енергію, гроші, щоб поліпшити економічну освіту в своєму штаті [3, с. 82.].

Українські школярі в Сполучених Штатах

До речі, у Небрасці починають вивчати економіку вже в початковій школі, а в 10 класі – як обов’язковий предмет для всіх учнів. Цікаво, що економічні знання та вміння опановують у процесі вивчення різних навчальних дисциплін (географії, історії, математики, мистецтва, соціальних наук), тобто відбувається їх інтеграція у змісті шкільної освіти, відповідно різні вчителі працюють над формуванням у дітей етноекономічної грамотності [Там само].

Упродовж року в українській католицькій школі м. Воррен (США) практикують залучення учнів до самостійного заробітку грошей для шкільних потреб. Так, у день батьківської конференції, волейбольних змагань чи інших заходів, коли в школі багато гостей, вихованці продають каву, чай, солодощі. Кілька визначених днів протягом навчального року їм дозволяється приходити в школу у “вільному” одязі, тобто без форми, якщо напередодні вони внесуть у “шкільну” касу по два долари, тобто фактично “купують” цей дозвіл. Окрім того, на спортивні змагання чи концерти в ролі глядачів приходять батьки, друзі, котрі повинні заплатити за вхід три долари. Зароблені самими учнями гроші вони використовують на потреби класу чи дозвілля під контролем учителя. Як бачимо, шкільне середовище спонукає до пошуку шляхів самостійного заробітку коштів у різних життєвих ситуаціях, стимулює учнів мислити економічними категоріями.

Американські діти змалку спостерігають, як “заробляють гроші”, вони прямо чи опосередковано “втягнені” у цей процес, оскільки в сім’ї також пріоритетне місце належить фінансовій стороні. Якщо родина працює, а значить, заробляє гроші, то природно вона повинна дбати про свій статус: з часом поліпшувати умови свого проживання, переїжджаючи в престижніший район, “змінювати” на сучасніші моделі автомобілі, навчати дітей у відомих приватних школах тощо. Тому не дивно, що на запитання анкети “Чи хочеш у вільний від навчання час самостійно заробляти гроші?” 94,1% опитаних української школи в США дали позитивну відповідь. Те, що діти за кордоном привчаються до праці, яка матеріально стимулюється, –

закономірне явище. Більше того, мимовільно їх привчають не відвертатись від соромитись низькокваліфікованої роботи, формують повагу до людини будь-якої професії, думку про те, що соромно ледарювати. На вулицях, у мегамаркетах, крамницях часто трудяться діти корінних американців, країн Африки, Китаю, Мексики.

Особливістю американського економічного й трудового виховання є те, що приблизно з 10–11 років багато підлітків починають працювати (їм доручають посидіти з малюком, вигуляти собаку, почистити сніг, допомагати в місцях швидкого харчування тощо), отримуючи матеріальну винагороду.

Більшість американських батьків підтримують бажання дітей працювати неповний робочий день після школи, оскільки хочуть, аби їхні вихованці знали ціну праці, грошей, усвідомлювали банальні істини, що в реальному світі речі не даються безкоштовно, почувались упевненими в собі. Інший приклад упевненості – близько 74% американців після 18 років проживають незалежно від батьків [1].

Утім вихованців зарубіжних українців, росіян, поляків, євреїв, чомусь не спішають залучати до самостійної праці, яка матеріально винагороджується, батьки здебільшого дбають, аби дати їм пристойну освіту. Як бачимо, навіть тривалий час перебуваючи в середовищі, де в зарубіжних сім'ях культивують елементи підприємництва й економічного мислення, всякими методами привчають вихованців до самостійного заробітку, бізнесу, слов'янські родини в діаспорі часто керуються традиційними установками в економічному вихованні. Мабуть, такі переконання пояснюються особливостями економічного мислення представників певного етносу, ментальністю народу, домінуванням усталених національних цінностей.

У тісному міжетнічному полі багатонаціональних держав на ґрунті ринкових відносин кожна діаспорна група, як правило, прагне розвивати національно-побутову культуру, етнічні галузі виробництва. Так, китайці активно популяризують традиційні рецепти свого харчування, відкриваючи в усіх країнах світу “китайські ресторани”. Яскравим взірцем етніч-

ного бізнесу зарубіжних українців слугують підприємства народних ремесел і промислів. Серед представників інших діаспор світу користуються попитом українські писанки та вишивки. Як бачимо, середовище проживання сприяє розвитку етно-економічного мислення особистості, консолідації діаспорної структури задля створення етнічних галузей виробництва. Відповідно зберігаються характерні для українців, як і для інших народів, родинні трудові династії.

М. Лукашевич акцентує на ”потребі збереження виховного впливу рідної матеріальної культури, що увібрана з дитячих років і зберігає спадковість матеріального середовища виховання”. Учений зазначає, що спирання на близьку за духом національну предметну культуру вможливить уникнення деструктивного виховного впливу потоку елементів іншої предметної культури. Автор не ставить під сумнів закономірний процес взаємообміну матеріальними культурами в просторі поліетнічності, проте власну вітчизняну предметну культуру виокремлює як основу ефективного виховання [7, с. 78].

В українській школі США на уроках трудового навчання, зокрема, у суботній школі, де профілює виключно українознавчий компонент змісту освіти, діти з великим задоволенням вивчають мистецтво вишивання, писанкарства, в’язання тощо. На запитання анкети “Що вмієш робити своїми руками?”, 75,5% школярів відповіли “писати писанки”, 65,7% – “робити макраме”, 17,6% від загальної кількості респондентів – “вишивати”. У школі м. Воррен працюють майстерні, де діти опановують мистецтво писанкарства, вишивання, в’язання, різьби по дереву.

Привабливим заняттям для американських підлітків є акції з миття автомобілів, що проходять під наглядом учителів і батьків. Для цього учні вдягають спеціальний одяг, на обладнаній площадці звучить життєрадісна музика й вивішені яскраві рекламні плакати, прапори для привабливання клієнтів зазвичай нижчою, ніж на звичайному автосервісі, ціною. Водії із задоволенням беруть участь у таких акціях, аби дати можливість дітям заробити гроші й водночас відчувати насолоду від

результатів праці. У процесі спільної взаємодії з дорослими учні набувають трудових умінь і навичок, вчаться проявляти соціальну активність і відповідальність.

*У кабінеті трудового навчання.
Поруч із американським прапором – українська вишивка.*

В Америці поширилась тенденція орієнтації навчальних закладів на виховання молоді в парадигмі корисності демократичній державі. Згідно концепцій виховання Д. Кіпсмайєра, Ф. Ньюмена та Д. Нетена створено програму широкого залучення шкільної молоді до неоплачуваної суспільно корисної праці, під час якої вона набуває цінностей громадянської поведінки. Як засвідчують статистичні дані, кожний другий американець не менш як три години на тиждень безкоштовно працює у тому чи іншому громадському закладі (церква, дитячий садок, школа, лікарня і т.п.) [Цит. за: 6, с. 25]. Часто в українській діаспорі батьки дітей безкоштовно працюють у громаді задля поширення українознавства, зокрема народної кухні, творчості, мистецтва в середовищі проживання.

Основні принципи залучення учнівської молоді до посиленої трудової діяльності домінують в освітніх системах бага-

тьох Європейських держав. Так, серед головних напрямів змісту освіти Норвегії в концентрі “Праця” виокремлено завдання “підготовки до трудового життя і життя в суспільстві; виховання компетентності, розуміння та відповідальності щодо роботи, професії, суспільства (старша середня школа і професійна підготовка)” [4, с.23].

*У коридорах
школи США, де
навчаються діти
української
діаспори*

Ідеї формування національних вартостей в іноетнічному середовищі є надзвичайно цінними в контексті поліетнічного виховання, інтеграції України у світове співтовариство. Педагогічний досвід навчання дітей зарубіжних українців віддзеркалює інноваційні методики, які є традиційними, наприклад, для американської школи і вдало адаптовані до використання у вітчизняній системі освіти. Зокрема, вважаємо актуальним запроваджені в школі зарубіжжя окремі аспекти чіткої організації педагогічного процесу, пріоритетність особистісного підходу до учня, посилення практичного компонента змісту освіти, проблемно-пошукові форми навчання, методики формування економічної компетенції школярів, відтворення в поведінці особистісного потенціалу етнічної культури, громадянської свідомості й патріотизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Американська культура. Електронна версія: <http://www.ccfussia.ru>.
2. Байдюк З. Унікальна американсько-українська школа. Електронна версія: www.uvkr.com.ua/ua/discussions/amerykano_ukr_shkola.html.
3. Громовий В. Школа, школа... – К.: Плеяда, 2004 // Директор школи. Україна. – № 3–5. – 2005.
4. Іванюк І. Норвезька система освіти: структура, принципи, реформи // Шлях освіти. – № 3. – 2004.
5. Карпенко С. Освіта в українській діаспорі. Результати моніторингу на 17 червня 2006 р. Електронна версія: <http://www.ualogos.kiev.ua>
6. Кошолоп О. Громадянське виховання учнівської молоді в США // Шлях освіти. – № 3. – 2004.
7. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996.
9. Петро Кардаш, Др. Сергій Кот. Українці в світі. – Київ-Мельборн: Фортуна, 1995.
10. Розвиток української мови в українській діаспорі: <http://www.refine.org.ua/pageid-3249-2.html>.
11. Sara Bennett, Nancy Kalish. The Case against homework. – New York, 2006.
12. Українська школа імені Цьопи Паліїв. Електронна версія: <http://www.tsiopa-shkola.ca>.
13. Цілоденна школа ім. Патріярха Йосифа Сліпого. Електронна версія: <http://www.saintnicholas.ca>.

ЕТНОЕКОНОМІЧНИЙ СЛОВНИК*

Акція – вид цінного паперу, що засвідчує пайову участь його власника в акціонерному товаристві та надає йому право брати участь в економічній діяльності підприємства.

Банк – кредитно-фінансова установа, яка зберігає кошти підприємств, організацій, громадян з метою виплати їм дивідендів чи надання кредитів.

Банкрут – підприємство чи особа, яка неспроможна сплатити свій борг.

Бартер – товарний обмін на безгрошовій основі.

Безробіття – соціально-економічне явище, за якого частина працездатних громадян не може знайти роботу в країні.

Бізнес – економічна діяльність з метою отримання прибутку.

Бізнесмен – людина, яка займається підприємницькою діяльністю.

Бюджет сім'ї – рівень споживання матеріальних благ і послуг для забезпечення нормальної життєдіяльності її членів.

Вартість – праця та інші витрати на виготовлення товару, виражені в грошових одиницях.

* У визначенні етноекономічних термінів використані енциклопедичні, філософські, педагогічні, психологічні, етнологічні словники, наукові праці, підручники й посібники з проблем народознавства, етнопедагогіки, економічного виховання дітей і молоді

Відповідальність – якість особистості, яка характеризується прагненням співвідносити власні дії з нормативними вимогами суспільства, потреби - з реальними можливостями.

Вклади – гроші населення, підприємств чи організацій, які зберігаються в банку.

Господарність – це якісна характеристика будь-якої діяльності, незалежно від її конкретного змісту.

Господарсько-економічне навчання – один із складників етноекономічного виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування в учнів системи господарсько значущих знань (економічних, природничих, санітарно-гігієнічних, валеологічних, інженерно-психологічних та ін.), а також відповідних практичних умінь і навичок.

Гроші – еквівалент вартості товару, виражений у золотих монетах чи їх паперових заміниках, що слугують засобом обігу.

Денаціоналізація – повернення державою націоналізованого майна колишнім власникам.

Дефіцит – перевищення видатків над доходами.

Дивіденд – дохід, отриманий власником акції з прибутку акціонерного товариства.

Діаспора українська – вихідці з України або їхні нащадки, котрі з певних причин покинули територію етнічної батьківщини, постійно проживають за її межами на правах національно-культурної меншини.

Діловитість – висока організованість, яка передбачає досягнення максимально можливих результатів за найменших затрат часу, засобів та фізичних сил.

Діяльність – форма активного ставлення людини до навколишнього світу, яка виявляється в його доцільному перетворенні та змінах людської свідомості.

Досвід – сукупність знань, умінь і навичок, засвоєних у практичній діяльності.

Дохід – грошові чи натуральні надходження, що отримують підприємства, організації чи окремі громадяни.

Економіка – наука, що вивчає суспільні відносини, виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів та послуг.

Економіка ринкова – система економічної діяльності, яка ґрунтується на індивідуальних формах приватної власності, вільній конкуренції, ціноутворенні, реалізації товарів чи послуг.

Економічна діяльність – діяльність людини в галузі матеріального виробництва, а також сфері науки, культури, освіти, побуту тощо.

Економічна компетентність особистості – це її здатність до активної реалізації здібностей, комплексу громадянських прав і обов'язків в умовах ринкової економіки; використання економічних знань і вмінь у практичній діяльності.

Економічна мотивація – цілеспрямоване стимулювання суб'єкта до економічної діяльності шляхом стабільного впливу на його потреби та інтереси.

Економічна поведінка – це дії людини, через які проявляється її відповідна культура. Економічна діяльність та поведінка характеризуються відповідним етнічним забарвленням.

Економічна сфера виховання – це його специфічне сприймання світу, здібності, мислення, а також система уявлень, переконань, почуттів, що забезпечують та регулюють відповідну поведінку й діяльність.

Економічне мислення – 1) система поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів, причини їх виникнення тощо; 2) мислення економічними категоріями, а значить, і володіння економічними знаннями (фактами, поняттями, законами, ідеями, теоріями). Специфічними особливостями економічного мислення є:

раціоналізм, економність, варіативність, націленість на доцільне перетворення дійсності та інше.

Експорт – вивіз товарів, вироблених у певній країні, для реалізації на зовнішньому ринку.

Етнографія – наука про побутово-культурні особливості народів світу, їхню історію, походження, розселення, традиції та обряди.

Етноклас – прошарки населення поліетнічного суспільства, на соціально-економічне становище яких помітно впливають їхнє походження й етнокультурні особливості розвитку.

Етнологія – наука, що вивчає етногенез, тобто про виникнення і зникнення народів; знаходиться на стику географії, історії, соціології, генетики та інших наук.

Етнініка – термін для визначення прикладної, практичної сфери етнографічної (етнологічної) науки; практична галузь народознавства, що передбачає ретельне врахування й використання етнічних особливостей населення країни, кожного окремого регіону для розвитку культури й освіти, тих чи інших галузей виробництва, розміщення трудових ресурсів, розумного природокористування з опорою на місцеві традиції та звичаї.

Етнічна ідентичність – відчуття належності до певної етнічної спільноти на засадах спільності історичної батьківщини, емоційних зв'язків, компонентів культури тощо.

Етнічний бізнес – підприємницька діяльність, яка пов'язана з розвитком етнічних сфер життєдіяльності; властива багатонаціональним державним утворенням, де елементи етнічної галузі виробництва набувають ознак монополізму.

Етнічне господарювання – поняття, яке віддзеркалює залежність притаманних представникам етнічної спільноти нахилів і звичок до певних галузей господарювання від умов навколишнього середовища, у якому формувався етнос (особливо на початковому етапі) (С. Суглобін).

Етнічна субкультура – сукупність цінностей, традицій і вподобань, характерних для поведінки представників певного етносу.

Етнічні традиції зарубіжних українців – збереження, відродження та розвиток у чужих умовах емігрантами українського походження матеріальних і духовних цінностей материнського роду.

Етнічні риси української діаспори – характерні для зарубіжних українців етнопонаціональні ознаки, що відрізняють їх від представників інших етносів, а також власного народу внаслідок асиміляції в етнічному діаспорному середовищі.

Етнопеддагогіка – 1) галузь педагогіки, яка вивчає системи виховання і навчання окремих народів; 2) наука про народну педагогіку (М. Стельмахович); 3) наука про регіонально-етнічні традиції навчання й виховання зростаючої особистості, що передаються від покоління до покоління.

Етнопедagogічні засоби виховання – звичаї, традиції, прикмети, святині, усна народна творчість, народна архітектура, ремесла, промисли, символіка, ігри, іграшки, національний одяг, народна кулінарія, свята, родинні реліквії, народний календар, господарські знаряддя праці, предмети народного побуту та інше.

Етнопедagogізація економічного виховання – це провідний принцип організації педагогічного процесу в загальноосвітній школі на етнокультурній основі (Термін Г. Волкова).

Етноекономічне виховання учнів – система організації процесу економічного навчання і виховання школи на основі інтеграції етнопедagogічного досвіду та сучасних досягнень психолого-педагогічної науки.

Етнологосподарські здібності (організаторські, комунікативні, гностичні та ін.) характеризують реальні можливості людини в розв'язанні господарських завдань на засадах етнічності, що виявляються в оригінальному мисленні особи, її зда-

тності шукати і знаходити нестандартні способи вирішення задач економічного змісту.

Етногосподарське сприймання дійсності – це таке сприймання, яке дає первинне уявлення про міру господарської впорядкованості чи неупорядкованості навколишньої дійсності з урахуванням традицій і звичаїв етносу. Воно забезпечує певні уявлення про ту або іншу ситуацію, яка може бути господарською, проміжною між господарністю і безгосподарністю чи безгосподарною.

Заробітна плата – грошове вираження вартості та ціни робочої сили; гроші, які отримує працівник за виконану роботу.

Імпорт – увезення з-за кордону товарів, послуг, цінних паперів для реалізації на внутрішньому ринку.

Інфляція – процес знецінення грошей унаслідок збільшення в обігу кількості грошових знаків, що приводить до зниження купівельної спроможності громадян і курсу національної валюти.

Іпотека – здача в заклад землі чи іншого нерухомого майна з метою отримання грошової позики.

Картина світу етнічна — єдина когнітивна орієнтація або сукупність основних припущень чи передбачень, що на побутовому рівні мало усвідомлюються, але суттєво впливають на зміст і спрямованість діяльності та поведінки представників певної етнічної спільноти. У філософській літературі поняття “картина світу етнічна” визначається більш вузько, ніж терміни “наукова картина світу”, “світогляд”, що, по-перше, оперують знаннями високого рівня абстракції, а по-друге, віддзеркалюють, окрім інтелектуального, й емоційно-ціннісне ставлення людини до світу. Психологічна література розкриває поняття “картина світу етнічна” здебільшого через категорію “орієнтація”. Останнім часом етнічна картина світу визначається й досліджується через категорії цінностей та ціннісних орієнтацій (Е. Афонін).

Компетентнісно зорієнтована освіта – підхід до організації навчально-виховного процесу, спрямований на набуття особистістю системи знань, досвіду творчої діяльності та вміння мотивувати свою поведінку, адекватно діяти в різних життєвих ситуаціях, виявляти соціальну активність тощо.

Компетентність – 1) здатність людини до творчої діяльності, співробітництва на основі отриманих знань, умінь та досвіду; 2) володіння особистістю певною компетенцією, що виражається в її ставленні до навколишнього світу (предметів, процесів, явищ тощо).

Компетентність етнокультурна – особистісна якість, що формується в результаті цілеспрямованого і спонтанного, організованого і стихійного засвоєння людиною (у процесі соціалізації) культури свого народу в усіх її виявах: традиційно-побутових, фольклорних, професійних, у наукових та емпіричних знаннях, на емоційному й раціональному рівнях. Етнокультурна компетентність особи охоплює передовсім знання величезного прошарку елементів етнічної культури, починаючи з елементарних невербальних комунікацій (жести, ритми, пози, міміка, вираз очей) до узагальнювальних моральних і правових норм, звичаїв, що організують життя колективів і спільність в цілому (М. Шульга).

Компетенція – готовність школяра використовувати засвоєні знання, уміння й навички в практиці життєдіяльності, розв'язувати проблемні ситуації.

Компетенція етноекономічна – це результат цілісного формування й розвитку економічних знань, умінь, здібностей, цінностей, досвіду ініціативної підприємницької діяльності в різних навчальних інституціях, а також процесі повсякденного спілкування, пізнання реальності, самовдосконалення тощо.

Кредит – угода між партнерами про надання у власність майна чи грошей іншій особі та умови повернення їх із виплатою процентів.

Культура виробництва – система якостей, що зумовлюють характер людини у процесі господарсько-економічної чи

виробничо-трудової діяльності, спрямованої на створення матеріальних цінностей.

Культура споживання – здатність людини, групи людей чи суспільства в цілому усвідомлювати свої розумні потреби та знаходити найбільш ефективні в економічному й моральному спрямуванні шляхи їх задоволення.

Маркетинг – функція управління щодо розширення виробництва та збуту товарів на основі виявлення потенційних інтересів і потреб споживачів.

Менеджмент – наука про управління, особливий вид діяльності, змістом якої є цілеспрямований вплив на працівників, управління й координацію фірми в умовах ринку для досягнення поставлених цілей.

Ментальність – соціально-психологічні характеристики представника певного етносу, що виявляються у способі мислення, світосприйнятті, поведінці та діяльності.

Меркантильний – дріб'язково-ощадливий, користолобивий.

Народні традиції економічного виховання – це сукупність прийомів, методів та організаційних форм, що вироблені протягом всієї історії народу й спрямовані на цілеспрямоване плекання економічних знань, умінь і навичок.

Підприємство – самостійна діяльність із виготовлення продукції чи надання послуг, кінцевим результатом якої є отримання прибутку.

Підприємливість – якість людини, що забезпечує досягнення нею найвищих результатів у самостійній господарській діяльності, отримання економічної вигоди через привласнення додаткового продукту.

Податки – обов'язкові платежі в державний чи місцевий бюджет, які здійснюють фізичні та юридичні особи.

Потреби (економічні, матеріальні, соціальні) – необхідність для людини того, що забезпечує її існування та самозбереження.

Праця – процес свідомої доцільної діяльності людей з метою перетворення дійсності.

Працьовитість – ставлення людини до господарсько-економічної чи виробничо-трудової діяльності, що виявляється в кількості та якості її суспільно й особистісно значущих результатів.

Прибуток – різниця між ціною продажу товару та витратами на його виробництво.

Приватизація – передача державної власності окремим особам у приватну.

Раціоналізація – удосконалення, поліпшення, організація більш доцільної діяльності.

Реклама – цільова інформація про споживчі властивості товарів і послуг з метою їх популяризації та збуту.

Ринок – система товарно-грошових відносин, що виникають між покупцем і продавцем, яка передбачає вільне підприємництво в боротьбі за споживача.

Робітники – працівники переважно фізичної праці, що створюють матеріальні цінності чи надають послуги.

Споживання – використання товарів і послуг для задоволення власних потреб.

Трудова мораль – сукупність принципів, норм і правил, які взаємини між суб'єктами трудової діяльності та їхнє ставлення до праці.

Ціна – грошове вираження вартості товарів чи послуг.

Ярмарок – торги, які періодично організовують в установах міст.

ФОРМУВАННЯ ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МОЛОДШИХ УЧНІВ

Додаток 1

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИХОВАННЯ ЕТНОЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ*

Ознайомлення учнів з легендою про материнку:

Жили собі на світі хлопчик і дівчинка. Зірвала їх любов'ю та ласкою добра і ніжна матір. Та несподівано спіткнуло родину горе – занедужала і померла їх люба матуся.

Сирітки щоденно ходили на могилу, плакали і благали маму повернутися до них. Не один день бідні діти зрошували слізьми неньчину могилу. Та одного разу вони побачили запашну червоно-рожеву квітку.

– Це наша матуся, це її знак, – зраділа дівчинка.

– Вона хоче бути з нами, – сказав хлопчик.

Ту ніжну квіточку, що виросла на дитячих сльозах за матір'ю, сирітки назвали материнкою. Вони продовжували ходити на могилу, щоб доглядати і берегти свій останній дарунок від найріднішої людини.

Запитання до учнів:

⇒ Хто бачив материнку? Де вона росте? (Учні розглядають ілюстрацію із зображенням материнки звичайної з родини губоцвітих).

Розповідь учителя:

Материнку здавна цінують як лікарську рослину. Її широко використовують у парфюмерній промисловості та мило-

* Будник О. Б., Скульський Р. П. Як виховувати господарську культуру у дітей/ За ред. чл.-кор. АПН України Скульського Р.П. – Івано-Франківськ, 1996.

варінні. А ще цю рослинку дуже люблять бджоли, бо вона щедра й багата на нектарн, з якого виробляють мед. Ось чому її потрібно берегти. І не лише її, а й інші квіти. Адже кожна квіточка, кожне деревце є свідком веселих чи сумних періодів нашої історії; вони характеризують певні якості людей, пам'ятають моменти їхнього життя. Але вони мовчать... Та добрі люди їх завжди розуміють.

⇒ Як ви думаєте, чому? Послухайте, що каже народ про інші квіти.

Ознайомлення з легендою про медунку

Жила собі на світі злюща мачуха. Вона всяко знущалася з бідних дівчаток-сиріток. А одного зимового дня вона вигнала їх із дому.

– Ідіть собі і щоб очі мої вас ніколи не бачили, – крикнула мачуха, зачинивши за дітьми двері теплої хатини.

Пішли дівчатка до лісу. Плачуть і мерзнуть. Аж гульк, із-за дерев вибігла Весна, а з нею й ласкаве Сонечко. Пригріли вони сиріт, приголубили материнським теплом, і дівчатка розцвіли чарівними квітами. Відтоді минула не одна зима і не одне літо. Та щовесни, як символ перемоги добра над злом, з'являються ніжні квітки медунки.

Запитання до учнів:

– Чому квіти називають медунками?

Учитель:

– Із цих квіток напровесні бджоли беруть чималий взяток, бо медунка багата на мед. Медунки з'являються у весняному лісі одними з перших після підсніжників, пролісків та фіалок. Їх люблять зривати для букетів і сувенірів, тому ці квіти потребують неабиякої охорони. Якщо люди не будуть їх оберігати, то через кілька десятків років ці ранні вісники весни можуть зникнути з наших лісів назавжди.

– Чи доводилося вам коли-небудь милуватися маленькими, білими квіточками, які з'являються на луках, горбах, стежках як тільки-но зійде сніг? Це – маргаритки, а в народі їх називають материнськими сльозами через таку легенду.

Колись, дуже давно, на наш край напали татари. В одному селі жила собі вдова, яка мала трьох синів-козаків. А були вони один одного кращій. Хлопці стали вже дорослими, от і думала матір, що невісток приведуть та поміч буде. Та на Україну насувалася чорна орда татар. Грабуючи народ, вороги дійшли по Дністру аж до Карпат. Настав час для вдови благословити рідних синочків на боротьбу з нерівними силами. Взяли вони мечі, осідлали коней та й поїхали з побратимами на рать.

Багато мусульманських голів залишилося над Дністром, і поверталися наші козаки з перемогою. Всі зустрічали їх з великою радістю. Та матері-вдові не довелося веселитись: їй принесли сумну звістку – два сини впали у лютий січі, а третього порубаного забрали татари.

Боса і простоволоса бігла мати по білому снігу за третім сином і тяжко голосила. Гіркі сьози падали з її очей рясним дощем. Від них танув білий сніг, а де впала сльозинка, там розцвітала маленька квіточка.

Назвали люди ці біленькі квіточки материнськими сльозами.

Розповіді про квіти можна продовжувати, бо скільки їх – стільки й легенд. І кожна така історія цікава, адже кожна рослинка по-своєму чарівна й запашна. На жаль, не всім дано відчувати цю красу. Сподіваємось, добрі люди зроблять все, аби зберегти й примножити неповторну природню цінність для нащадків. Аналогічно працюють над іншими народними легенди. Наприклад:

Легенда про лісові дерева*

На лісову галявину вітер заніс насіння. Під осінніми дощами насіння припало до матері-землі, бо тільки вона його розуміла, шукаючи захисту від холоду, насіння прикрилося опалим листям і заснуло під снігом. Під ласкавим сонцем літа зросли молоді деревця – берізка, дуб, липа і клен.

* Біологія і духовність: Посібник для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл / Укладач Яцук Г. – Тернопіль, 1994.

Стрункій берізці сподобався кремезний дуб, що захищав її від холодного вітру. Тому вона несміливо горнула до нього. Та берізку ще змалку покохав широколистий клен. Він виріс поряд і радів, коли міг захистити її своєю кроною, як парасолькою, градобоя і ломивітру. Коли ж листочки клена торкалися довгих кіс берізки, він був найщасливішим з усіх дерев лісу.

– І що гарного в тому дубі бачить берізка? Чи, може, я їй не до вподоби? – ревниво думає клен.

І спало йому на думку наряджатися кожної пори року в інший святковий одяг. Навесні крона клена обліплена маленькими листочками, а в їх черешках – молочний сік, який в чотири рази солодший березового. А ще прикрашають клена зеленувато-жовті суцвіття. Влітку листя клена стає великим і вже іншого кольору – темно-зеленого. Та найкраще клен виглядає восени, коли змінює барви свого листя. Люди не перестають милуватися його красою, однак берізка все одно більше хилиться від вітру до дуба. Засумував через це клен. Його душевний смуток першим побачив дуб і заговорив до нього:

– Друже мій милий! Не тримай на мене зла через берізку. Вона наша спільна подруга, адже коло нас живе, і я її захищаю. Але понад усе кохаю липу, жити б не зміг, коли б хтось забрав від мене мою наречену. Зітхнув заспокоєний клен, зашумів листям і щасливий простяг із вдячністю руку, щоб обняти справжнього друга.

Ростуть собі мирно поруч вірні друзі – дуб, клен, їхні подруги берізка та липа.

Щороку одягається клен у нові шати, але берізка задивляється на дуба. Це замічає клен, та все більше кохає берізку. Коли восени він скидає барвисте листя, то це біль його душі від нерозділеного кохання. А липа завжди задоволена, вона чарує усіх своїм пахучим цвітом і щиро кохає свого дуба.

Запитання до учнів:

– Які дерева росли на лісовій галявині?

– Від чого страждав красень-клен? Кого покохала чарівна берізка? У чому виявляється справжня дружба дуба і клена? Як уявляє своє щастя липа?

– Чому народ наділив клена, дуба, берізку та липу людськими якостями – дружною, взаємодопомогою, щирістю, коханням та ін.? Чи справді дерева схожі на людей?

– Чи має дерево душу? Чи може воно заплакати, коли йому боляче?

– Чи задумувались ви коли-небудь над тим, як реагує деревце, коли ви його зламали?

Далі *вчитель* продовжує:

– Зламати деревце – це те ж саме, що вбити живу істоту – комашку, пташку, собачку чи навіть людину. А пошкодити гілля дерева – значить зробити когось калікою, бо зламана гілочка не зможе прирости знову, вона зів’яне і більше ніколи не потішить нас пахучим цвітом чи соковитими плодами. А рани на стовбурі дерева – двері для хвороботворних організмів.

Привертаючи увагу педагогів до системи організаційних форм викладання природознавства, варто наголосити на значенні екскурсій у природу для господарського виховання учнів, методичних прийомів, що активізують їх пізнавальну діяльність, а також екологічній спрямованості уроків-екскурсій.

Для ілюстрації проаналізуємо фрагмент уроку-екскурсії у ліс. У процесі її проведення вчитель знайомить учнів із такою легендою*:

З долоні на долоню перекидала людина маленьку насінину, ніби зігріваючи її своїми руками, та їй ненароком випустила. Потрапивши у ґрунт, зернятко не гаяло часу, а одразу проросло – із землі пробився ніжний паросток.

Почав він рости корінчиком вниз, міцно вростаючи в землю, з якої пив воду, а стебельцем тягнутися вгору – прямісінько до сонця, до тепла. І тепер уже земля і сонце замінили

* Рідний край: Уроки у 4-му класі / За ред. С.В. Курдидик. – Львів: Львів. обл. науково-метод. ін-т освіти, 1996.

йому теплі долоні людини. Насінина ніби розчинилася у тому паростку – віддала йому всі свої сили. Ось із стебельця з'явилися гілочки, а на них клейкі листочки. І зашелестіли вони, затріпотіли, радіючи сонцю, вітру, небу, дощу.

А відтак, як зернятко назавжди запам'ятало тепло великих людських долонь, дерево виросло кремезним і могутнім. І коли ці долоні торкалися вже дорослого дерева, його шорсткого стовбура, вдячне тріпотіло і тягнулось своїми гілками назустріч людині. Воно схияло над нею, яка посадила його, своє зелене шатро, давало їй притулок під час дощу і спекотного дня.

Потоваришували людина і дерево. Відтоді завжди де поселялась людина, там виростили дерева. А де росли дерева, там зупинявся подорожній. Так було і так буде.

Відтоді з деревом людина пов'язує все своє життя. В народі кажуть, що **брати сире дерево з лісу не годиться, бо воно живе**: лісовик розгнівається і помститься. Тому навіть не можна різати сиру деревину.

Далі він звертає увагу школярів на різницю між сухою і свіжозрубаною деревиною:

– Яка деревина важча? Чим це пояснюється? (В однакових за об'ємом кусках деревини, одне з яких є максимально сухим, а друге – свіжозрубаним, спостерігається різниця в їхній вазі. Педагог переконує учнів у тому, що жива деревина є важчою, оскільки містить воду та інші поживні речовини).

Тоді пропонує учням такі завдання:

– Як можна визначити, скільки води зберігається в 1 куб. м. свіжозрубаної деревини?

– Звідки дерево бере рідину (Із землі).

– Що, на Вашу думку, відбудеться у місцевості, якщо на ній вирубати ліс? (У землі буде надлишок вологи, яка нагромаджуватиметься у найнижчих місцях).

– До чого це може призвести? (Для ілюстрації беремо приклад необдуманого вирубки лісів у Закарпатській області, внаслідок чого масиви води призвели до катастрофи (1998).

Наголошуючи на тому, що природа не терпить безгосподарності, ознайомлюємо школярів з трактуваннями вчених, які пояснюють це лихо п'ятьма природними причинами і аж тринадцятьма антропогенними. При цьому переконаємо учнів, що ліс потребує свого періодичного поновлення для збереження відповідного природного балансу).

– Чому руйнування лісового покриву у лісі може зашкодити деревам, грибам та іншим рослинам? (Мохи, як і дерева, здатні нагромаджувати та утримувати воду)

Методичним матеріалом для організації позаурочної роботи з школярами послуговують цікаві народні легенди з елементами релігієзнавства, приміром, легенди про виникнення назв окремих рослин*. Наведемо деякі з них:

Горох

Як Господь вигнав Адама і Єву з раю, то Адам мусив узятися за роботу: обробляти землю, щоб прогостувати себе з Євою. Важко було Адамові звикати до тяжкої праці. І от, як він перший раз взявся обробляти землю і ходити за плугом, то дуже плакав. І там, де падали на землю його сльози, виростав горох.

Звідки взялися плакучі берези

Коли Ісус Христос помер, тіло Його було знято з хреста. Божя матір залишилась зі своїм любим сином, обливаючись гіркими сльозми, а учні Спасителя відправились у місто.

Марія сиділа на камені під березою і тримала на колінах мертвого Ісуса. Дивні думки приходили їй в голову. Вона весь час повторювала ті слова, якими пестила свого сина в дитинстві. Але вони не могли повернути Ісуса до життя. Бідолашна мати сама ладна була вмерти від горя й болю. Вона ніби мертва впала на нерухоме тіло свого сина, і тільки сльози видавали, що вона ще жива. Довго так вона лежала.

* Природознай: Матеріали для організації позаурочної роботи з учнями молодших класів та дитячих садків / Л.І.Слива, Н.І.Романцова. – Харків: Торсінг, 2003.

Раптом їй здалося, що чиясь ніжна рука доторкнулась до неї. Марія здивовано озирнулась навкруги. Нікого не було. І взагалі це була не людська рука. Береза, під якою сиділа Божя Мати, переповнилась співчуттям і любов'ю, так витягла свої віти, що торкнулась ними Марії.

Все це не сховалось від погляду Небесного Отця. Співчуття берези в горі Божій Матері порадувало Його, і Він вирішив, що надалі гілки цієї берези, а також її нащадків, повинні залишитись довгими і в журбі звисати додола, як тоді – в гіркий час Страсної П'ятниці на Голгофі.

Незабудка

Коли Господь створив квіти, всі вони зібралися в строкатому одязі й запитали, які будуть в них імена. Господь кожному дав своє ім'я і наказав добре запам'ятати. Але не встиг Він дати цю настанову, як одна з маленьких квіточок зі сльозами на очах мовила: “Господи, в такому великому зібранні я забула своє ім'я”. Тоді, глянувши на неї суворо, Господь за хвилю лагідно сказав: “Не забудь мене!”.

З того часу цю блакитну квітку з жовтуватою серединкою називають Незабудкою.

Змістом наведених легенд варто скористатись у процесі формування в учнів шанобливого ставлення до природного довкілля, бережливого ставлення до квітів, збагаченні їхніх уявлень про їхні властивості. Важливо домогтись їхнього усвідомлення того, що рослини є не лише окресною нашого життя, джерелом натхнення (окремі дерева відновлюють людині втрачену енергію – дуб, береза, сосна), а й збагачують повітря киснем, слугують лікарською сировиною (цвіт, листя, кора, корінь), матеріалом у деревній промисловості (виробництво меблів, музичних інструментів, посуду, прикрас тощо).

ДИДАКТИЧНА ГРА

“ПОДОРОЖ ДО МІСТА СЛАВНИХ МАЙСТРІВ” *

Мета: розширити уявлення учнів про інструменти для обробки деревини, узагальнити знання про їх різновиди, раціональні прийоми роботи з ними.

Хід гри.

Вчитель пропонує відправитись у подорож до Міста Славних Майстрів, щоб потоваришуватися з новими друзями-інструментами.

До учнів приходять нові друзі.

Учитель:

– Можливо, хтось з вас упізнав своїх старих знайомих? Так, це молоток, викрутка, пила, кліщі, свердло. Попросимо їх розповісти нам про свої сім'ї, поділитися секретами майстерності й доброго господарювання. І от, перша наша зупинка на вулиці Молотків.

Далі – імпровізовані розповіді від імені інструментів.

Молоток: Я – молоток. Наша сім'я велика і старовинна, адже нас винайшла ще первісна людина! Правда, тоді ми були ще кам'яними. Від найбільшого до найменшого – ювелірного молоточка, всі ми – великі трудівники. І кожен має свою професію: один – слюсар, інший – монтажник, третій – покрівельник... Без молотка ніякому майстрові не обійтись.

У мене завжди стільки роботи, що можна “голову загубити”! Мабуть, тому її закріплюють особливим клинцем. Перед роботою перевірте, чи на місці він. І на всяк випадок пристукніть держакон по столу. Тримати мене треба міцно правою рукою за кінець держака. Тоді удар буде сильним і точним.

Забиваючи цвях, не дивіться мені в потилицю, а дивіться на місце, по котрому повинні вдарити! А якщо спершу промахнетесь раз-два – не біда! І ще кілька маленьких секретів:

* Використано матеріал з книги: Бегей В.М., Оліяр М.П., Степанова Л.В., Файчак З.Є. Ігрові форми організації навчальної діяльності учнів у школі I ступеня / За ред. В.М. Бегея. – Львів, 1996.

дрібні цвяхи можна “наживляти” або забивати з допомогою гребінця, паперової стружки чи шила.

Ну, ось поки що все, до зустрічі.

Кліщі: Ми – кліщі. Про наше сімейство говорять лише у множині: кліщі, кусачки, круглогубці, щипці. Є в нас і далекі родичі – та ви, напевно, давно з ними знайомі, – це ножиці: садові, кравецькі, покрівельні, канцелярські, для нігтів. ми багато вміємо – витягуємо, загинаємо, скручуємо, гнемо, притримуємо.

Буває, що молоток допустить помилку – криво заб’є цвях. Щоб витягнути його, не пошкодивши стіну або дошку, слід підкласти під шочку подушку-дошку або той же держак молотка. А молоткові ми ніколи не відмовляємося допомогти – готові притримати впертий цвях, щоб він не зігнувся.

Пилка: Я – пилка. Називають моїх сестер по-різному: і двохручна, і ножівка, і лобзик. Усе це тому, що вони відрізняються зовнішнім виглядом. Але основа у моєї родини одна – сталеве полотнище з гострими зубцями, для металу – дрібні зубці, для дерева – крупні. Щоб полотнище легко просувалось у пропили, зубці розведені: один – вправо, другий – вліво.

Не всі пилки ручні. Є й механічні, котрі працюють від мотора, але з ними ви познайомитесь, коли виростете.

Я терпіти не можу іржі! Протирайте мене після роботи ганчіркою з крапелью машинного масла, і я вам довго прослужу.

Так продовжується подорож вулицями різних інструментів і пристроїв. При цьому вчитель демонструє їх різновиди, показує правильну робочу позу, рухи, раціональні прийоми підготовки і виконання роботи.

Закінчуючи подорож, вчитель звертає увагу дітей на порядок у Містечку Майстрів, їх дружбу і взаємодопомогу в праці. Цьому треба навчитися в нових друзів.

ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ ТА АЗБУКА ЕКОНОМІКИ*
Інтегрований урок. 1 клас

Тема. Світ професій “Людина – художні образи”. Правила партнерської роботи. Виготовлення аплікації за шаблоном.

Мета: ознайомити учнів із творчими професіями: дизайнера, майстра декоративно-ужиткового мистецтва, архітектора; навчити користуватися шаблонами різної форми, застосовувати найпростіші закони композиції, виховувати естетичний смак; повторити правила партнерської роботи, формувати вміння розподіляти обов'язки в процесі виконання спільного завдання.

Обладнання: шаблони, аркуші паперу А-3, кольоровий папір, клей, пензлики.

Хід уроку

I. Організація учнів до уроку.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

– Пригадайте, чого ви навчилися на уроках партнерства?
(Працювати разом, поважати один одного, бути ввічливими, планувати роботу, домовлятися, ділитися.)

III. Робота з новим матеріалом.

– Сьогодні ми проведемо уявну подорож на фарфоровий завод *(Розповідь учителя)*.

– Завітаємо у відділ дизайнерів. Хто ж такий дизайнер?
(Дизайнер-художник - конструктор, спеціаліст з художнього проектування предметів, які випускає промисловість. Він займається конструюванням будь-чого, тобто уявляє, яким буде вигляд виробу (колір, оздоблення тощо).

– Художники-дизайнери створюють не лише модні речі, а й ті, які потрібні у повсякденному житті – від машини, літака до звичайнісінького чайника. Ось погляньте на дошку. Дизай-

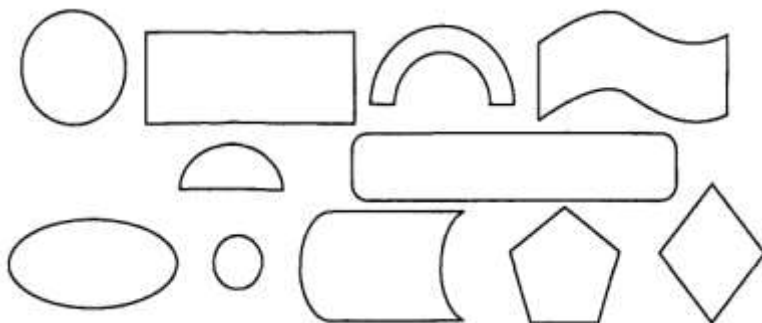
* Підготовлено вчителем Тернопільської спеціалізованої загальноосвітньої школи І ступеня з поглибленим вивченням основ економіки Л. Корначевською.

нер створив зображення чайників, але жоден із них не подібний на інший, спільними у них є лише носики та ручки. Спробуйте й ви зараз стати “дизайнерами “ і спроектувати посуд.

Поділ учнів на групи (можна використати лічилку, кольорові листочки тощо).

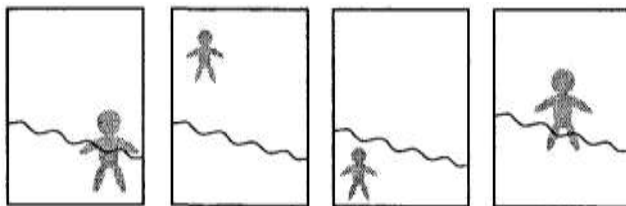
– Тепер, я сподіваюсь, що такі дизайнери, як ви, з багатою фантазією, придумують надзвичайні речі. А допоможе нам у цьому аплікація (Аплікація – виготовлення орнаментів чи будь-яких художніх зображень нашиванням або наклеюванням на що-небудь різноколірних клаптиків тканини, паперу).

Кожна група отримує шаблони.

(З допомогою шаблону виготовляють однакові за формою й розміром деталі та вироби при їх масовому виробництві. Шаблон (з німецької) – зразок, який наслідують.)

- Для того, аби аплікація мала гарний вигляд, треба продумати композицію, тобто, як розташувати зображення на папері. Подивіться на дошку і визначте, яка композиція правильна, а яка – ні.

- Перед початком роботи партнери завжди планують свою дія-

льність – складають план роботи, її етапи, пам'ятку виконання.

ПАМ'ЯТКА:

1. Розглянути шаблони, розташувати їх на папері.
2. Розподілити обов'язки в групі.
3. Вирізати свої деталі, придумати нові.
4. Із деталей зібрати зображення і наклеїти їх.
5. Придумати назву.
6. Підписати роботу.

Фізкультхвилинка.

IV. Самостійна робота.

Виготовлення аплікації за шаблоном.

V. Підсумок уроку.

Виставка дитячих робіт. Обговорення результатів колективної праці.

- Для чого потрібний шаблон? (*Щоб виготовити однакові за формою, розміром і т. ін. деталі.*)
- Дизайн і дизайнер. Яке з цих слів означає діяльність, а яке - назву професії? (*Дизайн - діяльність, дизайнер – назва професії.*)
- Чи можна зробити композицію аплікації? (*Так.*)
- Де була індивідуальна, а де партнерська робота? (*Виготовлення окремих деталей - індивідуальна, складання композиції - партнерська.*)
- Як краще працювати самостійно чи разом? (*Разом працювати краще.*)

Література

1. Побірченко Н. Партнерство: Навчальний посібник для початкових класів. – Київ, 1999.
2. Веремійчик І. Трудове навчання. Підручник для 1 кл. – Київ: Педагогічна думка, 2002.

Додаток 4

ЕКОНОМІЧНА ГРА “СІМЕЙНИЙ БЮДЖЕТ”*

Мета: розширити знання дітей про прибутки, джерела їх надходження та шляхи використання; виховувати ощадливість, уміння здійснювати правильний вибір.

Хід гри

Учитель: Рада вітати вас на черговому засіданні юних бізнесменів. Спробуйте відгадати загадку:

*Він людина ділова,
Діловішої нема.
Справами всіма керує,
Наполегливо працює.
Знає що, по чому й де.
Ніхто його не проведе.
Де купити, що зробити,
Більше б грошей заробити. (Бізнесмен)*

Учитель: Хто ж це, діти? Відгадайте.

- Хто такий бізнесмен? (*Це ділова людина, що займається бізнесом*).

- А що ж таке бізнес? (*Бізнес – це справа, яка дає прибуток*)

- *Учитель:* Кожна ділова людина в сучасному економічному світі повинна чимало знати, добре володіти мовою ділової людини. Тому зараз ми проведемо економічну розминку.

Завдання № 1.

Учитель: Пригадайте і назвіть українські прислів'я та приказки економічного змісту:

- Спершу треба розсудити, а тоді купити.
- Живи не як хочеться, а як можеться.
- Запас біди не чинить.

* Підготовлено вчителем Тернопільської спеціалізованої загальноосвітньої школи I ступеня з поглибленим вивченням основ економіки Н. Кордубою.

- Не доглянеш оком, то доложиш боком.
- У ліс не поїдемо, то й на печі змерзнемо.
- Сім'я – перша школа бережливості.

Завдання № 2.

Учитель: Доберіть до слів загальну назву.

Іграшки, книжки, меблі, одяг, що продаються в магазині.
(Товар).

Гривні, долари, марки, євро, рублі, ліри. (Гроші).

Банкір, менеджер, комерсант (Бізнесмен).

Телевізор, холодильник, праска, мікрохвильова піч. (Електроприлади).

Потяг, автобус, літак, автомобіль. (Транспорт).

Стипендія, заробітна плата, пенсія. (Доходи родини).

Завдання № 3.

Учитель: Доберіть слова, близькі за значенням:

Економний (*бережливий, ощадливий, хазяйновитий*).

Працьовитий (*роботящий, працелюбний, трудолюбивий*).

Завдання № 4.

Учитель: Назвіть слова, протилежні за значенням.

Працьовитий (*ледачий*). Щедрий (*скуний*). Бідний (*багатий*). Премія (*штраф*).

Учитель: Скажіть, якщо ми зібралися тут всі разом (і хлопчики, і дівчатка), то як нас можна назвати одним словом? (Клас; шкільна сім'я, шкільна родина, колектив, товариші, партнери.)

Учитель: Як ви гадаєте, чому нас можна назвати шкільною сім'єю? (Люди в сім'ї поважають один одного; дружать. У сім'ї повинні панувати взаєморозуміння та повага один до одного, дружні стосунки, спільна праця, ведеться сімейне господарство).

Учитель: Справді, коли в сім'ї панує злагода, всі поважають один одного і дружно працюють, то й гроші водяться, і достаток є. Недарма в народі казали: “Де одинець – господарству кінець, де сім – щастя всім”.

Є сім'ї великі і маленькі. Проте кожна повинна вміло господарювати, тобто правильно розподіляти сімейний бюджет.

- Що таке сімейний бюджет? (*Сімейний бюджет – це гроші, які надходять у сім'ю*).
- З чого складається сімейний бюджет? (*З доходів і витрат*).
- Назвіть основні доходи сім'ї. (*Заробітна плата батьків, доходи від підсобного господарства (дача), суспільних фондів (пенсії, стипендії...), дотації (державна грошова допомога)*).
- А які ще можуть бути доходи? (*Гроші можна виграти в лотерею "Лото – забава", отримати в подарунок на день народження, заколядувати і зацедрувати, здати пляшки, макулатуру...*).
- На що сім'я витрачає гроші? Які у неї витрати? (*Плата за комунальні послуги, навчання, харчування, лікування, проїзд у транспорті, купівля продуктів харчування, телефонні розмови...*)

Спробуймо пограти в ділову гру **“Бюджет сім'ї”**, яка допоможе нам визначити найекономнішу сім'ю.

Правила гри: у грі беруть участь 4 команди. Учитель пропонує взяти номерок, на зворотному боці якого намальована квітка, і зайняти свої місця відповідно до назви квітів.

Учитель: Отже, у нас утворилось 4 сім'ї: Волошенки, Ромашенки, Тюльпанченки та сім'я Трояндових.

Знайомство (*Голови сімей представляють гравців*).

Учитель: Розпочинаємо гру, в якій ви будете заробляти гроші. За кожен конкурс ви отримаєте бали, тобто заробите гроші. Та сім'я, котра набере найбільше балів, — отримає звання “найекономніша сім'я” і стане переможцем гри. Пам'ятайте, що за будь-яке порушення правил гри ви отримаєте штраф.

Перший конкурс "Сімейне партнерство у творчості"

Учитель: Увага! Завдання!

Намалюйте сімейний портрет за визначений час (наприклад, за 5 хв). Команда, яка швидше виконає завдання, виграє і заробить гроші-бали: I місце – 50 балів; II місце – 40 балів; III місце – 30 балів; IV місце – 20 балів. *(Лунає весела мелодія).*

Другий конкурс "Достаток починається з бережливості"

Учитель: У народі кажуть: "Хто дбає – той і має".

Уявіть, що у ваших сім'ях щось розбилося (ваза, горнятко чи ін.). Що б ви зробили? *(Розбиту вазу можна склеїти, викинути чи купити іншу.)*

Учитель: Увага! Завдання!

За сигналом розкрийте конверти і складіть предмет з частин. Та команда, що швидше виконає завдання, дізнається, який предмет розбився і заробить бали, як і в першому конкурсі. *(Кожна команда отримує конверт, у якому розрізані малюнки чайника, чашки, вази і тарілки.)*

Третій конкурс "Потреби"

Учитель: Кожна людина чогось потребує у житті. Є потреби життєво необхідні й ті, без яких можна обійтися. Хтось може дозволити собі купити розкішні, дорожчі речі, а комусь і на хліб не вистачає. У кожній сім'ї різний достаток.

Увага! Завдання! У конвертах – малюнки речей, які потрібні людині. Вам потрібно вибрати 5 найнеобхідніших речей і обґрунтувати свій вибір (за 2 хвилини).

Орієнтовні набори малюнків: 1. *Телевізор, хліб, гроші, одяг, автомобіль.* 2. *Стіл, будинок, пароплав, черевики, булочка.* 3. *Торт, батон, телевізор, комп'ютер, одяг.* 4. *Музичний центр, торт, одяг, косметика, стіл.*

За правильну й повну відповідь учні отримують відповідні бали.

Учитель: Додаткове завдання! На якій потребі треба зупинитися бабі з української народної казки "Про липку і зажерливу бабу". Назвіть потреби баби *(Кінь, хата, худоба і птиця, гроші, щоб усі боялися).*

Та команда, яка дасть відповідь першою, — заробить 50 балів.

Четвертий конкурс "Прибутковий"

Учитель: Щоб поповнити сімейний бюджет, можна зробити щось своїми руками і продати. От зараз ми і подивимось, на скільки балів поповняться бюджети наших сімей.

Увага! Завдання! Участь у конкурсі беруть мами. Хто швидше виріже витинанку, той переможе та заробить відповідну кількість балів.

Учитель: Оскільки ви будете працювати з гострими предметами, пам'ятайте про техніку безпеки. Не забудьте про конкуренцію: вироби мають бути охайними і гарними, швидко виконаними.

Учитель: Додаткове завдання! А ще гроші можна заробити, допомагаючи батькам. У цьому конкурсі беруть участь діти. Ви повинні якнайшвидше прибрати сміття. Діти прибирають і відповідно заробляють бали.

П'ятий конкурс "Винахідливий"

Учитель: Гроші можна заробити своїм розумом, продати свої ідеї та винаходи. Інколи ми потрапляємо у незвичні ситуації! Увага! Завдання! Уявіть, що ви на безлюдному острові. У вас є лише три речі: аркуш паперу, поліетиленовий пакет, олівець. Поміркуйте і назвіть якнайбільше способів їх застосування. За кожну ідею — 50 балів (Орієнтовні ідеї. *Газета — віяло; місце, де можна сховатись від дощу; зробити іграшку; накрити стіл; зробити пакетики для насіння*).

Шостий конкурс "Оздоровчий"

Учитель: Бюджет сім'ї потрібно розподіляти так, щоб вистачало на оздоровлення. Адже економічно вигідніше попередити хворобу, ніж потім витратити гроші на ліки. Якщо ж людина захворіла, то вона повинна знати, що народні ліки дешевші та корисніші. Зараз ми перевіримо, чи знають про народні ліки наші сім'ї.

Увага! Завдання! Відгадайте загадки і поясніть, як можна використати відгадки у лікуванні. (*Командам пропонують загадки про лікарські рослини*).

М. Романченко

Росте ця лікувальна квітка
Опріч лісів іще в полях
Малі й дорослі знають шлях,
Аби її добути влітку.
Шовково коси пломеніють,
Коли настоєм їх помиють.
А що, скажіть, за квітка, дітки?

(Ромашка)

Стоїть півень над водою
з червоною бородою, -
хто не йде,
за борідку щипне.

(Калина)

Гравці дають відповіді і за кожну правильну відповідь отримують 50 балів.

Підсумки гри

Учитель: Гра закінчилася. Сьогодні наші сім'ї показали міцні економічні знання, проявили свої здібності, стали дружнішими і заробили бали, поповнили свій сімейний бюджет. Підбиття підсумків. *(Сім'ї підраховують гроші-бали.)*

Підсумки змагання.

В. Струтинський

Не гаряче, а пече -
Утечеш.
При дорозі не скубнеш -
Обминеш.
Дуже злючою бува
Ця трава.
Називається вона

(Кропива)

- Вона червона?
- Ні, чорна,
- Чому ж вона біла?
- Тому, що зелена.

(Смородина)

Додаток 5

**ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ГОСПОДАРСЬКОГО СТАВЛЕННЯ
ДО ОБ'ЄКТІВ ЖИВОЇ ПРИРОДИ**

Орієнтовний план заняття

Тема: Як відпочивати у природі.

Мета: ознайомити учнів із правилами поведінки у природі (біля річки, у лісі, в полі), формувати в них дбайливе ставлення до довкілля, прищеплювати любов до природи.

Хід заняття

I. Вступне слово учителя про правила поведінки у природі.

Наближається до закінчення перший рік навчання у школі, попереду – весела пора літнього відпочинку.

Розцвітають в луках квіти,

Зеленіють в лісі віти.

Все зелене, молоде...

За весною... (літо йде).

Н. Забіла.

З кожним днем все сильніше припікає сонечко і важко втриматись, щоб не побігти у ліс, сад, поле чи на річку. І не встигнете озирнутись, як тут і вишні враз почервоніли, а за ними і голівки конюшини. На узліссях – червоні маки, а у лісі рядочками виструнчилися гриби-маслюки. Поле красиве по-своєму: зацвіла білим та синеньким цвітом картопля, рівненькими смужками простяглися буряки, розкинула листочки кукурудза, а синій льон, наче блакитне небо.

Задля збереження цієї природної краси потрібно знати правила поведінки в природі.

II. Обговорення вірша С. Михалкова “Прогулянка” та бесіда з учнями про дбайливе ставлення до природи:

Ми приїхали за місто

День недільний провести.

Тільки місце, щоб присісти,

Коло річки не знайти!

Тут сидять, і там сидять,

Загоряють та їдять -

Сотні люду край ріки,

І дорослі, й малюки.

Ми по берегу пішли,

*Місце зрештою знайшли.
Та на сонячній поляні
Банки блискають бляшані,
І, неначе нам на зло,
Під ногами бите скло!*

*Ми по березу пішли,
Місце зрештою знайшли.
Тільки тут до нас сиділи,
Під кущем вогонь палили,
Знову ж їли і пили,
Насмітили і пішли!*

*Ми пройшли, звичайно, мимо...
- Гей, хлоп'ята! - крикнув Діма -
Осьде місце хоч куди! -
Недалеко від води!*

*І пейзаж!
І добрий пляж!
Розвантажуйте багаж!
Ми купались,
Засмагали
І в м'яча,
Звичайно, грали,
Ще й багаття розвели!
Квас пили,
Консерви їли,
Веселились, як уміли,
Відпочили і пішли!*

*І лишилися край полянки,
Де у нас кипіла гра,
Дві у нас розбиті склянки,
Та об'їдки, та бляшанки, -
Словом, мотлоху гора!
Ми приїхали за місто
Понеділок провести,
Тільки де вже місце чисте
Коло річки нам знайти?*

Запитання до учнів: Чому хлопці не могли знайти біля річки місця для відпочинку? Що зустрічали вони на березі? Як поводитись відпочиваючи за містом? Як діяли діти, коли врешті-решт знайшли чисте місце? Що залишили після себе на поляні хлопці? Чому наступного дня вони знову не могли знайти на березі річки чистого місця? Чи подобається вам поведінка

цих хлопців? Як би ви вчинили на їхньому місці? Чи траплялись подібні випадки з вами? Розкажіть. Як поведуть себе мешканці нашого міста річки (озера)? Чому не можна забруднювати водойми та місцевість біля них? Як оберігати природу?

Пам'ятайте про вірш С. Михалкова “Прогулянка” завжди, коли будете у лісі чи на річці.

III. Екологічна реклама:

Шановні громадяни! Пам'ятайте:

- земля, на якій горіло вогнище, залишається мертвою упродовж 7 років!

- листок паперу до повного зогнивання буде лежати в лісі 2 роки, консервна банка – 90 років, поліетиленовий пакет – 200 років, а скло – 1000 років!

Не смітіть у природі, будьте дбайливими!

IV. Обговорення оповідання В. Сухомлинського “Соромно перед соловейком”.

“Оля й Ліда надумали сходити до лісу. Ішли та й ішли, в дорозі стомились та й сіли на траві перепочити.

Витягли з сумки хліб, масло, яєчка та й підобідують. Коли це на дерево сів соловейко і заспівав. Зачаровані його красивим співом, Оля й Ліда сиділи й боялися поворухнутись.

Аж тут він замовк.

Оля збрала недоїдки й шматки газети, кинула під куц.

Ліда збрала недоїдки, загорнула в газету й поклала в сумку.

– Навіщо ти збрала сміття? – запитала Оля. – Це ж у лісі... Ніхто не бачить...

– Соромно перед соловейком... – тихо відповіла Ліда.”

Запитання до учнів: Хто з дівчаток вчинив правильно – Оля чи Ліда? Чому? Як повелися б ви, будучи на місці Олі? Ліди? Хто з дівчаток вам більше подобається? Чому?

V. Підсумок заняття. Вивчення основних правил поведінки у природі.

Заборонено: Смітити у природі (в лісі, у полі, біля річки тощо). Якщо насмітили – обов'язково приберіть.

Марно зривати квіти, трави, листя чи гілля дерев.

Розводити вогнище поблизу дерев чи у полі, щоб запобігти пожежі.

Купатися в забруднених чи незнайомих водоймищах без нагляду дорослих.

Збирати, їсти невідомі гриби та ягоди.

Додаток 6

**МАТЕРІАЛ ДЛЯ РОЗВИТКУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ ІНТЕРЕСУ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ**

Сценарій свята на тему “Родинні реліквії” *

Мета: збагатити уявлення учнів про реліквії в традиційній українській родині, розвивати інтерес народної етнокультури, виховувати шану до представників минулих поколінь, творців матеріальних і духовних цінностей.

Учні розповідають підготовлені вірші про свою хату, сім'ю, родину:

*Я люблю свою хату
І подвір'я, й садок,
Де і сонця багато,
В спеку є холодок.*

*Все для мене тут рідне:
Стіни – білі, як сніг,
І віконце привітне,
І дубовий поріг.*

*Хата моя, біла хата,
Рідна моя сторона.
Пахне любисток і м'ята,
Мальви цвітуть край вікна.
Хата моя, біла хата,
Казко тепла й доброти.
Стежка від тебе хрещата
В'ється в далекі світи.*

*В хаті спокійно й затишно,
Вечір десь бродить в гаю.
Мати задумливо й ніжно
Гладить голівку мою.
Мамо, чого зажурились?
Дайте тепла Ваших рук.
В хаті на згадку лишилися*

* Використано матеріал із книги: Сьогодні свято! Сценарії свят у початковій школі: Посібник для вчителів. – Ч. 1. / Упор. Г. І. Могорита. – Тернопіль: Мандрівець, 2001.

Болі й тривоги розлук.

Рідна казка про гнома,

Рідна стежка і сад...

Всюди добре, а вдома

Кажуть, краще стократ.

Учитель: А ваша хата вам подобається? Чому? У кожній оселі є родинні реліквії, які ми називаємо “скарбами бабусиної скрині”. Сьогодні на наше заняття ми запросили у гості наших бабусь.

Учні:

Добрий день, бабусю, дорога моя!

Це для тебе сонечко лагідно сія...

І ласкою повняться рученьки твої,

Я люблю твій голос – теплий, дорогий.

В нім землі моєї срібні голоси,

Дружби і любові, добра і краси.

Назбираю в лісі квітів сон-трави,

Дорога бабусю, літ зо сто живи.

Учитель: Бабуня, бабуся, бабусенька... Так лагідно й ніжно ви називаєте своїх бабусь. Чому?

Учні:

○ Тому, що бабуся – це мамина мама, отже вона прожила в світі удвічі більше, як наші мама й тато.

○ Вона бачила у житті вдвоє більше і ми, мабуть, удвічі дорожчі для неї, бо ми є дітьми її дитини.

○ Бо ми її внучатко, дівчатко й хлоп’ятко, вона й нас називає лагідно – пташенятко, сонечко, золотко...

Учитель:

Бабуся. Важко сказати, чи є в світі дорожча людина? Скільки вона пережила, але яка ніжна і щира! Скільки вона не доспала ночей, голублячи своїх дітей, очучат!

Подивімось у бабусині очі. Які вони щирі! У них не побачимо ні лукавості, ні хитрості. Це погляд доброти й любові. І хоч горе не обходило бабусиної хати, але особливим блиском світилися її очі, коли до неї приїжджали внучата. Це невтомна бджілка, яка заради онуків віддасть усе, останньою краплиною води поділиться. Кажуть, що бабусі більше люблять онуків, аніж власних дітей. І внучата віддячують це відчувають.

Бабуся сивина. Кожна її сива волосинка говорить про те, що не завжди їх слухали їхні діти і ми – онучата. І боліло бабусине серце за нас, за наших мам і тат, а волосинки сивіли...

Учень:

*Дай, бабуся, поцілую
Сивину твого волосся.
Теплим диханням зігрію
Снігом вибілені коси.
Може, і на них розтане
Лоскотливий іній срібний,
Мов химерні візерунки
На замерзлій з ночі шибі.*

Вчитель: Та понад усе нам назавжди запам'ятовуються бабусині повчання, казки, оповіді, загадки й примовлянки. Це наші бабусі привчають нас свята шанувати й примножувати родинні традиції та пов'язані з ними реліквії. Відкриваючи свою старовинну скриню, бабусі знайомлять нас із Біблією, своєю вишитою сорочкою, шлюбним віночком, хустиною, вишиваними рушниками... Все це символи-обереги нашої оселі, нашої родини, родоводу. Про них ми й зараз поговоримо.

Кожну українську оселю прикрашає **вишивка**. Улюблений колір вишивки – червоний, який вважали оберегом від чортів. Вишивкою прикрашали рушники, одяг, скатертини тощо.

У народі відома така легенда про вишивку:

Колись на небі не було поділу на добрих і злих ангелів. Але та частина з них, що тяжіла до зла, намагалася робити людям на землі біди і страждання.

Був час, коли багато людей забули Боже слово й жили в гріху. А злі ангели доповідали Богові, що всі люди на землі грішні, а тому отримали Божий дозвіл умертвляти всіх без розбору, на кому нема хреста. В однієї жінки померло від того семеро дітей, а лишився один мізинчик – син. День і ніч вона благала Бога прощення для сина, і він відкрив їй таємницю: “Виший дитині і собі хрести на сорочці, щоб ангели їх бачили. Але нікому не кажи, бо побачиши на очах смерть сина і сама загинеш”. Але жінка не могла бачити смерть чужу. Вона розпоїла про хрести-обереги. А як люди не повірили, то зірвала сорочку тихо з себе й померла в усіх на очах. Відтоді люди

вишивали сорочки, а з часом, окрім хрестів, на них з'явилися символи родючості, рослинні візерунки, інші символи християнської віри.

Символом та оберегом хати, родини, України є **вишитий рушник**.

Дівчинка: Вода у відеречку, братику, вмивайся,
рушник на кілочку, братику, втирайся.

Ведуча: Тому й співають у народній пісні: “Тримай хаточку у віночку з рушники – на кілочку”.

Рушники є також добрими охоронцями-оберегами. Березуть, аби до хати не заходили злі духи. Рушниками прикрашали світлицю, пов'язували старостів і судженого, сватів. На рушнику відносили хліб-сіль дорогим гостям, якщо хочеш зустріти гостя щиро і привітно, щоб він шану спостеріг і добром віддячить міг. Гостя ми того стрічаєм короваем з рушником. Шанобливо хліб підносим, вклонившись, щиро просим:

Любий гостю наш, приймай

Дружби символ – Коровай.

(Звучить пісня на слова А. Малишка “Рушник”).

Вчитель:

– Любі діти, що ви ще знаєте про призначення рушника в українському побуті, обрядах та звичаях?

Учні:

Моя бабуся вишитим рушничком накриває хліб на столі.

Моя мама на Великдень йде святити пасху, яку накриває вишитим рушником.

На весіллі вишитим рушником перев'язують молодих, потім вони на рушникові дають клятву одне одному.

Портрет Шевченка у класі завжди прикрашений вишитим рушничком, як і ікони в українській хаті.

Рушник на стіні є окрасою й оберегом хати.

У моєї сусідки будували хату. Коли верх хати був готовий, його прикрашали букетом квітів, перев'язаних вишитим рушником.

З вишитим рушником приходили до жінки, яка народила дитину, вшанувати немовля. Хрестили у церкві дитину також на вишитому рушникові.

Коли син вирушав в далеку дорогу, коли дружина виряджала чоловіка на війну, то дарувала їм вишитий рушник як застереження від лиха та добру згадку про рідну домівку.

Кожна дівчина, яка готувалася вийти заміж, повинна була вишити собі рушники на весілля та обов'язково милому вишиванку.

Учень: У кожній, навіть найбіднішій українській хаті, завжди на стіні висів вишитий рушник. В народі казали: “Хата без рушників, що родина без дітей”. У минулому рушник служував обличчям кожної хати. По тому, скільки і які рушники на стінах, створювалась думка про матір та її дочок. Чистий рушник – це не лише ознака охайності, працьовитості жінки, але й доброго естетичного смаку.

Учениця (Виймає з бабусиної скрині віночок): Погляньте, що я знайшла у бабусиній скрині? **Віночок.**

Учитель: А що таке віночок і які вони бувають?

Учні: Вінок – це символ добра й надії. Віночок – це сплетене коло з квітів, листя, гілок.

Є вінок лавровий, його одягали на голови переможців (Демонструє).

Терновий вінок завжди був символом страждання (Демонструє).

Вінок весільний одягають тільки один раз – на весілля. Він слугує доброю згадкою, пам'яткою і, як правило, зберігається в бабусиній скрині.

Український віночок, який плетуть дівчата, символізує молодість, кохання і, кажуть, що він навіть може визначати долю. Такий віночок носять молоді дівчата навесні та влітку, коли квіти найкрасивіші та найзапашніші.

Мені бабуся розповідала, що дівочий вінок обов'язково плели з живих квітів і трав, які мають цілющі властивості. Тому головний убір, що нагадує сонечко, захищає молодий організм від всяких недуг, згубного ока та недоброго духу.

Вчитель: Дійсно, традиційний український віночок, який плели дівчата, прикрашали лікарські трави (м'ята, полин) та рослини-символи (калина, барвінок та ін.). Так, зелений барвінковий віночок й сьогодні у багатьох регіонах України одягають на голову нареченій як символ краси, дівочої цнотливості, захисника від злих сил. А сплітали його у день перед весіллям молоді дівчата, що збиралися у домі нареченої. Традиційно весільний віночок з барвінку зберігали у скрині на щастя родини.

А ще кожна бабуся обов'язково зберігала в скрині ось цю книгу (*показує Біблію*).

Біблія – це священна книга християн і складається вона з двох частин – Старого й Нового Заповіту. А ось ця наша Біблія ще й дуже стара, їй уже близько 100 років.

Священні книги, як і все, що зберігалось у бабусиній скрині, передавалися з покоління в покоління: від прабабусь – бабусям, від бабусь – матерям і т. д.

У кожної бабусі неодмінно зберігається у скрині не одна **хустина** як добра пам'ять про минуле – щасливі дівочі роки, вінчання... Адже хустка з давніх-давен була улюбленим головним убором української жінки, вона проходить через усю історію українського народного вбрання. Діти, які є хустки, що на них зображено і що вони символізують?

Учні:

На ній – і гроно, і пелюстка,

І небо, й райдуга на ній...

Мов берегиня вроди, хустка

Здавна у нашій стороні.

То – нареченим на щастя,

То – на добро матерям,

Вічний дарунок – хустина,

Знана стежкам і вітрам.

Веселі ви чи сумовиті,

На схилах Ворскли чи Дінця, –

Нема таких жінок на світі,

Котрим вона не до лиця.

Мов помолодшала мати,

*Гарна й сестра дорога,
Роси в хустині, немов діаманти,
Зорі й квітки в берегах.*

Головний убір жінки завжди був виразником естетичних поглядів українок, підкреслював святковість чи буденність одягу, свідчив про родинний, матеріальний чи правовий статус жінки, нагадував про її обов'язки.

Хустки носять різного кольору: білі – як символ чистоти і здоров'я, чорні – символ трауру за померлим родичем, барвисті – запозичені від південних слов'ян (сербів і болгар).

В Україні хустки вишивали шовком, сріблом, золотом; якщо нитками, то найчастіше – червоними, синіми, зеленими та жовтими кольорами.

Учитель: Не випадково хустина як наш оберіг згадується у багатьох народних піснях, хороводах, іграх... (*Хоровод "Галя по садочку ходила"*).

Учитель: Ось і підійшло до кінця наше заняття. Сьогодні ви більше дізналися про свої родини, про цінність родинного щастя, про збереження традицій кожної сім'ї. Хочеться вірити, що на вашу долю випадуть радісні хвилини гордості за те, що ми є українцями, що нашому роду нема переводу. Хай у вашому серці завжди буде теплий спогад про рідну домівку, розквітлі черешні біля неї і материнську пісню.

Дякую вам, добрі люди, за щирість та участь у нашому святі.

(Свято закінчується українською піснею, приміром Анатолія Горчинського "Росте черешня в мамі на городі...").

**МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ УМІННЯ
РАЦІОНАЛЬНО ВИКОРИСТОВУВАТИ ЧАС**

Фрагмент бесіди на тему: “Дорога кожна хвилина”

Учитель з’ясовує з дітьми зміст слів “Дорога кожна хвилина”. Далі зачитує вірш Н. Кудька:

Підводили ці хлопці цілий клас:
Дурносмій, Крутько і Точияс.
Вітько-крутько крутився на всі боки,
У Дурносміха лопалися шоки,
А Точияс міг говорить годину,
Його слова – пуста балаканина,
Не вміли хлопці берегти хвилини,
Була в щоденниках погана в них картина.

Запитання до учнів:

- ⇒ Чи була дорогою кожна хвилина хлопцям, про яких йдеться у вірші?
- ⇒ Якими словами із вірша можна це підтвердити?
- ⇒ Чому в хлопців була погана успішність?
- ⇒ Подумайте і зробіть висновок: чи не буває хтось іноді схожим на Дурносміха, Крутька чи Точияса?

Фрагмент виховного заняття на тему: “Бережімо хвилинки”

- 1-й учень. Ось вона минула – ще одна хвилина (Поглянув на годинник, підніс його до вуха, слухає, чи працює).
- 2-й учень. Одна хвилина... Та вона ж така коротка! Чого шкодувати за нею? Чи варто згадувати про таку дрібницю?
- 3-й учень. Може, саме тому дехто й справді не зважає на хвилинку і гадки про неї не має. Хіба тоді, коли в кіно запізнюється.
- 4-й учень. А якщо – на урок?
- 5-й учень. Про тих, хто не береже хвилин, народна мудрість говорить: “Хто малого не цінує, той великого не вартий”.

1-й учень. І ще є одна приповідка: “Маленька праця краща за велике неробство”.

2-й учень. А хвилинка праці дорожча за цілу годину байдикування.

(Звучить музика. Вибігають дві дівчинки-хвилинки, тримаючись за руки).

1-ша. Я хвилинка невеличка,
Але зовсім не дрібничка,
Хто дружитиме зі мною,
Той багатим стане вдвоє!

2-га. Хвилинка – року є ріднею.
Запам’ятай назавше ти:
Чим більше вміщується в неї,
Тим дужче треба берегти!

Учитель: Про працелюбність українців та їх раціональне використання часу свідчить народна творчість:

Не доженеш і конем, що запізниш одним днем.

Краще на п’ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше.

Краще нині горобець, як узавтра голубець.

Згаяного часу і конем не доженеш.

Відстанеш годиною, не здоженеш родиною.

На годину спізнився, за рік не доженеш.

Що нині утече, то завтра не зловиш.

Тільки сир відкладений добрий, а одкладена робота - ні.

Менше говори, а більше роби.

Не відкладай на завтра те, що можна робити сьогодні.

Прогайний день

Мама йшла на роботу рано, до сходу сонця. Вона розбудила Петрика й сказала:

– Сьогодні в тебе почалися канікули. Але гаяти часу не можна. Ось тобі робота на сьогодні: посади біля хати дерево й прочитай цю книжку про Далекі Сині Гори й пішла на роботу.

Петрик подумав: “Посплю ще трохи”. Ліг, задрімав, потім заснув міцно-міцно і снилося йому: біля хати виросло дерево, яке він посадив, а Далекі Сині Гори стали зовсім недалекі й стоять над самісіньким ставком.

Прокинувся Петрик – ой, лишенько! Сонце вже серед неба.

Хотів зараз же до роботи взятися, та подумав: “Ще встигну...”.

Сів під грушею. Думає: “Ось посаджу ще трохи та й почну”. Потім пішов у садок, ягоди їв, за метеликом ганявся, потім знову під грушею сидів.

Прийшла мама ввечері й каже:

– Показуй, що зробив, сину.

А Петрикові нічого показати. Соромно йому й матері у вічі дивитися.

– Ходімо, сину, покажу тобі, що люди зробили за той день, що ти прогаяв.

Взяла мама сина за руку й повела. Підводить до одного поля й показує:

– Вчора тут була стерня, а сьогодні рілля. Тут працював тракторист. А ти байдики бив.

Підвела до колгоспоного двору, показує багато-багато ящиків з помідорами й каже:

– Ці помідори вранці були на полі, а тепер у ящиках. Завтра їх повезуть у місто. Це робила я з жінками. А ти байдики бив.

Підвела до великої купи зерна.

– Це зерно вранці було в колосках. Хліб скошили й змолотили, зерно привезуть на тік. А ти байдики бив.

– Підвела до стінки, вимурованої з цегли.

– Тут вранці був тільки гранітний фундамент, а тепер мур стоїть. Це муляри працювали. А ти байдики бив.

Підвела до великого кам’яного будинку, зайшла з сином. На полицях – паляниці, калачі. Усе пахло хлібом.

– Це пекарня, – сказала мама. – Ці хлібини вранці були ще борошном, а тепер сам бачиш. Цілий день трудилися пекарі. А ти байдики бив.

От що таке прогаяний день.

В. Сухомлинський

Запитання для учнів:

- ⇒ Які завдання отримав Петрик від мами? Як він їх виконував?
- ⇒ Що зробила мама, довідавшись, що її син байдиковав? Чи зрозумів Петрик, чому потрібно працювати?
- ⇒ Що таке прогаяний день? Коли так говорять?

Додаток 8

ОРІЄНТОВНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ УЧНІВ

Завдання з використанням ілюстрацій і демонстрацій

1. Учні розглядають кадри фільму (чи картини) із зображенням ґрунтів: а) глиняних; б) кам'янистих; в) піщаних; г) чорноземних.

- На яких ґрунтах найвищий урожай картоплі, цукрових та кормових буряків?

- Чому ці сільськогосподарські культури не займають великої площі на полях східної України?

2. Перед учнями – чотири ілюстрації: а) лісова галявина й вирубки; б) сирий ялиновий бір; в) хвойні та мішані ліси; г) найродючіша лісова земля. Де треба шукати чорницю, малину, суницю? Коли дозрівають ці ягоди: а) у червні; б) у липні; в) у серпні; г) у жовтні?

Аналогічно, демонструючи відповідні статичні чи динамічні зображення, вчитель ставить перед учнями запитання: Чому в селах Прикарпаття споруджувались (та й досі споруджуються) будівлі під дерев'яним покриттям, а в Східній Україні – під солом'яним? Чому на сході та півдні України швидше з'явилися цегляні будинки, коли на заході переважали кам'яні та дерев'яні? Як вибирали наші предки місця своїх поселень? Які чинники вони враховували в першу чергу? Чому більшість сіл і міст розташовані у низовинах поблизу річок? Відповіді обґрунтуйте прикладами. Які рослини садять восени і залишають зимувати в ґрунті: а) часник; б) цибулю; в) кабачки; г) помідори?

Ситуативно-орієнтувальні задачі – це задачі практичного характеру, в яких учні умовно переносяться у конкретні, вказані вчителем, умови та спрямовують їх до особистої праці (самостійного заробітку).

Задача 1. Дівчинка допомагала сусідці за невелику платню доглядати за маленькою дитиною (гуляти з нею на вулиці,

розповідати казки). Спочатку вона приходила 2 рази в тиждень по 2 години, а зараз в 3 рази більше. Скільки грошей заробляє дівчинка щотижня, якщо за 1 годину їй платять 50 копійок?

Задача 2. У 1980 році ціна 1 кг хліба складала 24 копійки, а заробітна плата – близько 7 крб. у день. Скільки хліба можна було купити в той час і сьогодні, якщо вартість 1 кг хліба зараз становить в середньому 2 грн. 50 коп.?

Задача 3. Ви – фермери. У якій частині України (сході, заході, півдні) будете вирощувати баклажани, перець, помідори у відкритому ґрунті? Де згадані сільськогосподарські культури вирощують переважно в теплицях? Чим це зумовлено?

Задача 4. Батьки придбали вам нове гумове та шкіряне взуття, яке потрібно зберегти на наступний сезон. Як будете доглядати за гумовим і як за шкіряним взуттям: чистити, мити, просушувати, змащувати кремом тощо?

Задача 5. Визначте місячний дохід сім'ї, якщо батько отримує заробітну плату в розмірі 1600 грн в місяць, мати – 1100 грн, стипендія сина та пенсія бабусі разом складають 900 грн.

Задача 6. У лісі, в якому ти працюєш лісником, росло 62 ялинки. Перед новорічними святами жителі ближньої місцевості зрубали 26 ялинок. Скільки ялинок навесні треба посадити – стільки ж (27) чи більше? Чому?

Задача 7. Для подорожі в Туреччину батько обміняв у банку 1470 гривень і отримав 300 американських доларів. Який курс валюти був у той день у місті?

Задача 8. Магазины “Родинна ковбаска” і “Стрийські ковбаси” знаходяться навпроти на одній вулиці в м. Івано-Франківську і торгують виробами з м'яса. У першому магазині запросили дизайнера, який оформив його в українському стилі, постійно транслюють рекламні ролики про технологію виготовлення своєї продукції, періодично рекламують свіжі підсмажені ковбаски на вулиці, включаючи записи українських народних мотивів. У даному випадку ми маємо приклад: конку-

ренції, суперництва, боротьбу за досягнення найвищого прибутку тощо?

Задача 9. Ти маєш заплатити за покупки в касі 17 грн. У тебе є гроші лише по 5 грн., а в касира – тільки по 2 грн. Чи можеш Ти розплатитися і як? (Відповідь: можна. Дати в касу 25 грн. (5 по 5 грн.) і одержати здачу 8 грн. (4 по 2 грн.).

Задача 10. Сусідка купила в пасічника 100 кг меду за 1000л.грн., а на ринку стала його продавати по 12 л.грн. за 1 кг. Який прибуток отримає сусідка, від реалізації всього товару?

Задача 11. Ви з товаришем купили тенісні ракетки вартістю 22 грн. У товариша було в 2 рази менше грошей, ніж в Тебе, та ще 1 грн.50 коп. Скільки вніс до купівлі тенісних ракеток товариш?

Задача 12. Дівчинка продавала морозиво, заробляючи щомісяця по 30 гривень, які вона здавала з допомогою батька в банк. Коли дівчинку спитали, скільки в неї грошей на рахунку, вона відповіла: “Через 3 місяці буде в 3 рази більше, ніж було 3 місяці тому”. Скільки грошей збрала дівчинка? (Відповідь: 180 грн.)

Задача 13. На гроші, які Ти заробляв, допомагаючи водіям мити автомобілі, можна купити 4 батарейки до ліхтарика або 1 ліхтарик. Ліхтарик разом з батарейкою коштує 26 грн. 90 коп. Ти купив ліхтарик. Скільки він коштує?

Задача 14. На гроші, які отримав гуцул від продажу власних виробів із шкіри, він придбав 2 кг цукерок, вартістю 17 грн за 1 кг, мобільний телефон, за який заплатив 620 грн, та оздоблювальні матеріали для майбутніх виробів, на що витратив 96 грн. Скільки грошей він отримав від реалізації свого товару.

Задача 15. Іванко від продажу товару отримав 500 л. грн і його витрати склали 300 л. грн. Оленка втратила на 150 л. грн. менше, але й витрати всього 150 л. грн. Хто з дітей отримав більше прибутку?

Задача 16. Один робітник за 8 год отримав заробітну плату 48 грн., а другий робітник – за 6 год – 30 грн. Хто з них

отримав більшу зарплату і на скільки? Яка в даному випадку форма оплати праці – погодинна чи відрядна?

Задачі на економію та бережливе ставлення до води, електроенергії, продуктів харчування

1. Узимку кожен мешканець міста за добу витрачає 450 л води, а влітку ця норма становить 750 л. На скільки літрів збільшилась витрата води влітку? Чим це зумовлено?

2. Для жителів міста встановлена щодобова норма витрати води – 40 л. Фактично першого дня витратили на 10 л води менше норми, другого дня – на 15 л більше норми, а третього – на 5 л понад норму. Чи не порушився бюджет витрачання води?

3. Однієї зекономленої у побуті кіловат-години електроенергії достатньо для виробництва 5 кг рослинного масла, 14 кг борошна, 30 кг хлібобулочних виробів. Скільки кілограм даних продуктів можна виготовити за тиждень за рахунок заощадженої в побуті електроенергії, якщо за добу економили 1 кВт год?

4. Які заходи потрібно здійснювати з метою економії електроенергії та підвищення освітленості в приміщенні, якщо на 10–15 відсотків освітленість у квартирі знижується від забруднених ламп або плафонів?

5. Відомо, що третя частина всієї електроенергії, призначеної на побутові послуги, витрачається на освітлення в квартирах. Як, на вашу думку, можна зменшити цей розхід:

- шляхом раціонального розміщення загального і місцевого освітлення;
- за рахунок економії електроенергії через регулювання освітленості (раціональне користування електричними лампами в квартирі);
- способом почергового включення електричних приладів (телевізора, магнітофона, комп'ютера тощо).

6. Скільки кілограм вугілля необхідно для отримання тепла, яке виходить через нещільно прикриті двері під'їзду за добу, якщо для отримання тепла, необхідного на 1 год, у котельні спалюється 4 кг вугілля?

7. Фахівці підраховали: якщо з одного крана витікатиме гаряча вода струйкою товщини сірника, то за рік це призведе до втрати тепла, якого було б достатньо для опалення однієї квартири протягом двох місяців. У помешканні гаряча вода витрачалась однаковими порціями з трьох таких кранів. На скільки часу вистачило б зекономленого тепла для опалення цього помешкання?

8. Унаслідок безгосподарного ставлення до збереження тепла упродовж опалювального сезону однією сім'єю втрачається 7,5 тонн вугілля або відповідної кількості іншого палива. Що потрібно робити задля зменшення витрат тепла у квартирі? (Утеплити вікна, двері; відкривати кватирки лише при потребі тощо).

9. У виробництві 1 тонна макулатури замінює 4 кубометри деревини. Скільки тонн макулатури потрібно для заміни 35,6 кубометрів деревини?

10. У процесі виробництва паперу із вторсировини значно знижується розхід води, а повітря, яким ми дихаємо, практично не забруднюється. Враховуючи ці дані, зробіть висновки про використання старих газет, журналів, в обмін на що ми можемо придбати цікаву книгу.

11. У школі навчається 1000 учнів. Припустимо, що кожен зіпсує 1 аркуш паперу. Якої висоти вийде стос із цих аркушів, якщо товщина 10 аркушів становить 2 мм? (Розв'язування: $2 \times (1000:10) = 20$ (мм))

Економічні задачі для учнів варто систематизувати, враховуючи сферу їх практичного використання, за блоками: “економіка й сімейний бюджет” “економіка в кулінарії”, “економіка в домашньому столаруванні”, “економіка ремонту житла”, “економіка в крамниці”. Якщо для учнів, які проживають у містах, ці задачі здебільшого зводяться до рівня організації побуту та дозвілля, то у сільській місцевості їх доповнюють ще й блоками “економіка в садівництві”, “економіка в тваринництві”, “економіка в огородництві” та ін.

ФОРМУВАННЯ ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Додаток 9

Етноекономічне спрямування змісту
гуманітарної освіти.

Урок української мови. 7 клас.*

Тема: Повторення й узагальнення вивченого з теми “Дієслово”.

Мета: Перевірити рівень знань, умінь і навичок, здобутих при вивченні теми “Дієслово”; учити застосовувати теоретичні знання на практиці при розпізнаванні дієслів, визначенні його граматичних ознак, правильно вживати особові закінчення дієслів у мовленні, знаходити вивчені орфограми та їх пояснювати; розвивати інтерес до економічної науки, виховувати почуття відповідальності за рідну природу.

Тип уроку: нетрадиційний: ділова гра.

Обладнання: навчальна модель “Дієслово”, роздавальний матеріал, ілюстрації.

Епіграф (на дошці): Навіть у найпрекрасніших своїх мріях людина не може уявити собі нічого прекраснішого, ніж природа (М. Вавілов)

Хід уроку

Учитель запрошує до бізнес-клубу, учні із тлумачних словників читають лексичне значення цього слова. Потім учениця читає пам’ятку бізнесмена-початківця.

I. Актуалізація навчального матеріалу.

Учитель:

* Підготовлено й проведено вчителем-методистом НВК ”Загальноосвітня школа-ліцей №23 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника” м. Івано-Франківська Худоб’як Г. М.

– Чи потрібна сучасному бізнесменові українська мова? (Учитель повідомляє тему, мету та тип уроку. Епіграф зачитує учень і пояснює. Учні записують у зошити).

– Хоча Ціцерон сказав, що творіння природи досконаліші за творіння мистецтва, але малюнки наших учнів, погодьтесь, теж гарні (Учитель звертає увагу на малюнки, які є на дошці, та на навчальну модель «Дієслово»).

II. Повторення й узагальнення вивченого.

1. **Аукціон знань** (вчитель роздає кольорові листки – банківський рахунок, учні читають із дошки та записують у зошит лексичне значення слова “аукціон”).

Аукціон, – у, г. Прилюдний продаж товарів, майна, цінних паперів тощо, причому власником їх стає той, хто дає за них найбільшу суму.

Бізнес – у, г. Економічна, комерційна, біржова або підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку.

– *Перше завдання від фірми “Мовознавча розминка”* – гра “Мікрофон” (підготували два учні-експерти).

– Що таке дієслово?

– Що таке неозначена форма дієслова?

– Які види мають дієслова?

– Як пишеться не з дієсловами?

– Які форми дієслова мають рід?

– Які відомі способи творення дієслів?

(Учні піднімають сигнальні карточки, учень-експерт дає мікрофон для відповіді й запитує, а інший записує бали в моніторинг навчальної діяльності).

2. **Завдання від фірми “Фонетика”** (вчитель роздає завдання на карточках за варіантами, два учні – виконують біля дошки).

I в ллеш, працюється, губишся
[л’ : е ш], [п р а ц’ у й е ц’ : а], [г у б и с’ : а]

II в. борються, рахуються, спілкуєшся
[б о р’ у ц’ : а], [р а х у й у ц’ : а], [с п’ і л к у й е с’ : а]

Перевірка виконаних завдань учнями-експертами. Додаткові запитання: Які особові закінчення мають дієслова І та ІІ дієвідмін? Що ми чуємо в кінці дієслів, що закінчуються на -ша, -ться? (Бали теж заносяться в моніторинг).

Наступне завдання від фірми “Словотвір” (визначити способи творення дієслів, твірні основи, суфікси; картки роздають по варіантах).

І варіант: шелестіти – шелест, суфіксальний спосіб творення; списати – писати, префіксальний спосіб творення; узаконити – закон, префіксально-суфіксальний спосіб творення;

ІІ варіант: зачитати – читати, префіксальний спосіб творення; слухати – слух, суфіксальний спосіб творення; покращувати – кращий, префіксально-суфіксальний спосіб творення.

(Взаємоперевірка – учні обмінюються зошитами, виставляють бали, які заносять у моніторинг).

4. Завдання від фірми “Конкурентна боротьба” (визначити перехідні і неперехідні дієслова, придумати 4–5 речень за картинками). Наприклад: Хто не пожалує рослини чи тварини, той не пожалує людини. На ледачій землі і трава не росте. Воістину жорстокість не має меж. Ще назва є, а річки вже немає.

Додаткові запитання від учнів-експертів:

– Пояснити написання слів *немає, не має*.

– Які дієслова належать до І та ІІ дієвідмін? (Бали записують у моніторинг).

5. Наступне завдання від фірми “Будова слова”:

І варіант: *розшити, збити, відзначити*.

ІІ варіант: *зберігаємо, примножуєте, навчатись*.

Перевірка та додаткові запитання:

– Морфологічні ознаки дієслова.

– Синтаксична роль дієслів (Бали – у моніторинг).

6. Робота у парах. Гра-жарт “З’єднай нас” (у двох конвертах подано слова та закінчення; завдання: правильно утворити слова, звертаючи увагу на особові закінчення дієслів І та

П дієвідмін. Хто швидше виконав завдання, тому бали сумують у моніторинг). Наприклад:

I конверт	II конверт
Бажа–	–ете
Пиш–	–уть
Бач–	–ать
Бач–	–ите і т. д.

7. **Завдання від фірми “Фразеологія”** (учні, розглядаючи малюнки, складають речення із фразеологізмами та пояснюють їх). Наприклад: Яблуко від яблуні недалеко падає. Він вивчить правило, як рак свисне. Та інші.

Додаткові запитання від учнів-експертів:

- Які часи мають дієслова?
- Як пишеться *не* з дієсловами?

8. **Завдання від фірми “Синтаксис”** (синтаксичний розбір речень – по варіантах, два учні – біля дошки).

Любить травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня (Спону́к., прoсте, неокл., повне, поширене, односкладне, ускл. однорідн. чл. реч., додаток).

Той ліс гуде й шумить на кам'янім узгір'ї (Розп., прoсте, неокл., двоскл., пош., повн., ускл.однор., присудк.).

Віє свіжістю лісу й ріки у вікно (Розп., прoсте, неокл., односкл., пош., повн., ускл.означ.). (Бали записують у моніторинг).

9. **Робота з підручником.** Схема розбору дієслова як частини мови.

Завдання від фірми “Поетична мозаїка” (учні слухають поезію Ліни Костенко “Цей ліс живий”, яку читає учениця, виписують два дієслова і розбирають як частину мови).

10. **Творче завдання** (скласти сенкан, запропоновані слова: природа, ліс, осінь, зима).

Наприклад:

	Осінь
	Чарівна, приваблива,
	Ходить, бродить, поспішає
	З нами усіма прощається

11. **Завдання від фірми “Сам собі коректор”** (переписати з дошки речення без помилок).

О дев'ятій годині ми їдемо на екскурсію в природу. Більша половина нашого класу підписалася на журнал “Екологія”. Прохожу вулицею Г.Мазепи. Труднощі ми переможемо.

12. **Перевірка домашнього завдання** (Було скласти рекламу, проілюструвати її). Учні читають, показуючи малюнки, наголошують на вивчених дієсловах (I група); читають мініатюру-жарт “Прогноз погоди в школі” (II група); твір-рекламу “Бережіть рідну природу” (III група).

III. **Підсумок.** Учитель оголошує бали кожному учневі, отримані на уроці за виконання запропонованих завдань від різних фірм.

Учитель: Моріц Сафір писав: “Світ – прекрасна симфонія, кожна людина є мовби ноткою. Але чимало є таких, що в загальній гармонії становлять лише необхідну паузу”. Тож будьмо певними нотами у цьому чарівному світі, а не паузами. Учні, вивчайте рідну мову, особливо морфологію. Любіть і бережіть рідну природу, дбайте про екологію нашого краю.

(На закінчення звучить пісня Ю. Рибчинського “Не рубай тополло”, яку виконують учениці класу).

IV. **Домашнє завдання:** диференційовано – для 1 і 2 груп – написати лист-звернення задля термінового вирішення екологічної проблеми міста; 3 група – твір-мініатюру “Я і природа”.

ВИХОВНЕ ЗАНЯТТЯ на тему: Хліб наш насущний.

Мета: узагальнити знання учнів про використання хліба у народних звичаях і традиціях, визначаючи справжню його ціну в минулому й сьогодні; виховувати любов та бережливість до хліба, шану до людей, які дали перший шматок хліба.

Хід заняття

I. Розпочати заняття доцільно пісню “Хліб – усьому голова” (За бажанням, її можуть виконати окремі учні або заспівати хором).

II. Вступне слово учителя про звичаї нашого народу, пов’язані з хлібом.

III. Бесіда про голодомор 1932–1933 років.

Сьогодні, на щастя, ми не відчуваємо недостатку у хлібі, як кажуть, є все і “до хліба”. Треба знати, що так було не завжди.

Період кінця 1932–весни 1933 рр. був для України був справжнім лихом. Нашу країну охопив масовий голод, який був штучно викликаний політикою Москви. Трагічніших злочинів історія людства ще не знала. Адже за цей “голодний” час загинуло більше людей, ніж забрала у нас війна з фашизмом (за різними даними від 7 до 10 млн. осіб). Про це не можна було говорити, понад 60 років люди мовчали, боячись привселюдної кари.

Вдумаємось: голод в Україні, де родючі землі і працьовитий народ, де урожайність пшениці найвища у Європі. Це було жахливо – люди вмирили цілими селами, а ті, що вижили, їли котів, собак, щурів і навіть ... людей. “Наш народ, вихований Шевченком, що “нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитятечком малим”, був доведений до стану, коли “тая мати молодая” їла ... свою дитину. Мабуть, трагічнішого не може бути, не можливо собі уявити”, – сказав І. Драч на Міжнародному симпозіумі “Голодомор–33”.

Уявіть собі горе матері, яка не має чого дати їсти своїй дитині. Для немовлят не було молока, вони кричали і, врешті, затихали, не маючи сили плакати, назавжди...

Пішла з життя надія нації... Обірвався живий ланцюг поколінь. Не стало тих, котрі могли б стати поетами, худож-

никами, вченими, хліборобами і не стали. Наслідки цього відчутні й сьогодні. Тож схилимо у скорботі голови перед пам'яттю десятків мільйонів, померлих і ненароджених внаслідок ненависницької політики сталінського режиму. Пом'янемо всіх хвилиною мовчання. (Хвилина мовчання).

Смачними паляницями, бубликами, пиріжками приходять хліб у наш дім сьогодні. Але його треба берегти. І як боляче дивитися, коли марнують хліб – наше життя.

IV. Пам'ятка про хліб.

1. Хлібом годує тебе народ. Ніколи не забувай про це.
2. Куди б не закинуло тебе життя, завжди пам'ятай смак і запах домашнього хліба, яким тебе годували.
3. Твої батьки дали тобі свій перший шматок хліба. Твій обов'язок - дати їм останній.
4. Старші люди уміють вирощувати хліб - шануй і поважай їх за це, учися в них.
5. Не відрізує собі більшого шматка хліба, ніж спроможний з'їсти.
6. Ніколи не кажи на хліб, що він поганий. Це – гріх. Треба казати: “Недобре випечений, черствий...”
7. Не можна гратися хлібом або перевертати його на столі іншим боком.
8. Якщо людина попросила в тебе шматок хліба, – переламай свій шматок надвоє, навіть, якщо він у тебе останній.
9. Коли нарізаєш хліб, по старшинстві наділи усіх, хто сидить за столом, а собі залиши останній шматок хліба.
10. Шануй хліб і будь завжди непримиренним, якщо бачиш грубе, марнотрацьке ставлення до нього.
11. Усе, чим живе людина, стоїть після хліба насущного.

V. Економічні цікавинки.

Чи знаєте ви, що:

- з одного зернятка пшениці можна отримати 20 міліграмів борошна. А для приготування одного батона треба змолоти 10 тисяч зернят;
- запах свіжоспеченого хліба утворюють 75 різних речовин;
- у давнину запрягалися: “Якщо я не дотримаю слова, нехай я ніколи не побачу хліба”.

Про що це говорить?

VI. Хвилинка сміху (сміховинки Олени Пчілки)

Добра господиня

Каже молодичка своєму чоловікові:

– Оце я, чоловіче, хочу, щоб ти поласував, напечу тобі папмушок!

– Добре, – каже чоловік, – чом не поласувать!

Довго клопоталася жінка з тістом, та щось не вийшло.

– Ні, – каже, – краще я тобі спечу калача, такого хорошого, плетеного!

– Та нехай буде й калач. І то добре!

Підмісила жінка тісто, ліпила, ліпила, знов не пішло діло на лад.

– Ні, – каже, – перемішу, та нехай буде корж! Нащо ті витрибеньки!

Розтовкмачила тісто на корж, – а воно вже аж чорне стало! Всадила в піч, пекла, пекла, аж той корж зовсім засох; витягла, розломилася – половину чоловікові дала, половину собі взяла. Чоловік їсть, аж давиться, а жінка вгризнула трохи та й віддала собаці.

– Нехай вже, – каже, – і Сірко поласує! Він ще зроду такого доброго не їв!

– Еге! – каже чоловік. – Нехай і мою пайку поїсть, щоб цілий вік пам’ятав!..

“По щирості”

Прийшов один господар з міста, дає своєму синові бублика та й каже:

– На, Васильку, та поділися з Івасиком по щирости.

– А як то по-щирості? – питає Василько.

– А так, сину, – каже батько, – як переломиш бублика, то більшу половину даси Івасикові, а собі zostавиш меншу. Ото й зветься – “по щирості ділити”.

– Е, – каже Василько, – то дайте, тату, бублика Івасеві: нехай він ділить “по щирості”!

Дотепний хлопчик

Василько дістав од тітки, що була в них в гостях, кілька солодких пиріжків. Його мама засоромилася, що він не подякував, і нагадала йому:

– Васильку, а як говориться, коли що дають?

– Дайте ще, – одповів дотепний хлопчик.

VIII. Підсумок заняття.

ОРІЄНТОВНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ

Ситуативні справи та задачі з використанням числових даних*

1. У крамницю прийшли двоє покупців, у яких приблизно однакові доходи та однакова сума грошей у гаманцях. Розглядаючи різні види одного і того ж товару, один із них купує найдорожчий, заявляючи, що ціна цілком доступна, другий, – беручи дешевший товар, здивовано заявляє, що надто дорого. Чим ви поясните їхні міркування? Чи доречно в цьому випадку народна приказка: “Ми занадто бідні, щоб купувати дешеві речі”? Як ви її розумієте?

2. Автомобіль за рік пробігає близько 10000 км і на кожних 1000 км витрачає річну норму кисню для людини. Природа відновлює лише 80 % кисню. Скільки людських норм кисню залишаються непоповненими при експлуатації одного автомобіля?

3. На 1000 км шляху кожен автомобіль викидає в атмосферу близько 60 кг шкідливих речовин, які поглинаються рослинами лише на 70 %. Скільки шкідливих речовин залишається в атмосфері при експлуатації 1 автомобіля упродовж року?

4. Щорічно з надр Землі добувається близько 100 млрд. т. різних видів корисних копалин. Під час переробки залишається 90 % відходів, більшість з яких шкідлива для навколишньої природи. Розрахуйте щоденну долю таких відходів, що припадають на 1 особу, прийнявши кількість мешканців планети за 5 млрд. (Відповідь: близько 50 кг). Після встановлення спеціальних фільтрів викид шкідливих речовин в атмосферу зменшився на 2 млн. т. або на 4 %. Скільки тонн шкідливих речовин все ще попадає в атмосферу? (Відповідь: близько 48 млрд. т.).

5. Скласти баланс бюджету родини, якщо: заробітна плата батька становить 1800 грн., матері – 1200 грн., бабуся отримує

□ Задачі підвищеної складності адаптують до контингенту класу

пенсію в розмірі 765 грн., а дідусь – 890 грн. Окрім цього, квартиру бабусі й дідуся здають в оренду за 750 грн., проценти на банківській кредит складають 620 грн.

Витрати: оплата комунальних послуг становить 320 грн.; щомісяця на продукти харчування родина витрачає 1100 грн., плату за проїзд батька й матері в громадському транспорті – 150 грн., на покупку ліків витрачається приблизно 120 грн., господарські витрати – 75 грн. На літній відпочинок необхідно придбати літню сукню для бабусі, костюм для мами та легке взуття для батька (загальна вартість – 345 грн.). Інших покупок родина вирішила не робити, щоб заощадити гроші на лікування дідуся в санаторії. Підсумувавши витрати й доходи родини, дайте відповідь на запитання: чи змогла родина відкласти гроші на лікування в санаторії дідуся?

Складання задач економічного змісту без наявних вихідних даних

Скласти задачу такого змісту, щоб в результаті її розв'язання можна було б довідатись, скільки тисяч гектарів орної землі потрібно відвести під зернові культури, щоб забезпечити на рік хлібом та іншими виробами з борошна населення України. Яку площу треба виділити додатково під ці культури, якщо за несприятливих умов втрата врожаю становить 25 відсотків?

Щоб навчити учнів складати такі задачі, потрібно спільно виробити певний алгоритм. Найперше, що потребує свого з'ясування, – питання про те, який обсяг виробів із борошна складає добова норма споживання у розрахунку на одну людину. Друге, що треба дізнатись, – скільки відсотків складають втрати при переробці зерна на борошно. Третє: яка середня врожайність зернових культур у нашій країні? Та багато інших.

В основній школі на уроках екологічного спрямування, зокрема біології, географії України, рекомендують для учнів наступні завдання:

1. У чому полягає сутність гуманістичного ставлення людини до природного довкілля?

2. Якими мотивами керуються люди, коли знищують природні багатства: недбало витрачають чисту воду, ламають дерева, знищують рідкісних тварин та рослини? Проаналізуйте деякі з можливих пояснень:

А. Споживацьке ставлення до природи є результатом недостатнього інтелектуального розвитку та економічного мислення людини.

Б. Психологія власника, “царя” природи, а не раба з правами розумного господаря, прагнення до максимального збагачення за рахунок природи спонукають людину до непередбачуваних дій.

В. Причина безгосподарності сучасної людини полягає в її егоїзмі, користолюбстві та байдужості до інших.

Г. Глибоке усвідомлення наслідків злочинних дій щодо природного довкілля й таємне сподівання на можливе уникнення відповідальності перед своїми дітьми та внуками дозволяють людині “жити сьогоднішнім днем”.

3. Який внесок у справу охорони навколишнього середовища можуть зробити учні класу?

Для старшокласників рекомендуємо провести диспут з проблем охорони природного довкілля, скажімо, “Як вийти з сучасної господарсько-екологічної кризи?”.

Запитання:

Висловіть свої міркування з приводу наведених думок:

А. Людина повинна вчасно зменшити будь-які експлуаторські дії стосовно природи, навіть якщо це призведе до зниження рівня її добробуту, зменшення прибутків.

Б. Проблема сучасного катастрофічного забруднення довкілля полягає в необхідності раціонального природокористування, тобто розробці системи заходів економічної переробки відходи виробництва.

В. Будь-який прогрес людства мимоволі згубно впливає на природне середовище, тому вірогідність збільшення кількості природних катаклізмів з кожним роком зростатиме й уникнути їх буде все важче.

Г. Проблеми забрудненого довкілля практично не існує. І природа, і людина змінюються. Це – закон життя. Людина здатна пристосуватись до будь-яких природних змін: підвищеної радіації, забруднених водойм, гібридних рослин і тварин тощо.

Д. Якщо природа Землі виявиться неспроможною задовольнити постійно зростаючі потреби людства, то вона може успішно освоювати інші цивілізації. Цілком реально у недалекому майбутньому розпочати нове життя у космічному просторі.

Е. Інші можливі версії.

Такі форми занять сприяють формуванню особистісної концепції учня щодо тієї чи іншої глобальної проблеми.

У процесі вивчення географії України, зокрема теми “Корисні копалини”, школярі розширюють свої уявлення про забезпеченість нашої держави природними багатствами в цілому, їх різноманітність, основні групи та закономірності залягання тощо. Також разом з учителем вони з’ясовують відповіді на такі запитання: “Родовища яких корисних копалин є на території нашого міста (села), району, області, регіону? Як їх використовують? На чому ґрунтується господарське використання корисних копалин?”. Закріплюючи вивчений матеріал, рекомендуємо залучити учнів до практичної роботи зі збору колекцій корисних копалин краю, при можливості провести екскурсію на підприємство (за вибором) задля ознайомлення з технологіями переробки первинної сировини. Приміром, учням цікаво було б побачити, як використовують польові шпати й скляні піски у керамічній і скляній промисловості; озокерит, якого в Передкарпатті найбільше в світі, – у парфумерії та медицині; магнезит, флюсові вапняки, кварцити – в металургії. Практично кожен куток України славиться своїми унікальними етноекономічними здобутками в галузі промислового чи сільськогосподарського виробництва, тому підлітки мають знати та пишатися ними. Аналогічно формуємо етноекономічну компетенцію школяра в контексті, вивчення тем “Водні ресурси”, “Ґрунтовий покрив, земельні ресурси” тощо.

РОЗВИТОК ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Додаток 12

Збагачення учнів етнографічними знаннями успішно здійснюють на уроках фізики. Приміром, підсумкові заняття з тем “Теплові явища” (8 кл.) та “Молекулярна фізика” (10 кл.) учителька загальноосвітньої школи I–III ступенів № 20 м. Івано-Франківська О. Аронець проводить у формі *уроку захисту знань*^{*}, до якого учні готуються заздалегідь, обираючи для себе одну із запропонованих тем: “Історія розвитку науки про теплові явища”, “Теплові явища у живій та неживій природі”, “Використання теплових явищ у виготовленні предметів українського побуту”, “Теплові явища й народний календар”, “Теплові явища в народних приказках і прислів’ях”.

Наведемо орієнтовний зміст навчального матеріалу для організації таких уроків:

Фрагмент розповіді вчителя про використання теплових явищ у виготовленні предметів українського побуту:

Теплову енергію почала використовувати ще первісна людина: спочатку приборкавши вогонь для того, щоб зігрітися, пізніше – для приготування їжі. З часів кам’яного віку вчені-археологи знаходять глиняний посуд, випалений у печах за допомогою вогню. З часом виникла об’єктивна потреба в удосконаленні існуючих знарядь праці, тому люди почали плавити руду для отримання металу, а з нього виготовляти необхідні їм

* Використано матеріал статті: Аронець О. Використання елементів народознавства в темі “Теплові явища. Молекулярна фізика” // Джерела: Науково-методичний вісник Івано-Франківського обласного ІПОПІ, 1998. – № 3–4 (15–16). – С.95–96.

предмети – ножі, плуги, серпи, зброю. Сьогодні із покоління в покоління передають секрети гончарства, ковальства, обробки металів, золотарства, гутництва, випалювання та інших видів народно-ужиткового мистецтва, де температурний режим є одним із основних чинників, що впливає на виготовлення виробу. Значна роль температури в роботі з деревом (бондарство, столярство, гребінництво, ложницартво, стельмахування), тканиною (ткацтво, вишивка), шкірою та ін.

“Наші предки, – зазначає вчителька О. Аронець, – залишили нам великий спадок – перлини народної творчості, які, наче промінь прожектора, вихоплюють найсуттєвіше”. Здавалось би, фізика – наука точна й не терпить лірики та фольклору. Проте вивчення окремих тем, приміром, “Теплові явища” (8 кл.), варто було б пов’язати з народною мудрістю, яка так яскраво відображає природні процеси й фізичні явища, зокрема: “Сталь гартується у вогні, а людина – в труді”, “Вогонь добрий слуга, але поганий хазяїн”, “Багато диму – мало тепла”, “Від жару й вода шипить”, “Добре чужими руками жар загрібати”, “Коли любиш тепло, терпи й дим”, “Куй залізо, поки гаряче” та інші. Водночас педагог наголошує на двоякому розумінні народних афоризмів, які через загальновідомі предмети, процеси чи фізичні явища дозволяють глибше пізнати духовні цінності й виховні ідеали українського народу.

У подібний спосіб на цих же уроках використовують інший етнографічний матеріал (народне раціоналізаторство та практичний досвід використання енергії вітру, води (вітряки, млини), тлумачення фізичною наукою найпоширеніших народних прикмет і повір’їв), причому в контексті засвоєння тих тем, де він слугує засобом закріплення чи розширення уявлень учнів з даної проблеми, а не “заради використання”.

**ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ МОДЕЛЕЙ НАВЧАННЯ
У СТАРШІЙ ШКОЛІ**

Учбова економічна гра-лото “Дерево бажань”*

Мета гри: навчити учнів моделювати систему людських потреб у вигляді “дерева бажань”, формувати уявлення про закономірності зростання потреб людства, їх максимальне задоволення за реальних можливостей.

Ігровий комплекс: різнокольорові прямокутні картки (13х9 см).

(Кількість карток визначається кількістю потреб. Кольори добирають таким чином, щоб змоделювати дерево).

Орієнтовний комплект карток, які складають “стовбур”.

I. Коричневі картки з написами:

- 1 - людські потреби;
- 2 - соціальні потреби;
- 3 - матеріальні потреби;
- 4 - духовно-моральні потреби.

II. Зелені картки з написами:

- 5 - потреба у праці;
- 6 - потреба в управлінні;
- 7 - потреба в житлі;
- 8 - потреба у здоров'ї;
- 9 - потреба в їжі;
- 10 - потреба в одязі;
- 11 - потреба у спілкуванні;
- 12 - потреба в освіті;
- 13 - потреба у спорті;
- 14 - потреба у чистому довкіллі;
- 15 - потреба в безпеці життя.

* Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Загородній О. П. Активні методи вивчення економічної теорії та підприємництва: Методичний посібник /За ред. Загороднього О. П. – Івано-Франківськ, 1994. – Ч. 1. – С.7–10.

Список можна продовжити і відповідно збільшити кількість карток. Ці картки – “листя” змодельованого дерева.

III. Рожеві, голубі, жовті картки:

- 16 - потреба в кваліфікованій праці;
 - 17 - потреба в участі в управлінні підприємством;
 - 18 - потреба у творчій праці;
 - 19 - потреба у комфортному житті;
 - 20 - потреба в участі у політичному та суспільному житті;
 - 21 - потреба у здоровому способі життя;
 - 22 - потреба в низькокалорійній їжі;
 - 23 - потреба в екологічно чистій їжі;
 - 24 - потреба у вітамінізованій їжі;
 - 25 - потреба в модному вбранні;
 - 26 - потреба в досягненні високого освітнього рівня;
 - 27 - потреба в читанні художньої літератури;
 - 28 - потреба в розумінні елітарного мистецтва;
 - 29 - потреба в участі в роботі творчих об'єднань;
 - 30 - потреба у кваліфікованому медичному обслуговуванні.
- (Список можна продовжити). Ці картки – “квіти” та “плоди”.

Варіанти проведення гри:

I-й варіант. У проведенні гри бере участь весь клас. Учитель прикріплює до дошки картки коричневого кольору, які утворюють стовбур. Далі учні визначають місце для карток інших кольорів, у результаті чого повинно утворитись дерево.

II-й варіант. Педагог поділяє клас на дві групи, визначає трьох експертів, які будуть оцінювати роботу груп і стежити за часом. Групи отримують завдання, яке повинні виконати упродовж 15 хвилин: перша група – розкладає у певному порядку лото, друга – пропонує свій варіант проведення гри; експерти оцінюють правильність і швидкість виконання.

Ускладнений варіант проведення гри в тому, що учні отримують різнокольорові картки без написів і повинні самі визначити найнеобхідніші потреби людини.

III-й варіант. Рухлива гра, в якій можуть брати участь до 30-ти учнів. Кожен із них отримує одну картку з визначеною потребою. За командою вчителя учні в обмежений час (напри-

клад, до 7 хвилин) беруться за руки в такій послідовності, щоб утворилось “дерево бажань”. Картку доцільно прикріпити до рукава чи спини гравця, щоб руки були вільними. Експерти визначають правильність побудови дерева.

У ході гри педагог акцентує, що корінням “дерева бажань” є фактори виробництва, а саме: земля, праця, капітал і здатність до підприємництва. Суперечність між постійно зростаючими людськими потребами та обмеженістю виробничих ресурсів лежить в основі економічної теорії.

Далі він ставить учням запитання типу:

- Чим зумовлене зростання людських потреб і бажань?
- Як їх задовольнити при обмежених можливостях?

У підсумку учні приходять до висновку про необхідність “збалансування” зростаючих людських потреб і бажань з тим, щоб досягти їх максимального задоволення за реально існуючих ресурсів.

Аналогічно моделюють інші навчально-ділові ігри економічного спрямування на теми: “Форми власності”, “Структура ринку”, “Державний бюджет”, “Економічне регулювання”, “Банківські справи” тощо.

Навчальна гра “Княжа доба”

Підготовча частина гри передбачає актуалізацію опорних знань старшокласників з окремих розділів суспільствознавчих предметів: вони умовно думками переносяться у визначений історичний період – пригадують кордони Української держави упродовж означених століть (за княжих часів вона була найбільшою в Європі: простяглась приблизно від ріки Тиси за Карпатами й Сяну в Галичині аж поза Волгу на сході, від Балтійського моря на півночі по гори Кавказ та Чорне море на півдні); найважливіші історичні події того часу, а також головні напрями економічного розвитку країни (сільське господарство, промисли й торгівельна справа).

Далі учасники гри поділяються на групи, кожна з яких представляє Українську міні-державу. Група вибирає свого

князя, який очолює державу й вирішує найважливіші її справи. Інші учні виступають у ролі радників – бояр, що періодично збирають народне віче. Учасники гри отримують карту із зображенням території держави, дані про корисні копалини, землі, врожайність злакових культур тощо. Проблемні завдання кожної групи зводяться до того, щоб по-господарськи використати наявні природні ресурси, раціонально розпорядитись вироцenenним урожаєм, спрогнозувати можливі економічні негаразди і под. Приміром, учні повинні підрахувати, як розділити запаси наявного зерна так, щоб залишити для посіву, їжі, торгівлі з іншими державами; враховуючи врожайність тих чи інших земель, кліматичні умови тощо, визначити найбільш придатні площі для вирощування різних видів сільськогосподарських культур. Для цього вони з'ясовують між собою низку запитань: Які роди збіжжя засівали наші предки? На яких територіях? Де розводили тварин? Що експортували із держави і куди? Скільки потрібно зерна, щоб забезпечити країну хлібом на рік, якщо відома добова норма людини у продуктах харчування? Та ін.

У процесі гри педагог змінює декорації, поетапно витягуючи “картки-випадковості”: врожайні роки змінюються неврожайними; зерно, що зберігається, з'їдають шурі; війни; непередбачувані погодні катаклізми – засуха, надмірні дощі, зливи, смерч тощо.

Пригодницький характер гри, динамізм її сюжету приваблюють старшокласників до історичних подій визначеної епохи.

Аналогічно здійснюють педагогічне моделювання інших навчальних ігор, що мають на меті розвиток етноекономічного мислення їх учасників (“Чумаки”, “Козацькі переправи” тощо).

Імітаційна гра з моделюванням соціально-історичних умов (на матеріалі економічної географії)

"Залізнична компанія " (використовується з кінця 60-х рр.
у США)*

Школярі діляться на п'ять груп, кожна з яких представляє раду директорів однієї залізничної компанії. Серед учасників групи-команди розподіляють ролі: в кожній групі обов'язково визначають секретаря, який фіксує рішення "Ради директорів", казначея, котрий веде фінансові справи, топографа, котрий несе відповідальність за складання планів прокладання нових доріг. Дії гри проходять у 1860 році; перед кожною залізничною "компанією" стоїть ціль: пересікти країни зі сходу на захід, проклавши залізничний шлях.

Кожний раунд гри відповідає трьом місяцям реального часу, за який компанія приймає рішення – де і як прокладати дорогу, враховуючи низку чинників: рельєф місцевості, розміщення населених пунктів, можливі відрахування в місцевий бюджет, стан фінансового балансу за підсумками попереднього раунда, а також наявність інших конкурентних компаній і плани їхньої діяльності. Після прийняття компанією рішення педагог витягує навгад картку з набору "випадкових подій" та оголошує певну "несподівану подію". Приміром, пошкоджено залізничний міст через повінь на визначеній ділянці шляху й одна з компаній вимушена терміново ремонтувати його; на північних ділянках іншої компанії залізничні робітники зазнали нападу індіців племені Сіу й т.п. Компанії, які постраждали, вимушені вносити корекції в свої розрахунки.

* Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта). – Рига, НПЦ "Зксперимент", 1998.

Додаток 14

**МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ДБАЙЛИВОГО
СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ХЛІБА**

Виховна година

Тема: Вічна пам'ять замореним голодом*.

Мета: збагатити уявлення старшокласників про трагічні сторінки української історії, значення хліба в людському житті; формувати патріотичні почуття, шанобливе ставлення до хліба та світлу пам'ять про українців, котрі були винищені голодом.

На сцені – стіл, накритий вишиваною скатертиною у темних тонах. На столі – хлібина на рушнику, квіти, переб'язані чорною стрічкою, калина, свічки.

Під звуки “Реквієму” Моцарта виходять учні, вбрані у темний одяг, зі свічками в руках, і стають, утворюючи журавлиний ключ.

Юнак (запалює свічку).

Ти кажеш, не було голодомору?
І не було голодного села?
А бачив ти в селі пусту комору,
З якої вимели зерно дотла?
Як навіть вариво виймали з печі
І забирали прямо із горшків,
Окрайці виривали з рук малечі
І з торбинок нужденних стариків?
Ти кажеш не було голодомору?
Чому ж тоді, як був і урожай,
Усе суціль викачували з двору, —
Греби, нічого людям не лишай!
Хто ж села, вимерлі на Україні,
Російським людом поспіль засе-
ляв? Хто? На чиєму це лежить

* Використано матеріал із книги: Пістун Т. Сльози твої, Україно: Сценарії виховних заходів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007.

сумлінні? Імперський молох світ
нам затуляв.

Я бачив сам у ту зловісну пору

І пухлих, і померлих на шляху.

І досі ще стоять мені в очах...

А кажеш — не було голодомору!

Д. Білоус

Учитель (*запалює свічку*). На багатих чорноземях України вмирили. Вмирили у полі, на дорозі, під тином. Вмирили поодиноці та сім'ями. Вмирили цілі села і славні козацькі родини. Голод забирав тих, хто заради шматка хліба не виривав крайця з голодних дитячих ротів, не стежив, не доносив на брата, не вмів торгувати совістю. Та про голод заборонено було навіть говорити. І народ мовчав. Мовчав довго...

1-а дівчина (*запалює свічку*). Про страшні муки українського народу писали небагато. Свідчили, згадували, писали переважно за кордоном.

Хто знав, хто вів смертям і стратам лік?

Де фільм, який нам показав би Голод,

Отой проклятий 33-й рік?

2-а дівчина (*запалює свічку*). Представник діаспори у США Василь Барка, який сам пережив голод, бачив усі жахи того, що було, написав роман “Жовтий князь”. Він не сподівався, що цей твір надрукують в Україні. За мотивами роману творче об'єднання “Земля”, яке діє на кіностудії ім. О. Довженка, створило фільм “Голод–33”. Це була перша спроба розповісти світові про геноцид проти України. Кошти на створення фільму збирав народ.

3-я дівчина (*запалює свічку*). Про голод 1933 року у книзі-меморіалі “Голод–1933”, яку підготували журналістка Л. Коваленко та письменник В. Маняк, зібрано спогади очевидців з різних областей України, яким вдалося вижити.

У повісті “Мор” письменник Борис Хандрос зібрав спогади земляків з Поділля, документальні свідчення.

4-а дівчина (*запалює свічку*). Спогади... Спогади... Спогади...

Виходить селянка.

Селянка. Ми з чоловіком вижили — повезло. Працювали на цвинтарі, то нам встановлювали пайок — півхлібини й осе-

ледець на день. За це ми повинні були щодня на цвинтарі викопати яму душ на 20–30. Такий же пайок одержував і Степан Чумак, який збирав трупи і звозив на цвинтар.

У нас тоді таке творилося! Половина людей вимерла. А оці села, що за Берестовою, — чи хоч одна жива душа зосталася? Ось ви питаєте за художника Порфирія Мартиновича — його теж не стало.

Чумак звозити не вправлявся, а ми копати. І як людям не вмирати, коли наїхало: в шкірянках, з наганами — з комори тягнуть, з горища змітають, з погребя гребуть: картопелька, бурячок, квасоля, грушки сушені — все під мітлу вимели. Про хліб я вже й не кажу. Ще сніг не впав, а люди вже пухнуть. Скільки жебраків тоді було! Іде батько і п'ятеро комашні за ним — усі худі-худі: “Дайте, Христа ради! Порятуйте, тітонько, помираємо вже. Хоч крихітку хлібця, хоч лушпаєчку маленьку...”

А то раз — закидали ми з чоловіком яму з мерцем, а Чумак знову везе. Давай другу копати, а закидать уже й сили нема. Так і залишили до ранку. А раненько — до ями, а там чоловік сидить, звисивши у яму ноги.

– Чого ти тут? — питаємо.

А він:

– З ями оце виліз.

– Божечко, та ми тебе чуть вчора не закидали!

– Та я чув, як ви лаялись, а сили піднятися не було. Ну чим я Бога прогнівив, що він смерті не дає? Восьмірко синочків на городі поховав, вісім разочків сам над ними помирав, а бач: і на цей раз смерть відпустила. Жінка ще за першим, за найменшеньким збожеволіла. Ночви одрила (я його в ночвах поховав), притулила до грудей і побігла по селу. Куди забігла, і сам не знаю.

Допомогли йому підвестися – їстоньки просить. Кажемо:

– Йди, чоловіче, в бік Харкова, бо на цей бік усі села вимерли. В Пісківку йди – там ще живі є.

– Нема й там уже людей – я ж сам пісківчанин – вимерло село.

Ведуча. Згадують працівники готелю м. Краснодара.

Виходять дві жінки.

1-а жінка. Весною городян почали на роботу в колгосп ганяти, бо там робити нікому було. Я попала в Пісківку. Поселили нас у хаті — їх повно пустувало без господарів. Зайшли в хату, а там посеред хати жінка з дитиною біля грудей. Мертві. Мабуть, ще з осені лежать. Ще не скелети, та вже й не люди.

Зайшли в другу хату: лежанка, ліжко, стареньке ряденце, ікони в кутку, на стіні портрет Сталіна — на трибуні стоїть, усміхнений такий, рукою привітно помахує, привітні очі ніби в піч заглядають: мовляв, погляньте, погляньте за заслінку — бачите, які пишні короваї піч тепер випікає. То все моя за вас турбота.

Назбирали ми сухого буряну, щоб ту хату натопити, одтулили заслінку печі... а там трійко діток. Мертві. Грілися голодні, та так у печі й померли. Ой, як страшно зробилося. Я тільки — круть від печі, а в мене очі так і вп'ялися зі стіни: ну як мій коровай, до смаку буде? Я вже й зовсім злякалася. Хочу втекти, а ноги як одерев'яніли.

А тепер я вас запитаю: за віщо, ну за віщо так з людей познущалися, за віщо з діточок зі світу зжили — вони ж іще янголятка?

2-а жінка. Пам'ятаю, батька направили на роботу на конезавод. Коням у той час жилося краще людей. У них були пшениця, овес, макуха. А ми пухли від голоду. Першим помер Федя. Йому тоді було 14 років. По вулиці їздила підвода, забирали мерців і ховали у загальній могилі. Федю теж замотали у якесь полотно і повезли. Із родини на кладовище ніхто уже не зміг піти. Через два дні з роботи прийшов батько. Як він плакав, коли взнав, що сина немає!.. Пішов до могили, руками розгріб землю і взяв синочка на руки. Так і просидів, проплакав весь день. Все дорікав собі, що не вберіг, і показував мертвому синові жменьку зерна, яку вкрав на заводі. Батько дуже ризикував, бо покарання за це було страшним. Одного разу комендант зібрав усіх так званих розкрадачів у порожній конюшні і закрити. Через кілька днів усі були мертві.

Ведучий. Згадує вчителька із с. Бондарівка Луганської області: “Були випадки, коли матері травили себе і своїх дітей чадним газом, перекривши димохід. Вважали, що краще діткам відразу померти, ніж пухнути від голоду. Були випадки, які не вкладаються у людській свідомості.

На нашій вулиці мати і батько з'їли своїх дітей. У їхній сім'ї було п'ятеро дітей, то один із них вирвався і почав тікати від батьків. Сусіди довго не могли забути криків дитини, що тікала від збожеволілої матері, у руках якої був ніж: “Не риж мене, мамочко!”. Багато селян про випадки людоїдства не хочуть навіть згадувати”.

Ведуча.

Скиглять голівки русі,
Виснажені до краю:
— Крихітку хлібця, матусю,
Хлібця!.. –
І крик завмирає.
Там, де комора артільна,
Вибігли вранці на ганок:
Христя, вдова божевільна,
Йде в канібальський танок.

Христя.

А я діточок побила,
До схід сонця поварила,
Трактористу-молодцю
Наварила холодцю.
Їж, Іване! Пий, Іване!
Хай коханнечко не в'яне!
Ти ж казав: якби сама...
Подивись, дітей нема.
Їж, коханий, не барися,
Виплюнь пальчика Орисі.
Від синів та від дочок —
Тільки жменька кісточок.
Душі їх пішли до раю,
Я ж останки позбираю
Та й землиці їх віддам.
Всі ми будемо отам.
А поки що пийте, їжте,
Хто упав — того доріжте.
Чи старі, чи малі —
Всі ми будемо в землі.

М. Руденко

Учитель. До радянського керівництва зверталися керівники областей із проханням надати допомогу.

З листа голови Київського облвиконкому: “За останній час зареєстровано декілька випадків людоїдства. Так, мали місце випадки людоїдства у Білоцерківському районі: у с. Богуславка громадянка Авраменко зарізала і з’їла свою 8-річну дочку. У Тетіївському районі громадянка Березюк з’їла 10-річну дочку. Зараз при смерті її друга дитина. У с. Скибинці сім’я, що складається з 3-х чоловік, забила і з’їла чужого хлопчика, а також частину трупа померлої матері. Колгоспник Олійник харчувався трупом померлої жінки і т. д.”.

З донесень із Вінницької області: “В нашій місцевості голод охопив усі райони. В селах щодня від голоду вмирає 10-20 сімей. Голодних селян голод заставляє їсти дохлих коней, заражених сапом. Селяни, кинувши все, тікають із сіл”.

Тиждень терпів я від голоду муки,
Плакав, ходив, простягаючи руки,
Врешті й ходити уже я не зміг,
Ледве дійшов і упав на поріг.
Встав би, підвівся... та зрадили сили...
Плакали діти, баби голосили.
Федір, мій син, на лежанці лежав...
Звісно, каліка: терпів і мовчав.

Рачки надвечір поліз я по двору,
Ледве добрався і вліз у комору,
Наче уже перемиг я й біду:
Їсти не хочеться — смерті вже жду.

Вранці на другий день — зирк! Аж у руки
Хтось мені суне кавалок макухи.
Хто це? Це ти, мій сусіде Петро...
Бог хай віддячить тобі за добро.
Слина пішла... Затрусилися руки...
Боженько милий! Кавалок макухи!
Де ти? Пішов вже. Аж нагло онук
Вихопив в мене кавалок із рук!
Хотів я схопитись, побігти, догнати,
Вирвати з рота! Навколішки стати...
Вже я підводжусь і падаю знов...
Впав непритомний, прокинувся — кров!

Мабуть, забився... Вже близько до краю...
Крутиться все навкруги... Умираю...
В кого спитати б — чи з'їв хоч онук,
Може, і в нього хтось вирвав із рук?
О. Олесь

Юнак. Це творилося у сім'ях, які ще вчора були звичайними благополучними родинами.

У сусідній Росії в селян не забрали всього, як в Україні. Та й хліб був там по 10 крб., в той час як в Україні — 80 крб. Голодували селяни, які мали по 3,5 -5,5 га землі. Весь зібраний урожай у них забрали.

Учитель. Ще у жовтні 1932 року прийнято рішення: “Вийти з кризи шляхом конфіскації запасів зерна в хліборобській галузі”. За кілька місяців у селян було забрано усе. Міська влада створила спеціальні загони, які ходили по дворах зі спеціальними шупами, лопатами і шукали сховане зерно. Якщо у когось знаходили — позбавляли волі на 10 років. Це був розбій, спрямований на знищення селян. Забирали все, що знаходили їстівного у хаті, навіть залишене на посадку. Зерно за безцінь продавали за кордон.

Ведучий. А тим часом...

Читець 1.

Зерно у купах пріло під дощем,
Кудись у море, в безвість, за границю,
Щоб насадити скрізь цей наш едем.
Немов витріскуючи із криниці,
Переливаючись рідким вогнем,
Текло струмками золото пшениці...
Ми тільки бачили той тьмянний блиск,
На горлі же ми відчули пальців тиск.
Тоді дурні Грицьки і Опанаси
Вмирили, як у зливу комарі,
Тоді по селах їлось людське м'ясо
І хліб пекли з розтертої кори,
Дивилися голодні діти ласо
На спухле тіло вмерлої сестри.
Так ми, хоч і покинули печери,
В двадцятім віці стали людожери.

Читець 2-й.

Напруживши охлялі рештки сил,
Ті трупи, що недавно поховали,
Викопували потай із могил,
Одежу з них, грабуючи, здирали.
Чи ж не складали падло до барил?
І не витоплювали з мертвих сало?
Тоді по хліб до міста йшов селюк,
І там вмирав, лягаючи на брук.

Учитель. Нині ми знаємо, що то був штучно організований голод, масовий геноцид. Скільки було знищено людей? Хто рахував їх тоді? Кажуть, близько 13-ти мільйонів. Але про те згадувати не можна було. І лише тепер відшукують по селах загальні могили. Якщо вдається знайти, їм навіть мертвим не давали спокою: орали і сіяли поля, на тих місцях зводили майстерні, ферми, танцювальні майданчики.

Ніхто не читав над їх прахом Божої молитви, не проводжав в останню путь, не несли їх домовини з пошаною на плечах. Їх просто волокли до загальних ям — на 50–100 чоловік. Засипали землею врівень так, щоб не видно було, де ці могили. І люди почали забувати, де саме ті поховання. Багатьох спочатку ховали на городі, в садку.

Плаче за своїми дітьми Україна-мати. Плаче й не може втішитись, бо їх немає.

У молитві “Отче наш” є сім прохань, з якими людина звертається до Бога. Одне з них: “Хліб наш насущний дай нам сьогодні”. Найголовніше, чого хочеться, коли немає що з’їсти, – це хліб.

Тож приносять на могили померлих від голоду хліб та пшеничні колоски.

Благословенна полтавська земля. Тут, на березі синьоокої Сули, поблизу Лубен виросла рукотворна гора. Письменник Олекса Коломієць звернувся із листом-закликом до людей України спокутувати гріх: душі людей, загиблих від голоду, не споряджених і не відспіваних за прадідівським звичаєм, стукають у наші серця.

Відгукнулись люди. За іронією долі, на багатих полтавських чорноземах голодомор дійшов найвищої позначки: вмирали цілі села. З природного горба відкриваються чудові краси-

ди. Неподалік – поле битви козаків під проводом С. Наливайка, поруч – історична пам'ятка XVII ст. – Мгарський православний монастир.

У серпні місяці 1990 року насипано й освячено Курган Скорботи. Коли вмирали герої, то, за стародавнім звичаєм, кожен висипав шапку землі на могилу, і виростав у степу віковичний курган. Бо земля вічна, як і вічне життя. І вічним стало місце біля Лубен, де тисячі людей насипали Курган Скорботи.

Не могла тоді, у 1933 році, Україна-мати спорядити в останню путь своїх дітей: сама була на краю загибелі.

І вдарив дзвін! По всіх храмах у день освячення кургану православні молилися за душі померлих. Кожен приніс жменьку рідної землі та хлібину. І більш нічого: земля, люди і хліб.

Нехай же хрест, що височіє на Кургані Скорботи, нагадує нам про обов'язок людини перед пам'яттю предків. Хай ніколи в наших душах не стихає дзвін каяття.

Тож вшануймо хвилиною мовчання пам'ять тих, хто помер від голоду.

Хвилина мовчання.

Помолимося за їхні праведні душі, за часточку душі всеукраїнської, якої не стало.

Молитва “Отче наш”.

Учитель. Злети у думці над Україною і зримо побачиш, жахаючись, що вона, як ніяка інша земля, густо вкрита могилами. Великими і малими, відомими і забутими. Мусимо сказати, що Україна – то велика могила, в якій немає ні кінця, ні краю. Ніхто не може виміряти її глибину, і копають її нам протягом століть. Копають і закопують мільйонами. Серед них – люди, заморені голодом. Серед них – ті, що могли стати великими поетами, художниками, хліборобами і не стали ними.

То ж нехай Земля їм буде пухом, а пам'ять про них залишиться серед живих.

Звучить у записі пісня “Господи, помилуй нас” (слова і музика Т. Петриненка).

З М І С Т

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
РОЗДІЛ I. ЕТНОЕКОНОМІЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ШКОЛЯРА: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ	7
1.1. Сутність понять ”компетентність” і ”компетенція”	8
1.2. Структура етноекономічної компетенції людини	14
1.3. Економічна компетенція особистості: етнопсихологічний контекст	15
1.4. Соціально-педагогічний досвід формування етноекономічних знань і вмінь	22
1.5. Етапи етнічної соціалізації української дитини	28
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ	42
2.1. Психолого-педагогічний супровід етноекономічного розвитку школяра	43
2.2. Зміст формування етноекономічної компетенції учнів.	50
2.3. Педагогічні засоби та методи етноекономічного виховання школярів	67
2.4. Особливості розвитку економічного мислення дітей і молоді	84
2.5. Моделювання творчих завдань етноекономічного спрямування	88
РОЗДІЛ III. РОЗВИТОК ЕТНОЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ	104
3.1. Культивування етнонаціональних цінностей в умовах української діаспори	104
3.2. Досвід економічного виховання учнів в українській школі зарубіжжя	117
ЕТНОЕКОНОМІЧНИЙ СЛОВНИК	125
ДОДАТКИ	134

